

ELŐSZÓ

Murai András

A Jel-Kép itt olvasható tematikus számának írásai a Magyar Kommunikációtudományi Társaság 2017. novemberi konferenciájának előadásaiból készült tanulmányok. A konferencia célja – összhangban a Társaság azon törekvésével, hogy fóruma legyen a több diszciplínát átfogó kutatásoknak – elsősorban annak felmutatása volt, mit jelent ma a kommunikáció és a média vizsgálatának sokoldalúsága, és vannak-e, s ha igen, melyek a közös pontjai a kommunikációról való gondolkodásnak? A szerzők sokféle, szerteágazó érdeklődésének közös nevezője épp a kommunikáció jelenségének értelmezésére irányuló törekvés, vagyis az, hogy a sajátos területeket a kommunikáció nézőpontjából vizsgálják. Természetesen messze nem teljes és nem minden területre kiterjedő válogatás olvasható itt, a Jel-Kép e száma csak a hazai kutatási irányok egy szeletét tudja megmutatni.

Az első három írás a kommunikáció- és médiakutatás módszereivel és eredményeinek felhasználási lehetőségeivel foglalkozik. Mádl András a médiahatóság szerepét, az NMHH Műsorfigyelő- és elemző Főosztály műsorellenőrző tevékenységét mutatja be, s a részletes leírásból a médiatartalmak szabályozásának mechanizmusáról kapunk képet. Demeter Márton a nemzetközi kommunikációkutatási folyóiratok publikációs trendjeit elemzi, kiemelve a magyar részvétel szerény jelenlétét. Herendy Csilla az online felületek vizsgálatára alkalmas, a társadalomtudományok más területein már ismert módszerek alkalmazási lehetőségeit vizsgálja.

A második blokk tanulmányainak egyik központi fogalma a kommunikációs kompetencia. Bokor Tamás a „Jó Állam” koncepciója és a köztisztviselők kommunikációs képzésének elégtelensége közötti ellentmondásra mutat rá. Bokor Tamás, Dobó István, Komár Zita, Kovács Gábor, Pelle Veronika kutatócsoportja az üzleti életben szükséges, a vállalkozói létezés nélkülözhetetlen kommunikációs kompetenciák körét vizsgálja konkrét esettanulmányon keresztül.

A kommunikációt meghatározó értelmezési keretek vizsgálata hozza közös nevezőre a következő tanulmányokat. Szécsi Gábor a narratívák szerepét a kognitív nyelvészet nézőpontjából közelíti meg, s a fogalmak szemantikai szerepe mint a kommunikáció értelmezési kerete mellett érvel. Fehér Katalin témája a digitális technológia által létrehozott „okos környezet”, az ember és a számítógép kölcsönös viszonya. Tóth Judit Gabriella a hagyományos személyközi kommunikáció kontextusának összetevőit az emlékezésre gyakorolt hatásuk alapján elemzi. Simon Miklós a függőséget a makro-szintű környezet hatáselemeinek nézőpontjából közelíti meg.

Reményeink szerint az összeállításban olvasható, többféle kutatási területet képviselő szerzők tematikailag jelentősen eltérő szövegei nemcsak azt mutatják meg, mit jelent a kommunikációkutatás sokszínűsége, de a kutatók eltérő szakmai identitása ellenére a kommunikáció jelenségének közös metszeteire is felhívják a figyelmet.

A MÉDIAHATÓSÁG TÁRSADALMI HASZNÁRÓL

Avagy „Nem ígérhetek mást, csak vért, verejtéket és könnyeket.”

Mádl András

madl.andras@nmhh.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.3

Absztrakt

A tanulmány a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH), pontosabban azon belül a Műsorfelügyelő és -elemző Főosztály (MFEF) tevékenységével foglalkozik. Célja, hogy bemutassa a magyar média piac fontosabb jellemzőit és a szabályozó hatóság ellenőrző rendszerét. Leírja az alkalmazott módszereket és sorra veszi az MFEF feladatkörébe tartozó fontosabb területeket úgy mint: a fiatalkorúak védelme, a hír- és magazinműsorok rendszeres elemzése, a társadalmi sokszínűség érvényesülése, a halláskárosultak hozzáférése a műsorokhoz, az európai gyártású műsorok aránya, a reklám, a szponzorálás és a termékmegjelenítés szabályai betartásának ellenőrzése stb. A tanulmány betekintést kínál a munka nagyságrendjébe, ismereti az esetek és az elemzett műsorórák mennyiségét éves bázis alapján.

Kulcsszavak

NMHH, média piac, szabályozás, MFEF, monitorozás, műsorelemzés, hatékonyság

ON THE SOCIAL BENEFITS OF THE NATIONAL MEDIA AND COMMUNICATION AUTHORITY

András Mádl

Abstract

The paper deals with the work of the Hungarian Media and Communication Authority (HMCA), more precisely the monitoring activities of the Monitoring and Media Analysis Department (MMAD). The purpose of this study is to introduce the main characteristics of the Hungarian media market and the supervising regime of the regulatory authority. The paper describes the applied methodologies and lists the main fields of interest of the Department, to mention just a few: protection of minors, the regular analysis of news and current affairs programs, social pluralism, accessibility of television shows for people with hearing difficulties, European production quotas, supervising advertising, sponsoring, product placement regulations, etc. The paper also gives a brief insight into the volume of the work, mentions the number of cases and programs hours analysed on a yearly basis.

Keywords

HMCA, media market, regulations, MMAD, monitoring, analysis of programs, efficiency

A MÉDIAHATÓSÁG TÁRSADALMI HASZNÁRÓL

**Avagy „Nem ígérhetek mást, csak vért,
verejtéket és könnyeket.”**

Mádl András

Nincs könnyű helyzetben, aki egy tudományos társaság előtt kívánja bemutatni a médiahatóság munkáját, különös tekintettel a médiatartalmak szabályozására, megítélésére. A címben szereplő ismert churchill-i idézet – a figyelemfelkeltés szándéka mellett – részben a hatósági munka nehézségeire, részben pedig a tömegmédiák által közzétett, sokszor véres és trágár tartalmakra utal.

A médiahatóság tevékenységének középpontjában álló környezet megismerése miatt feltétlenül be kell mutatnunk néhány fontos adatot, információt. Napjainkban közel 600 televízió és rádió szórakoztatja, tájékoztatja az elektronikus médiapiacra a befogadókat. Közülük 157 rádió (hét országos közszolgálati, egy országos kereskedelmi, 22 körzeti, 108 helyi és 20 ún. kisközösségi), 437 pedig televízió (hét országos közszolgálati, 14 országos kereskedelmi, 23 körzeti, 37 helyi és 356 vezetékes). A médiaszolgáltatók valamivel több, mint negyede (163) közszolgálati vagy közösségi státuszt tölt be, melyekre más törvényi előírások vonatkoznak, mint kereskedelmi társaikra. A hazai tartalom előállítók összesített műsorideje megközelíti az évi 4,5 millió órát. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy egy átlagos magyar naponta 265 percet tölt a televíziókészülék előtt, s ezt kiegészíti napi közel kétórányi rádióhallgatással (ami másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy szabad idejének mintegy kétharmadát televízió-nézéssel és/vagy rádióhallgatással tölti), nyilvánvalóvá válik, hogy a mindennapi életünkre jelentős hatással vannak a műsorokban bemutatott tartalmak. Mindebből következik, hogy a média által közvetített tartalom sok kritikát, ellenérzést, esetleg felháborodást vált ki az emberekből. Sokan a reklámok sokaságát vagy hangerejét kifogásolják, mások a műsorok politikai elfogultságát, megint mások pedig a filmkínálat durvaságát, vagy éppen a hazai könnyűzenei művek mennyiségét. Ezen okkal vagy ok nélkül bírált hatalmas műsorkínálat felügyelete, ellenőrzése a médiahatóság egyik feladata. A hazai televíziós piac kapcsán meg kell említenünk, hogy a mintegy száz, magyar nyelven sugárzó és többé-kevésbé az ország egész területén fogható televízió közel negyven százaléka nem magyar joghatóság alá tartozik, vagyis működésüket nem a magyar törvények alapján végzik, s így a médiahatóságnak igen korlátozottak a lehetőségei. (E körbe tartoznak például az RTL Klub és a TV2 „leánycsatornái”, az HBO, Viasat mutációi.) Ez a „kivülállóság” a kétezres évek eleje óta ismert, s oka több tényezőre vezethető vissza, mint például a magas nyilvántartásba vételi díjra, a korábbi médiatörvény környező országoknál szigorúbb előírásaira, a következetes tartalomkontrollra, a rossz gazdasági környezetre, vagy a nemzetközi médiakonzernek üzleti filozófiájára. Az azonban nagy biztonsággal állítható, hogy egy tipikus magyar tévénező nem a szerint tesz

különbséget egy műsor megítélésében, hogy hazai vagy éppen külföldi joghatóságú csatornát követett figyelemmel.

A médiatartalmak kontrollja egy, a Médiatek által elfogadott menetrend és módszer szerint történik, amit a hatóság nyilvánosságra is hoz. Az ellenőrzés során figyelembe vesszük, hogy egy televízió vagy rádió milyen státusszal rendelkezik (kereskedelmi vagy közönségi), mekkora a lefedettsége, a korábbi tapasztalatok alapján mennyire normakövető a működése. Minél nagyobb vételkörzettel, minél nagyobb befogadói táborral rendelkezik egy televízió vagy rádió, annál gyakrabban kerül vizsgálataink fókuszába. Ez azt jelenti, hogy míg egy országos hatósugarú műsorszolgáltató két-három naponta számíthat ellenőrzésre, egy körzeti besorolású pedig havonta, addig egy helyi vételkörzetű csatorna évente általában csupán egyszer. A hatósági felügyelet során szempont, hogy minden médiaszolgáltató legalább egyszer ellenőrzésre kerüljön az adott év során. A kontroll részeként a törvényi előírások és a szerződéses vállalások (frekvenciát használó csatornák) betartását, megsértését vizsgáljuk. Az, hogy melyik csatorna kerül vizsgálat alá, egy sorsolóprogram választja ki, minden emberi beavatkozást mellőzve, s a kisorsolt időszak mindig már adásba került programkínálatot érint, vagyis utólag, már adásba került műsorokat ellenőrzünk. Ezen vizsgálatokat egészítik ki a bejelentések vizsgálatai (elsősorban nézői panaszok eredményeként); a korhatár-besorolás terén az előzetes klasszifikáció, amit a médiaszolgáltatók kérhetnek; az Európai Unió felé kötelező adatszolgáltatások és többféle adatbázis építése részben a nyilvánosság tájékoztatása (pl. hírműsorok főbb tartalmi jellemzői), részben a hatóság munkájának megkönnyítése érdekében (reklámok, támogatások stb. gyűjtése). A műsorkontroll alapját az a médiatár jelenti, amely valamivel több, mint kétszáz televízió és rádió teljes műsorfolyamát rögzíti és archiválja.

A következőkben a főbb tevékenységi feladatainkat vesszük sorba.

Kiskorúak védelme

Az ellenőrzések hat fő típusba sorolhatók:

1. az állampolgári bejelentések alapján elrendelt vizsgálatok,
2. a nem megfelelő korhatár-besorolással rendelkező filmalkotások és előzetesek szűrése,
3. a célvizsgálatok,
4. a gyermekbarát műsorszámok,
5. az előzetes klasszifikáció,
6. a külföldi joghatóság alá tartozó televíziók által közvetített tartalmakkal kapcsolatos ellenőrzések.

2017-ben 24 bejelentés érkezett a hatósághoz, melyből mindössze kettő kapcsán indult eljárás. A nem megfelelő korhatári besorolással rendelkező filmalkotások szűrése azon alapul, hogy az 1982 óta Magyarországon bemutatott mozifilmek klasszifikációját kiegészítjük a releváns nemzetközi adatbázisokkal (FSK, MPAA, BBFC), s amennyiben szignifikáns eltérést észlelünk a televíziók jegyzőkönyveiben foglalt korhatár-besorolástól, tartalomelemzésnek vetjük alá az alkotást. E módszer segítségével tavaly mindössze egy filmalkotás akadt fenn a rostán, s hasonlóan pozitív tapasztalatokra tehetünk szert mind a gyermekbarát-célvizsgálatok, mind a gyermekbarát műsorok ellenőrzése során. A Médiatek 21 műsorszámmal kapcsolatban hozott előzetes klasszifikációra vonatkozó döntést. A médiatörvény elvárása szerint a médiaszolgáltató a műsorát közlő sajtótermékben, illetve a médiaszolgáltató internetes honlapján, képújságjában és teletextjében szereplő tájékoztatásban valamennyi műsorszám korhatári minőségét jól látható módon fel kell tüntetni. 2017-ben négy esetben hozott elmarasztaló határozatot a hatóság. Sajátos esetet képez – mint korábban már említettük – a külföldi joghatóság alá tartozó médiaszolgáltatók által közvetített tartalmakkal kapcsolatos

bejelentések, ellenőrzések kezelése. E szolgáltatók (kizárólag televíziók) tevékenységét az Mttv. – egy szűk, speciális kivételtől eltekintve – nem szabályozza, illetve ezeket a szolgáltatókat a Klasszifikációs ajánlás nem orientálja. A külföldön bejegyzett, ám magyar nyelven és Magyarországon sugárzó televíziókkal kapcsolatosan – speciális feltételek érvényesülése mellett – van lehetősége eljárni a hatóságnak. Az ilyen tartalmú beadványokat a Médiatanács a külföldi szabályozó hatóságokkal megkötött együttműködési megállapodások alapján továbbítja a joghatósággal rendelkező társhatóság felé.

A kiegyensúlyozott tájékoztatás követelménye

A médiatörvény előírása szerint a tájékoztatás kiegyensúlyozottságát a műsorszámok jellegétől függően az egyes műsorszámokon belül, vagy a rendszeresen jelentkező műsorszámok sorozatában kell biztosítani. A kiegyensúlyozottság kérdését a hatóság kizárólag kérelemre vizsgálhatja, a fő szempont a hiányolt vélemény megítélése (releváns volt-e, érdemben eltért-e a megjelent véleményektől, rendelkezésre állt-e a szolgáltató számára a hiányolt vélemény). Az elmúlt esztendőben első fokon 74 esetben járt el kiegyensúlyozottsági kérelemmel kapcsolatos ügyekben a hatóság. Ezen hatósági ügyeket kiegészíti az a vizsgálatsorozat, melynek keretében a hivatal folyamatos tartalomelemzésnek veti alá a legfontosabb politikai hír- és magazinműsorokat. Az analízisek során megszámloljuk a híradókban és egyéb politikai tájékoztató műsorokban az egyes politikai pártokat képviselő szereplők különféle módon történő megjelenéseinek gyakoriságát (szereplő verbális említéseinek számát, vizuális megjelenéseinek előfordulását, hosszát, a saját hangon történő felbukkanások gyakoriságát, illetve időtartamát, a vizuális megjelenítés mikéntjét stb.) és az esetszámokból nyert statisztikával jellemezzük a vizsgált műsorokat. Az objektivitást az biztosítja, hogy olyan elemek megjelenéseit vesszük számba, amelyek azonosítása nem szubjektív megítélésen, hanem egyszerű, előzetes definíciók alapján, automatikusan történik. 2017-ben 11 hírműsort dolgoztunk fel. Ez közel kétezer műsoróra (66 ezer híregység) és 115 ezer hazai szereplő regisztrálását és elemzését jelentette. Ezt egészítette ki a hat vizsgálat alá vont politikai magazinműsor (1136 óra, 7200 műsoregység). Az elemzésekből nyert adatokat a hivatal havi gyakorisággal közzéteszi a honlapján.

A 20%-os bűncselekményarány vizsgálata

A hír- és magazinműsorok vizsgálatához kapcsolódik a törvény azon előírása, miszerint a jelentős befolyásoló erővel rendelkező médiaszolgáltatók (napjainkban az RTL Klub és a TV2) híradásaiban nem haladhatja meg a 20 százalékot a demokratikus közvélemény tájékoztatását nem szolgáló bűnügyi tematikájú hírek, tudósítások aránya éves átlagban (kivételt jelentenek a hivatalos személyek által vagy ellen elkövetett bűncselekmények, a terrorcselekmények, az etnikai alapú bűnesetek és a szociális indíttatású bűncselekmények). Az adatokat havi gyakorisággal mind az érintett csatornák, mind a média iránt érdeklődő nagyközönség tudomására hozzuk. Tény, hogy a közönség figyelméért folytatott versenyben az érdemi tájékoztatás a partvonalra szorult. Noha egyes elméletek a hírműsorok szerkesztési elveként a hírértéket tüntetik fel, a műsorszervezők napjainkban leginkább abból a szempontból mérlegelnek, hogy műsoraik megfelelnek-e az elvárt nézettségnek. Így elvárható, hogy a híradások a bűnözés világából is csak az olyan típusú hírekre összpontosítsanak, amelyek közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolódnak a közülethez. Általános tapasztalat, hogy egy-egy bűnügyet feltáró hír átlagos hossza meghaladja két percet, s a különböző bűncselekménytípusok közül az erőszakosabb eseteket részesítik előnyben a híradók, így például a gyilkosságok akár ezerszeresen felnagyítva jelennek meg a hivatalos rendőrségi statisztikákhoz mérten.

A társadalmi sokszínűség reprezentációja a hír- és magazinműsorokban

A médiának fontos szerepe lehet abban, hogy a befogadók mennyire vannak tisztában egy társadalom sokszínűségével, valamint mennyiben válnak fogékonyá az egyes társadalmi csoportok problémái iránt. A hazai médiaszolgáltatók közvetve befolyásolhatják a magyarországi társadalmi szolidaritás és ezzel összefüggésben a társadalmi kohézió alakulását. A fentiek értelmében a Hatóság 2010 óta vizsgálja, hogy a különböző társadalmi, gazdasági, etnikai csoportok, a határon túli magyarok, a bevándorlók, a vallási kötődéssel rendelkezők, a fogyatékkal élők miként tűnnek fel a legfontosabb hírműsorokban. A vizsgálati minta kialakítását a francia Legfelsőbb Audiovizuális Tanács (CSA) tanulmánya alapján alakította ki a hivatal. 17 műsort dolgozunk fel tartalomelemzés segítségével, így téve mérhetővé, hogy miként tárják a közönség elé a különböző társadalmi csoportokat. Az adatok megmutatják, hogy mely médiumok/műsorok mely társadalmi csoportok bemutatására fordítanak nagyobb figyelmet, illetve milyen módon, milyen kontextusban mutatják be e csoportok tagjait. Az elemzés választ ad továbbá olyan alapvető kérdésekre, hogy a csoportok felbukkanása miként reprezentálja azok társadalomban elfoglalt helyét, megmutatja-e őket, vagy „láthatatlanok” maradnak, bemutatásuk sokoldalú-e, és tükrözi-e az egyes csoportokon belüli sokféleséget, vagy előfordulásaik témájának többsége alapján sztereotipizált, homogenizált-e a róluk közvetített kép. Az elmúlt évek eredményei alapján kijelenthető, hogy a társadalom munkaerőpiaci szempontból inaktív csoportok között a fiatalok (gyerekek, tanulók) jelentek meg a legtöbbször, de mellettük jelentős médiareprezentációval rendelkeztek a nyugdíjasok is. A munkanélküliek megjelenése minimálisnak mondható, náluk valamivel magasabb arány tapasztalható a hajléktalanokat illetően. A nemzetiségi szereplők között a romák és a határon túli magyarok a leggyakoribb aktorok, de említésre méltó megjelenéshez jutottak a migránsok és a gazdasági célból Magyarországon élők, jóval kevesebbet szerepeltek viszont a hazai nemzetiségek képviselői. A fogyatékkal élők médiabeli megjelenése minden műsортípusnál minimális volt, összességében 0,3 százalék, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a fogyatékkal élők a magyar médiafogyasztó számára „láthatatlanok” maradtak. A hazai egyházak közül a történelmi egyházak tűntek fel leggyakrabban a híradásokban. A nemek megjelenési aránya tekintetében hosszú évek óta változatlan eredményeket mutatunk ki, ezek szerint a tudósítások közel négyötödében férfi szereplők fordulnak elő.

A hallássérültek számára akadálymentesített műsorok ellenőrzése

A médiatörvény elvárásaként fogalmazza meg, hogy a közszolgálati és a JBE audiovizuális médiaszolgáltatóknak minden közérdekű közleményt, politikai reklámot, hírműsorszámot, valamint a politikai tájékoztató és a fogyatékos személyekről szóló műsorszámot kötelesek a hallássérültek befogadását megkönnyítő segédlettel ellátni, továbbá feliratot vagy jelnyelvi tolmácsot kell biztosítaniuk a filmalkotásokhoz, a játékokhoz és a közszolgálati célokat szolgáló programokhoz. A médiaszolgáltatóknak 2015-től minden fent említett műsort akadálymentesítve kell közzé tenniük. A feliratoknak a beszéddel szinkronban kell megjeleníteniük, és pontosan kell visszaadniuk az elhangzottak értelmét. A Hatóság kilenc televízió műsorát kontrollálja mintavétel alapján. Az elmúlt esztendőben az ellenőrzött napokon sugárzott műsorszámok 83,1 százalékát látták el felirattal vagy jelnyelvi tolmáccsal a televíziók. Hallássérültek számára is befogadható műsorszámokat leghosszabb időtartamban a közszolgálati csatornák biztosítják évek óta, míg a két kereskedelmi televízió mérsékeltebb óraszámban sugárzott feliratozott programokat.

A reklám, a televíziós vásárlás és a műsorelőzetes, valamint az azok közzétételét jelző figyelemfelhívás átlagos hangerejére vonatkozó rendelkezés vizsgálata

A műsorfolyamban a hangerő drasztikus változásai a nézők és hallgatók számára zavaróak lehetnek. A „hangerőháború” oka és lényege, hogy a manipulált hanganyag a felületes megfigyelő számára, illetve zajos körülmények között hallgatva jobban szól, ezért a műsorok előállítói célzottan így szerkesztik meg adásaikat. Valójában azonban ez a folyamat a hangminőséget és a hallgatói élményt is rombolja, ráadásul az extrém mértékű dinamikai kompresszió már a figyelemfelkeltés kifejezett vagy ki nem mondott elvárását sem teljesíti, éppen ellenkezőleg: következtében a hang érdektelen, „lapos” lesz (az első „sokk” után a néző, hallgató korrigál, a készüléket lehalkítja, utána viszont már egyáltalán nem figyel oda). A „hangerőugrások” mérésének alapja az a saját fejlesztésű alkalmazás, amely virtuális hangosság-mérő eszközökkel három óra leforgása alatt képes egy egész napos műsorfolyamot feldolgozni. Az elmúlt években komoly erőfeszítéseket tettek a médiaszolgáltatók annak érdekében, hogy megszüntessék a „hangerő ugrásokat”. A legtöbb szabálysértést a körzeti vételkörzetű televíziók követték el az elmúlt időszakban.

A magyar zene aránya a rádiós médiaszolgáltatók műsorában

Összhangban az uniós szabályozással, a magyar nyelv és kultúra védelmét szolgáló törvényi előírás értelmében csak a magyar nyelvű, illetve a hazai nemzetiségek nyelvén készült művek tartozhatnak a nemzeti kvótába. Ez a kritérium azonban nem vonatkozik az instrumentális művekre. A jogszabály a magyar zenei művek bemutatásával kapcsolatban mennyiségi kvótát állít fel az éves műsoridő bázisán, és ennek teljesítése – a helyi médiaszolgáltatások kivételével – a lineáris rádiós szolgáltatókra ró kötelezettséget. Az elvárt arány a zenére fordított műsoridő 35 százaléka, míg a közszolgálati és a közösségi adók esetében 50 százalék. További követelmény, hogy a magyar zenei művekből álló repertoárnak éves átlagban legalább a 25 százaléka öt évnél nem régebben nyilvánosságra került zenei műből vagy öt évnél nem régebben készült hangfelvételtől kell, hogy álljon – mindezen szabályoknak az 5–24 óra közötti műsorsávban is teljesülniük kell. Adataink szerint a legtöbb elmaradást az ún. kis-közösségi rádiók halmozták fel az elmúlt években.

Műsorkvóta kötelezettségek ellenőrzése

Törvényi elvárás, hogy a televízióknak évi teljes műsoridejük több mint felét európai művek, több mint harmadát magyar művek bemutatására kell fordítaniuk. Szintén előírás, hogy évi műsoridejük legalább 10 százalékát olyan európai mű, legalább 8 százalékát pedig olyan magyar műalkotás bemutatására kötelesek fordítani, amelyeket tőlük független műsorkészítővel készítettek vagy szereztek be. A lekérhető audiovizuális szolgáltatásoknál a művek egybeszámított időtartamának több mint negyedét európai, illetve legalább 10 százalékát magyar műveknek kell kitenniük. A közszolgálati médiumoknál ennél is szigorúbb a szabályozás, de ott az egyes szolgáltatások egybeszámítódnak médiaszolgáltatók alapján. Az elmúlt évben négy eljárás indult országos, 41 körzeti és nyolc helyi csatornával szemben.

Kereskedelmi közlemények (reklám, támogatás, termék megjelenítés) közzétételi gyakorlata

A Hatóság az ellenőrző tevékenysége során kiemelt figyelemmel kíséri a kereskedelmi üzeneteket, különösen azok tartalmi, mennyiségi és formai mutatóit. Ezért – igazodva a marketingeszközök bővüléséhez és a jogszabályi háttér változásához – 2012 elejétől folya-

matosan regisztrálja és adatbázisba rendezi a televíziókban első alkalommal publikált reklámokkal, a műsorszám-támogatással, valamint a termék megjelenítéssel kapcsolatos információkat. Az adatbázis célja a különböző reklámtechnikák egységes szempontok szerinti rendszerezése, emellett a félévente frissülő felmérések lehetőséget biztosítanak a kereskedelmi üzenetek bemutatására vonatkozó jogszabályok betartásának hatékonyabb ellenőrzésére is. A premier reklámokat 96 elemzési szempont alapján tartalomelemzésnek vetjük alá, az így nyert adatok nemcsak a szpotok elemi jellemzőit tükrözik, hanem számos tartalmi karakterisztikára is rámutatnak (pl. a reklámozott termék származási helyére, célcsoportjára, a népszerűsített termék/szolgáltatás becsült árára és szlogenjére). Az elmúlt évben 35 televízió műsorában közzétett, több mint ötezerféle reklámszpot, közel 150 ezer támogatói szpot és 37 ezer termék megjelenítés került az adatbázisba.

Egyéb tevékenységek

A hatósági tevékenységet színesítik azok a kihívások, melyekre reagálva a média működését egyekszünk jobban megérteni. Ide sorolhatók azok a közvélemény-kutatások, tartalomelemzések, célvizsgálatok (pl. egészségügyi műsorok áttekintése, különös tekintettel a hagyományos orvoslást elutasító nézetekre, vagy a hallássérültek befogadását megkönnyítő alkalmazások terén a szemkamerás felmérés), melyeket rendszeresen végzünk akár a kiskorúak védelme körében, akár a hírműsorok befogadói körében. Szintén munkánk része annak a médiatárnak a kezelése és fejlesztése, mely napjainkban mintegy kétszáz televíziós és rádiós csatorna közzétett műsorfolyamát rögzíti és archiválja.

Befejezésül arról, hogy tevékenységünk megítélése – mint oly sok más munka esetében – kettős. Egyrészt az évente vizsgált, elemzett megközelítőleg 25-30 ezer műsoróra soknak tűnhet, ugyanakkor a több száz műsorszolgáltató által közzétett több millió műsorórához képest mégis elenyésző. Ráadásul tevékenységünket – akár csak a rádió és televízió műsorokat – a hallgatók, a nézők és a szakmabeliek is értékelik, kritizálják. A kritikákkal kapcsolatban felhívnám a figyelmet a neves német jogász professzor, Georg Jellinek (1851–1911) gyakran hivatkozott megállapítására, amely nemcsak a szűkebb jogi szakterületén, hanem minden bizonnyal a média vonatkozásában is helytálló: *a jog csupán az erkölcs minimuma*. Másképpen fogalmazva, ami bántja, sérti az ember ízlését, etikai felfogását, az még nem biztos, hogy jogszabályt is sért.

TRENDEK ÉS MINTÁZATOK A NEMZETKÖZI, REGIÓ- NÁLIS ÉS HAZAI KOMMUNIKÁCIÓKUTATÁSBAN

Demeter Márton

demeter.marton@gmail.com, https://www.researchgate.net/profile/Marton_Demeter

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.9

Absztrakt

Ebben az írásban az elmúlt években elvégzett kutatásom eredményeiről számolok be, melyben a vezető nemzetközi kommunikációkutató folyóiratokban elemeztem publikációs trendeket. Érdeklődésem kiterjedt az egyes országok, világrégiók teljesítményére, valamint igyekeztem összefüggéseket keresni egy adott folyóiratnak a nagy nemzetközi minősítő adatbázisokban (Scopus illetve Web of Science) fellelhető tudományos rangja és a benne szereplő szerzők nemzeti diverzitása között. Emellett számos más tényező szerepét vizsgáltam a tudományos hatás szempontjából, úgymint a folyóirat kiadójának országát és világrégióját, a szerkesztőbizottság nemzetközi összetételét, az elemzett országok lakosságát, publikációs kibocsátását. Továbbá számos közgazdasági mutatót végeztem korrelációelemzéseket a publikációs kibocsátás vonatkozásában, mint a GDP, a per capita GDP, a publikációs kibocsátásra korrigált per capita GDP valamint ugyanezen változónak a GDP-re korrigált variánsa. A magyar közösség számára közreadott jelen tanulmányomban a hazai vonatkozásoknak külön figyelmet szentelek.

Kulcsszavak

Tudománymetria, hálózatelemzés, kommunikáció és médiatudomány, dependenciaelméletek, magyar hozzájárulás

CURRENT TRENDS AND PATTERNS IN THE GLOBAL AND REGIONAL FIELDS OF COMMUNICATION RESEARCH

Marton Demeter

Abstract

In this paper I present the results of some of my recent research in which I analyzed publication trends in leading international journals in communication and media studies. I investigated the academic contribution of different countries and world regions, and I was looking for possible correlations between the scientific ranks of different Scopus and Web of Science indexed periodicals and their international diversity. I also analyzed the role of some other features in terms of academic productivity as the world region and country of the publishers, the national diversity of the editorial board, the population and the science output of the individual countries. Beside this, I made correlation analyses on some econometric indices (GDP, GDP per capita etc) regarding their effect on science output. Since I intend this present paper for the Hungarian academic community, I will pay extraordinary heed to the local aspects of my research.

Keywords

Scientometrics, network analysis, communication and media studies, dependency theory, Hungarian contribution

TRENDEK ÉS MINTÁZATOK A NEMZETKÖZI, REGIONÁLIS ÉS HAZAI KOMMUNIKÁCIÓKUTATÁSBAN

Demeter Márton

A kommunikációkutatás nemzetközi helyzete: történeti kontextus

Noha a tudományok valamennyi mérhető szegmensében megfigyelhető egy igen erős nyugati túlsúly elsősorban az Egyesült Államok vezetésével, a globális dél lemaradása a fejlett nyugathoz képest bizonyos területeken sokkal erőteljesebb: a társadalomtudományokban és a humán diszciplínákban a domináns nyugattal szembeni keleti lemaradás szinte mértéktelen. Ehhez járul az a többek által is megfigyelt és jól dokumentált tény (Gumpenberger et al. 2016; Moody 2004), hogy az úgynevezett puha tudományokban a nemzetközi társszerzőség intézménye jóval marginálisabb szerephez jut, mint a természettudományokban. Nem csak arról van szó tehát, hogy a puha tudományokban (arányaiban) eleve kevesebb cikk jut be magas presztízsű folyóiratokba, mint a kemény tudományokban, de itt még társszerzőkkel sem tudunk javítani a mérlegen, ugyanis a puha tudományokban a társszerzőség intézménye mind önmagában (nemzetben belül) mint nemzetközileg igen ritka. Egy harmadik tény arra világít rá, hogy még a nagyon ritka együttműködések esetében is fellép egy torzító tényező: a fejlett nyugat szerzői jószerivel csak egymással működnek együtt, a körön kívüli kutatók felé alig érkezik kooperációs megkeresés. Schubert és Sooryamoorthy (2009), illetve Wang és Wang (2017) egymástól független kutatásaikban ugyanazt találják: a kollaboráció, amennyiben a fejlődő ország kutatói felől irányul nyugati szerzők felé, mindig tervezett, tudatos és gondosan előkészített. Az ellenkező irányú folyamat viszont annyira ritka, hogy gyakorlatilag idioszinkráziaként kell tekintenünk rá.

A tanulmány e helyén szükséges reflektálni arra a tényre, hogy különféle elméletek különféle névvel illetik az egyes világrégiókat; ezeket ebben a szövegben voltaképp szinonimaként tekintem. Így a Globális Észak (fejlett Nyugat, fejlett államok, első világ, fejlett gazdaságok) magában foglalja az Egyesült Államokat, Kanadát és Ausztráliát, Izraelt, Nyugat-Európát (ide értve Skandináviát és a mediterrán térség országait is), valamint Ázsia fejlett és infrastrukturálisan amerikanizálódott országait: Hong Kong, Tajvan, Dél-Korea, Szingapúr és Japán tartozik ide). A Globális Délhez (Kelet, fejlődő országok, függő országok, fejlődő gazdaságok, harmadik világ) soroljuk Afrikát, Latin-Amerikát, a Közel-Keletet, Kelet-Európát illetve Ázsia fejletlenebb, infrastrukturálisan nem amerikanizálódott területeit (tipikusan ide tartozik India, Kína és Malaysia).

A kommunikáció és médiatudomány esetében számos történeti jellegű tény világítja meg a nyugati dominancia elkerülhetetlenségét. A sztenderd kommunikációtörténet (Pooley–Park 2013) elbeszélése szerint a diszciplína története az amerikai propagandakutatással kez-

dődik, és mind a négy kommunikációkutatási „ősapa” – Lazarsfeld, Laswell, Hoyland és Lewin – amerikai volt, legalábbis akadémiai értelemben. (Schramm 1963) Pooley és Park arra is rámutat, hogy a diszciplína történetének kutatói rendre megfeledeznek a globális dél valamennyi régiójáról. Elemzésük során, melyben a kommunikációkutatás történetét vizsgáló mintegy ezerhatszáz cikket elemeztek, arra jutottak, hogy az Egyesült Államokkal és Angliával több, mint kétszer annyi cikk foglalkozott, mint a világ összes többi országával együttvéve. Ha mindezt a globális dél országaival hasonlítjuk össze, akkor azt látjuk, hogy az USA és Anglia 14-szer annyi teret kap ezekben a leírásokban, mint a teljes globális dél (Afrika, Latin-Amerika, a Közel-Kelet, a fejletlen Ázsia és Kelet-Európa együttesen). Az ezerhatszáz cikk közül kevesebb, mint 4 (!) százalék jut a teljes globális délnek, ezekben is jobbra csak a fejlődő világ történeti epizódjaiból kapunk ízelítőket.

A kommunikációkutatás, mint akadémiai diszciplína más szempontból is erős szálakkal kötődik az Egyesült Államokhoz és Nyugat-Európához, hiszen az első egyetemi kommunikációképzések (főképp zszurnalizmus formájában) szinte egyszerre indultak meg néhány amerikai, francia és német egyetemen a huszadik század legelején. Ahogy Simonson és munkatársai rámutatnak (Simonson és mtsi 2013) a kommunikáció és médiatudomány akadémiai megszilárdulása az Egyesült Államokban a második világháború utánra datálható. A múlt század hatvanas éveinek elejére már tizenegy olyan egyetemi alapképzés létezett az Államokban, ahol kommunikáció szakos diplomát bocsájtottak ki, az első médiatudományi diplomát nyújtó BA programot pedig a *Polytechnic of Central London* indította el, mégpedig 1975-ben. A kommunikáció és médiatudományban besorolt doktori programok és az első nagy nemzetközi és nemzeti akadémiai szövetségek szintén az Egyesült Államokban indultak el. Ide sorolható a már 1912-ben elinduló *Association for Education in Journalism* (ma: *Association for Education in Journalism and Mass Communication*), az 1914-ben startoló *National Council of Teachers in English* (ma: *National Communication Association*), az 1950-es keltezésű *National Society for the Study of Communications* (a mai *International Communication Association*) és az 1959-ben elindított *Society of Cinematologists*, amely ma *Society for Cinema & Media Studies* néven működik.

Legalább ennyire fontos, és régióink szempontjából különösen releváns, hogy a globális dél túlnyomó többségében a huszadik század során valamiféle diktatúra vagy más elnyomó politikai rezsím uralkodott viszonylag hosszú időn keresztül. Ez a kommunikáció és médiatudomány szabad, önálló, a nyugati sztenderdek megfelelő működését szó szerint lehetlenné tette, hiszen, hogy csak egyetlen példát említsünk, a szólásszabadság és a sajtó szabadságának, egyáltalán, a kommunikációs szabadságjogoknak a sérülése alapjaiban akadályozza meg az autonóm kommunikációkutatás lehetőségét. Mindehhez gyakran járult – a nyugat elleni propaganda részeként – az utazás korlátozása vagy tiltása, a nemzetközi irodalomhoz való hozzáférés ellehetetlenítése, a nemzetközi média fogyasztásának nagymértékű megnehezítése, a rá vonatkozó mérések tiltása, valamint, kifejezetten a szovjetizált országokra, elsősorban Kelet-Európára vonatkozóan kell megemlítsük, hogy az egyre inkább nemzetközivé váló angol nyelv helyett a tudományos interlingva szempontjából jelentéktelen orosz nyelv kötelezővé tétele jelent meg az oktatásban. Ezek a tényezők talán egyesével is elegendőek lennének egy jelentős lemaradás létrehozásához, de együttesen gyakorlatilag a nemzetközi kutatási fővonalhoz képesti teljes izolációt okozták. Mindez természetesen az ideológiától független természettudományok esetében kevésbé jelentkezik, de az ideológiailag kirívóan érzékeny társadalom és humán tudományok számára végzetes volt. (Kornai 1992)

A rendszerváltás(ok) óta eltelt évtizedekben számos erőfeszítés történt arra, hogy a kommunikáció és médiatudomány diszciplináris stabilitása a fejlődő országokban is megeremlődjék, megerősödjék. Egyetemek, intézetek, kutatócsoportok, tudományos lapok indultak, nemzetközi együttműködési hálózatok igyekeztek létrejönni. Ennek ellenére – mint azt a kutatási részben meg fogom mutatni – a fejlődő országok és a nyugat közötti kontribúció

szakadék nem csökkent. Ahogy arra Harro-Loit rámutat (2015) a nyugat nem elsősorban az autonóm keleti kutatásokra volt nyitott, sőt, azokra szinte egyáltalán nem. Érdeklődése kizárólag a kelet, mint nyugati kutatási anyag tematikájában jelentkezett: így láttak napvilágot például régiókkal kapcsolatban is a rendszerváltás utáni intézményi átmenetekkel, sajtószabályozással vagy sajtójogokkal kapcsolatos összehasonlító jellegű tanulmányok. Ennek ellenére a kelet-európai országok relatíve érdektelenek maradtak a nemzetközi kommunikációkutatás fősodrának szempontjából, erre mutat rá az a tény is, hogy az egyik legfontosabb összehasonlító, médiarendszerekkel foglalkozó monográfiában (Hall–Mancini 2004) egyáltalán nem szerepelnek kelet-európai országok.

Nemzetközi kutatások a kommunikáció és médiatudományos publikációk vonatkozásában

A terület tudományometriai kutatása a nyolcvanas évek végére nyúlik vissza, egészen pontosan 1989-ig, amikor is a neves *Communication Research* folyóirat különszámot 16(5) szentelt e témának. Az ICA (Nemzetközi Kommunikációtudományi Társaság) vezető folyóirata, a *Journal of Communication* ez idáig három különszámban (1993, 2004 és 2005) foglalkozott publikációs mintázatokkal, ezekben elsősorban a részdiszciplínák helyzetét és súlyát elemezték. Kedvelt téma továbbá az idézési hálózatok elemzése. (Borgman 1989; Borgman–Reeves, 1983; Feeley 2008; Funkhouser 1996; Rice–Borgman–Reeves 1988; Rogers 1999)

Egy másik kutató (Bunz, 2005) a legerősebb kommunikációkutatási folyóiratokban tanulmányozta a publikációs mintázatokat. Mint kimutatta, a kutatás-orientált amerikai egyetemek munkavállalói hihetetlen nagy nyomás alatt vannak a tekintetben, hogy legalább néhány cikket elhelyezzenek ezekben az úgynevezett top folyóiratokban. Nem meglepő tehát, hogy valamennyi elit folyóiratban amerikai felülreprezentáltságot mértek: a legtöbbet publikáló egyetemi tanszékek kivétel nélkül amerikaiak, a legtöbb publikációt individuálisan jegyző szerzők pedig kivétel nélkül amerikai professzorok. A legnagyobb nemzetközi tudományos társaság (ICA) esetében hasonló a helyzet: minden idők 122 ICA elnöke és kutató ösztöndíjasa közül 86 amerikai egyetemen oktat, és ebben a díszes társaságban nincs, és soha nem is volt afrikai, dél-amerikai, kelet-európai, közel-keleti vagy a fejlődő Ázsiából érkező tag. (Wiedemann–Meyen 2016)

A kommunikáció és médiatudomány területén a nemzetközi publikációs diverzitás témájában a legrészletesebb vizsgálatot Edmund Lauf végezte. Eredményei, melyek az 1998–2002 közötti időszakra szóló adatfelvételre támaszkodtak, 2005-ben jelentek meg a *Journal of Communication* hasábjain. Az akkori adatoknak megfelelően Lauf 40, ISI Web of Science által a kommunikáció kategóriájába sorolt folyóirat publikációs kimenetét vizsgálta, és korrelációkat keresett ugyanezen folyóiratok szerkesztőbizottságának nemzetközi diverzitásával. Úgy találta, hogy ezekben a magas presztízsű folyóiratokban egyértelmű az amerikai dominancia, nagyon alacsony a nemzetközi diverzitás foka, sőt, más diszciplínákkal összehasonlítva ez a mintázat még erősebben torzítja az arányokat. Ő a jelenséget elsősorban azzal magyarázta, hogy a nagy kiadók a területen szinte mind amerikaiak, és kivétel nélkül minden ISI indexált újság angolul (amerikai angollal) jelent meg, ez pedig nagymértékben kedvez az angol anyanyelvű szerzőknek. A kutatásai alapján elmondható, hogy a vizsgált időszak outputjában az angol anyanyelvű országok reprezentációja 86 százalékot ért el. Lauf szerint nem túlzás tehát azt állítani, hogy a nevükben nemzetközinek mondott kommunikációs folyóiratok döntő többsége valójában nemzeti, közelebről, amerikai folyóirat. Ezeket angolszász típusú, még konkrétabban amerikai sztenderdek szerint szerkesztik, és egyszerűen ezt tekintik nemzetközi sztenderdeknek. A nem-amerikai tudósok azonban nem szükségképpen ismerősek ezeknek a sztenderdeknek a világában, és kulturális, nyelvi, módszertani és episztemikus

szempontból is jelentős hátrányban vannak emiatt. Saját kutatásom (Demeter 2018b) megerősítette, hogy e tekintetben nem sok változás történt a területen Lauf kutatásai óta.

Későbbi kutatások hasonló eredményre jutottak, mint a fent idézett Edmund Lauf. Egy összehasonlító kutatásban Delgado és Rapiso (2013) különféle adatbázisokban mérte meg a nemzetközi diverzitást, és azt találták, hogy a különböző adatbázisok különböző mértékben, de hasonló szerkezetben torzítják a nemzetköziség arányait. A legerősebb torzító mechanizmusok a két legmagasabb presztízsű adatbázis, a Scopus és a Web of Science esetében mutatkoztak. Itt a kiadók legalább 80 százaléka az Egyesült Államokból vagy Angliából került ki, míg ugyanez az arány a Google Scholar Metrics esetében pusztán 54% volt. A nyelvi egyenlőtlenség még erősebbnek bizonyult: a Scopusban megjelenő cikkek 92, a Web of Science-ben indexált írások 88 százaléka angolul íródott, míg ugyanez csak a Google Scholar Metrics által indexált cikkek 65 százalékára volt elmondható.

Kellemetlen, de analitikus szempontból roppant érdekes tény ugyanakkor, hogy a leg-részletesebb elemzést végző Edmund Lauf – talán tudtán kívül – pontosan ugyanazt a típusú analitikus igazságtalanságot követi el, amelyet dolgozatában egyébként joggal kritizál. Akkor ugyanis, amikor a világ régióinak publikációs impaktját vizsgálja, azokat az országokat, amelyek felé egyébként is torzít a minta, külön-külön vizsgálja, míg a „többiek” az analitikus szempontból monolit „egyéb” kategóriába számúzi. Ez több szempontból is kellemetlen, hiszen ezzel gyakorlatilag megismétli azt a kirekesztő magatartást, ami ellen felszólal, már rögtön, az analitikus szint elején, amikor az elemzési kategóriákat megválasztja. Mi az, ha nem a nyugati dominancia nyílt vagy burkolt ünneplése, hogy az USA és Anglia külön-külön elemzési kategóriaként jelenik meg, Ausztrália, Óceáni és Új-Zéland már triumvirátusként, Nyugat-Európa pedig egy sok-sok országot számoló csoportként? De ami még ennél is lényegesebb: az egész globális dél Afrikával, Latin-Amerikával, Közel-Kelettel és a fejlődő Ázsiával együtt bekerül az elemezetlen, differenciálatlan „others” kategóriába.

Lokális sajátosságok Kelet-Európában és Magyarországon

Sajátos módon azok a függőségelméletek (dependency theories) amelyek a világ globális északra és globális délre való felosztottságáról beszélnek (Cardoso–Faletto 1979; Evans 1985; Perez 1990; Jalata 1993; Higginbottom 2013; Myrdal 1974, 1977; Yutisri 2016; Hung 2016; Amadi 2012; Onyanha 2016, 2017) szinte egyáltalán nem referálnak a volt keleti tömb országaira úgy, mint a globális dél része, a kivételt Bruszt és Gerkovits (2009), Bruszt és Langbein (2017) illetve korábban Featherstone és Radaelli (2003) munkái mellett a saját koncepcióim képezik (Demeter 2017a, 2018a). Az a tény ugyanis, hogy a régió országai számos igen fontos szempontból jóval közelebb állnak a globális dél „klasszikus” országaihoz, mint a fejlett nyugathoz, sokszor észrevétlen marad, valószínűleg azért, mert földrajzi értelemben a térség a nyugat közvetlen közelében helyezkedik el. Vegyük észre ugyanis, hogy például a per capita GDP tekintetében nincs egyetlen kelet-európai ország sem a top 30-as listán, és számos kelet-európai ország helyezkedik el a Nemzetközi Valutaalap 2016-as jelentése alapján a 187 országot felsoroló lista második felén, úgyis, mint Macedónia (83) Szerbia (84) Bosznia és Hercegovina (104) vagy Ukrajna (114). Nyilvánvalóan egyetlen országot sem találunk a lista második felében a globális észak régiói közül.

Ami a diszciplína helyzetét illeti: a régió országai e tekintetben is konszolidálódó országnak számítanak mind akadémiai beágyazottságuk, mind képzési és kutatási programjaik tekintetében. Jegyezzük meg például, hogy noha kommunikációtudományt több mint 20 éve lehet Magyarországon egyetemi szinten is tanulni, a területnek nincs semmiféle akadémiai képviselője a Magyar Tudományos Akadémián (ez a helyzet épp 2018-ban látszik finomodni, hiszen megalakult egy kommunikációtudományi Osztályok Közötti Bizottság az MTA-n, Nyíri Kristóf kezdeményezésére és elnöklésével). Ma, ha valaki kommunikációtudományból

MTA doktora szeretne lenni, akkor irodalomtudományban, filozófiában, nyelvészetben vagy jogtudományban tud próbálkozni, mivel kommunikációban erre jelenleg nincs lehetősége. Hasonló a helyzet a különféle posztdoktori pályázatok esetében, hiszen hazánkban sem a Lendület, sem a Bolyai, sem pedig a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) posztdoktori pályázataira nem lehet kommunikáció területére benyújtani a jelentkezéseket (ez utóbbi esetében 2018-tól már van lehetőség kommunikációtudományi elbírálást kérni, bár kérdéses, hogy ebben a bizottságban kommunikációkutatók ülnek-e).

Tudományos kontribúció tekintetében is számos lemaradásunk van. A kortárs kutatás (Stetka 2015; Perusko 2015; Demeter 2017a) megmutatja, hogy a fejlett nyugat és Kelet-Európa publikációs outputja között óriási különbségek vannak. Nem meglepő tehát, hogy a régió tudományos outputja szorosan összefügg a helyi vagy regionális jelentőségű folyóiratokkal. Annak ellenére, hogy a felfejlődés érdekében jelentős erőfeszítéseket történtek az utóbbi 25 évben (intézetek, szakok, nemzeti és nemzetközi szervezetek és folyóiratok), a térség még mindig nem rendelkezik biztos, koherens képpel a tudományág helyzetéről (Perusko 2015).

Nemzetközi összehasonlításban a kép eléggé gyászos: a legerősebb mezőnyben (SSCI, Web of Science) egyáltalán nincs kelet-európai folyóirat. Ebben a 79 lapból álló gyűjteményben kizárólag a globális észak (US, Nyugat-Európa) képviselteti magát. Az egyetlen kivétel az eredetileg szlovén *Javnost* volt, azonban idejében felvásárolta a Taylor & Francis csoport (UK), így évek óta a *Javnost* is a globális észak repertoárját gazdagítja.

A kelet-európai régió legtöbb kommunikációtudományi folyóirata lokális nyelveken jelenik meg, és nincs indexálva a jelentősebb adatbázisokban. Mivel nem áll rendelkezésünkre semmiféle egységes és kimerítő adatbázis a kelet-európai kommunikációs folyóiratokról, számukat csak becsülni tudjuk. A *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) adatbázisában 598 szociológiai folyóirat közül 15 szerepel, mint kizárólagosan kommunikációs folyóirat. Manuális kereséssel további 19 lapot találunk, és ez a lista közel sem teljes.¹ Ezek közül, mint azt már említettem, egyetlen egy sincs a SSCI WoS listáján, és a SCImago-Scopus is csak 7 címet indexál² Ez egyben azt is jelenti, hogy a térség tudományos produktumainak minimum 95 százaléka teljességgel láthatatlan marad a nemzetközi tudományos közösség előtt. Korábbi kutatásaimban (Demeter, 2018c) emellett azt is megállapítottam az adatokból, hogy a kelet-európai lapokban a kelet-európai (leggyakrabban persze az országos) szerzőség nagyon magasan felülreprezentált (átlagosan 80% feletti).

---

¹ A Magyar Kommunikációtudományi Társaság (MKTT) honlapja szerint legalább 5 magyar folyóirat van a témában: a *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, a *Jel-Kép*, a *Médiakutató*, az *Információs Társadalom* és a *Me-Dok*. Ezek közül pusztán a *KOME* jelentet meg kizárólag angol nyelvű cikkeket. A *Central European Journal of Social Sciences and Humanities* (CEJSH) 11 kommunikációs folyóiratot tart nyilván egyedül Lengyelországból ((*Central European Journal of Communication*, *Communication Today*, *Discourse and Communication*, *Images*, *The International Journal of European Film*, *Performing Arts and Audiovisual*, *Intercultural Communication*, *Media i Społeczeństwo*, *Media – Kultura – Komunikacja*, *Psychology of Language and Communication*, *Social Communication*, *Media – Kultura – Teologia*). Ha hasonló produktivitás feltételezünk mind a 23 kelet-európai országból, akkor azt mondhatjuk, hogy a térség kommunikáció és médiatudománnyal foglalkozó folyóiratainak a száma valahol 150 és 250 között becsülhető.

² *Information in Education*, *Psychology of Language and Communication*, *Medijska Istrazivanja*, *Medijske Studije*, *Információs Társadalom*, *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry* és *Central European Journal of Communication*.

1. táblázat

Kelet-európai országokban kiadott Scopus-indexált folyóiratok publikációs kimenete

	North America + Oceania	Western EU + UK	Asia	South America	Africa	Middle East	EE	EE ratio
PUBLICATION OUTPUT (CEE)								
<u>Javnost (UK)</u>	141	319	39	8	4	6	114	0,18
<u>Inf in Ed (LITHUAN)</u>	19	60	15	17	4	11	96	0,43
<u>Psy of Lang & Com (POL)</u>	17	19	9	1	1	1	68	0,57
<u>Medijska Istrazi (CRO)</u>	2	9	3	0	0	0	56	0,8
<u>Medijske Stud (CRO)</u>	4	19	0	1	1	0	26	0,51
<u>Inf Társ (HUN)</u>	4	5	4	0	0	1	96	0,88
<u>KOME (HUN)</u>	10	4	2	0	0	1	5	0,23
<u>CEJC (POL)</u>	2	3	0	0	0	0	7	0,64
Total	17%	39%	6%	2%	1%	2%	33%	0,53
Without Javnost	11%	23%	6%	4%	1%	3%	52%	0,58

2. táblázat

Kelet-európai országokban kiadott Scopus-indexált folyóiratok szerkesztőbizottsága

	North America + Oceania	Western EU + UK	Asia	South America	Africa	Middle East	EE	EE ratio
Editorial Board Members (CEE)								
<u>Javnost (UK)</u>	6	22	4	0	1	1	5	0,19
<u>Inf in Ed (LITHUAN)</u>	3	15	3	1	0	3	6	0,19
<u>Psy of Lang & Com (POL)</u>	5	10	0	2	0	1	21	0,54
<u>Medijska Istrazi (CRO)</u>	0	0	0	0	0	0	9	1
<u>Medijske Stud (CRO)</u>	3	8	0	0	0	0	15	0,55
<u>Inf Társ (HUN)</u>	0	0	0	0	0	0	12	1
<u>KOME (HUN)</u>	5	3	1	1	0	0	7	0,41
<u>CEJC (POL)</u>	8	20	0	0	0	0	42	0,6
Total	12	32	3	2	1	2	48	0,56
Without Javnost	12	27	3	3	0	3	52	0,63

Nem csak arról van szó tehát, hogy mi nem jelenünk meg nyugati lapokban: nyugati szerzők, sőt, gyakran még a szomszédos országok szerzői sem jelennek meg nálunk. A vezető nyugati kommunikációkutató folyóiratokban a kelet-európai tartalom szinte a nullával egyenlő. Az ICA és az NCA által kiadott vezető folyóiratok 94%-a amerikai és nyugat-európai professzorok cikkeivel van tele, a kelet-európai tartalom mindenhol 1% alatt van, sőt, a 9 vizsgált folyóirat közül négyben még soha egyetlen kelet-európai szerző sem publikált. Hadd álljon itt egy illusztratív példa számokkal! Az *International Communication Association* három vezető lapja, a *Human Communication Research*, *A Communication Theory* és a *Communication*,

Culture and Critics együttvéve 1681 cikket jelentetett meg az elmúlt évtizedekben. Ebből a több mint másfélezer cikkből összesen egy, azaz egy darab jelent meg a keleti-európai térségből. Ami azt illeti, ez a bizonyos cikk is két amerikai és egy cseh szerző közös munkája; a cikk, természetesen, a cseh szerzőt tünteti fel harmadik szerzőként, amerikai kollegái után.

A nemzetközi publikációs output torzításainak lehetséges magyarázatai

A fenti történelmi, nyelvi, kulturális és intézményes akadályok és hátráltató tényezők mellett érdemes néhány további megfigyelésről is beszámolni.

A „Publish or perish” paradigma értelmében már nem csak a nemzetközi mezőnyben, de a hazai pályán is egyre erőteljesebb publikációs profilra van szükség annak érdekében, hogy egy tudományos kutató felfelé lépdeljen a ranglétrán. (Zdenek 2017) Ennek megfelelően a magas presztízsű folyóiratok szinte felbecsülhetetlen hatalom birtokába kerültek, főszerkesztőik pedig valódi kapuörként funkcionálnak. Zdenek az akadémiai publikációk rendszerében a szerkesztőket a legmagasabb stratégiai pontra helyezi, utánuk következnek a lektorok, és a piramis alján a szegény szerzők vannak. Való igaz, a szerkesztő kezében óriási hatalom összpontosul, hiszen a lektorok véleményeit – melyet sok esetben szerkesztve közöl a szerzőkkel – saját interpretációja alapján értelmezheti elutasításként vagy támogatásként. Ugyanakkor a szerkesztők sem függetlenek az akadémiai környezettől: számukra ugyanis az a legfontosabb, hogy az újságot értékelő rendszerek számításainak eredményeképp megjelenő értékek – például a SCImago SJR számai vagy a WoS impakt faktorai – lehetőleg évről évre magasabbak legyenek (Ashtaneh–Masoumi 2017). Ez azonban számos torzító mechanizmus működésének ágyaz meg. A tudományos élet hemzseg az akolmeleget nyújtó „láthatatlan kollégiumoktól” (Price 1965), az olyan nem-akadémiai faktoroktól, mint a gazdaság, politika, geográfiai helyzet (Shenhav 1986) valamint a kulturális és episztemikus különbségektől (Tóth 2012). Ezek a különbségek élesen kettéválasztják a világot néhány sikeres, sokat publikáló és sok folyóirattal rendelkező országra, illetve nagyszámú, relatíve sikertelen vagy vesztes, periferikus országra, melyeknek nincsenek sem nagy nemzetközi kiadók, sem fontos folyóirataik, tudósai pedig keveset publikálnak a vezető lapokban. A GDP és a tudományometriai mutatók közti erős korrelációt szintén számos kutató megállapította. (Demeter 2018b; Lauf 2005; Vinkler 2008)

Ehhez társul az ismert Máté-effektus országokra vonatkozó megfelelője (Matthew Effect for Countries, MEC), mely szerint a periferikus országokból érkező cikkekre még akkor is jóval kevesebbet hivatkoznak, mint nyugati kollegáik cikkére, ha az ugyanabban a magas presztízsű lapban jelenik meg. (Bonitz–Bruckner–Scharnhorst 1997) A Máté-effektust számos területen mérték: Martin és munkatársai (2015), Arunachalam (2002), Gerke & Evers (2006) illetve Schubert és Sooryamoorthy (2009) kutatásai a leginkább figyelemre méltóak.

„Számos tudományos lehetőség, például a kollaboráció, amely könnyen megnyílik a centrumban dolgozó kutatók előtt, szinte teljesen el van zárva a periférián dolgozóktól. A legfontosabb tény a kirekesztettségről az, hogy az nem annak az eredménye, hogy valaki rossz szakember, hanem a folyamat iránya épp ellentétes. Sokkal inkább arról van szó, hogy a periférián dolgozó kutató teljesítménye azért rossz ma, mert a múltban is marginális területen mozgott. Vannak más tényezők is, mint például a geográfiai helyzet, amelyek a perifériára löknek, és még ha jó kutató is vagy, ez nem lesz elég ahhoz, hogy a centrumba kerülj. Az úgynevezett ördögi kör itt egészen nyilvánvaló: azért vagy ma a periférián, mert már tegnap is ott voltál (és ezért ki voltál zárva mindenféle értékes lehetőségből), és akkor vagy a centrumban most, ha már tegnap is ott voltál. A tudományos kirekesztettség olyan, mint a kétélű kard, egyfajta dupla Máté-hatás, amely mindkét irányban dolgozik.” (Schubert–Sooryamoorthy 2009: 183)

Hasonló eredményre jutott Wang & Wang egy újabb kutatásban (2017). A helyzet jelenleg úgy áll, hogy egy, a periférián mozgó kutató számára a centrumba kerülés egyetlen módja az, ha emigrál, vagy sikeresen kooperál egy centrumban dolgozó társzerzővel (Teodorescu 2011; Schmoch 2008; Fernandez–Farrandiz–Leon 2016). Ahogy azonban ezt Arunachalam (2002) vagy Schubert & Sooryamoorthy (2009) kutatási eredményei mutatják, ez távol van attól, hogy könnyen megvalósítható legyen.

A Máté-hatás elmélete mellett egy másik elméleti keret is segítségünkre lehet, amennyiben a világrégiók kiegyensúlyozatlan helyzetét kívánjuk jobban megérteni. Számos elméleti perspektíva gyűjtőneve az úgynevezett függőségelméletek (dependency theories), melyeket a modernitáselméletek ellenpólusaként fogalmaztak meg még a huszadik század első felében. A függőségelméletek első változatai erős marxista hatás alatt álltak (Prebisch 1959). Legfontosabb állításaik szerint 1.) a centrum vagyona legalább részben a perifériák kizsákmányolásán alapul 2.) a centrum-periféria alárendeltségi viszonya tartós és időben állandó 3.) a függő területek egyetlen esélye az, ha leválnak a függőséget okozó centrumról és maguk is centrummá válnak (Love 1980). Noha a függőségelméleteket leggyakrabban a közgazdaságtan illetve a politikatudomány használta, alkalmasak lehetnek a tudományos torzítások egyfajta interpretációjára is. A modernizáció klasszikus indikátorai (urbanizáció, gyermekhalandóság, életminőség, írástudás) mellett ugyanis a nemzetközi tudományos jelenlét is említhető (Ataie-Ashtiani 2017). Ezért aztán néhány szerző megpróbálta a politikai és gazdasági függőség elméleteit alkalmazni a globális észak dominanciájának tudománybéli interpretációjához. Olutayo & Omobowale (2007) megjegyzi, hogy manapság Afrikában a különféle ösztöndíjakat és kutatási támogatásokat bizonyos, a globális észak által meghatározott és szponzorált témákban lehet csak megszerezni. Ezért a helyi értelmiségnek alkalmazkodnia kell a kívülről bevitt normákhoz és ideálokhoz. Emellett természetesen az agyelszívásnak, mint kizsákmányolásnak az analógiája is egészen kézenfekvő (ld. fent Love első pontját).

Hol vannak a magyar kommunikációkutatók?

Ami mármost a magyar helyzetet illeti: rajtunk is erősen látszik a kelet-európai minták torzító hatása. A régió többi országához hasonlóan kelet-európában is több évtizedes késéssel indult el a diszciplína fejlődése, legalábbis akadémiai értelemben. A magyar kontribúció ennek megfelelően rendkívül csekély, ehhez – az adatok részletesebb bemutatása előtt – mutatok egy rendkívül szemléletes példát. Ha a WoS SSCI indexált top folyóiratokban nézzük az összesített publikációs kimenetet, akkor 1975 és 2016 között a teljes magyar kutatói állomány összesen hatvan cikket tud felmutatni „communication” besorolásban. Egy jó cv-vel rendelkező nyugati professzor a pályája közepén már ennél jóval több hasonló besorolású cikket tud felmutatni – egymaga. Amennyiben a magyar egyetemeken folyó kommunikációkutatói munkát legalább a nemzetközi középmezőnyhöz szeretnénk közelíteni, ezen a megalázó helyzeten sürgősen változtatni kell.

Ha az adatokat részletesebben elemezzük, azt látjuk, hogy valójában ez a hatvan cikk sem „tisztá”. Először is, a Web of Science az ötvenedik szerzőt is mutatja, így a 60 találatba számos olyan magyar szerző is bekerült, aki egy adott cikk tizedik, tizenharmadik szerzője. A számos, többszerzős cikk közül egyetlen esetben sem magyar az első szerző. Ez megerősíti azt a nemzetközi irodalomban széles körben tárgyalt tézist, mi szerint a periféria országaiban dolgozó szerzők egyik esélye a nyugati szerzőkkel való kooperáció tudatos keresése és ezzel a sokszor kiegyensúlyozatlan helyzetekbe való belenyugvás.

Egy másik tipikus minta a „sokadik affiliáció”, vagyis amikor egy alapvetően már nyugaton dolgozó kutató harmadik-negyedik affiliációjának megtart egy magyar intézetet is. Ez a kommunikációkutatásban nem általános, nem véletlen, hogy a mintánkban szereplő esetek orvosi kommunikáció (health communication) témájában utaznak, és az Egyesült Államokban

vagy Angliában dolgozó kutatók harmadik-negyedik affiliációja valamelyik magyar orvosi kutatóintézet. Két olyan eset is bekerült a mintába, ahol a szerző olyan kanadai professzor, akinek a negyedik affiliációja a kanadai magyar nagykövetség, ezért a WoS valamely rejtélyes okból a magyar kontribúciót is számolja.

Egy harmadik igen elterjedt dolog az, amikor – tipikusan a CEU-n vagy kutatóintézetben – egy nyugati szerző vendégprofesszorként (guest professor) innen nevez egy cikket, ezért ez jelenik meg affiliációként. Így számít magyar szerzőnek – legalábbis egy 1998-as találat alapján – a sokunk által kedvelt, bár eleddig amerikai, vagy maximum amerikai-országnak tartott Lev Manovich is.

Vannak emellett egyszerűen hibás besorolások is, ezért a WoS-ből származó adatokat mindig manuálisan is ellenőrizni kell. A hatvan találat közül három esetben találtunk ilyen hibás besorolást, amikor sem a szerző, sem az affiliáció nem köthető az országhoz.

Egy további torzító tényező az, hogy a WoS – helyesen – engedi a többszörös kategorizálást, ezért alapvetően nem klasszikus kommunikációkutatási cikkek is bekerülnek a második kulcsszókategória okán. Így került a hatvan cikk közé 10 olyan, ahol tulajdonképp etológiáról van szó. Ezek valamennyien az *Interaction Studies*-ban jelentek meg, szerzői a Miklósi Ádám féle ELTE etológia kutatócsoport munkatársai. Ez azért kerül külön említésre, mert számos kommunikációs vetületet nem érdemes ugyanabban a mintában kutatni, mint a klasszikus ágazatokat. A klasszikus kommunikációkutatási ágazatok (human communication, mass communication, journalism studies és cinema studies) nagymértékben különböznek olyan, újabban ide (is) sorolt területektől, mint a technical communications, information technology, etology, cognitive science stb. Míg előbbieket valamennyien társadalom és/vagy humán tudományok, utóbbiak a természettudományokkal rokonok. Ez utóbbiakra nem jellemzőek azok a fókuszbeli, kulturális, társadalmi, sőt, politikai torzító mechanizmusok, amelyek a puha tudományokat érik, ezért publikációs mintázatuk sem tárgyalható azokkal azonos keretben. A digitális jelátvitel fizikai tényezői, csak úgy, mint a kutyák tanulási képességei ugyanazok Amerikában, mint Horvátországban, ez azonban nem mondható el sem a sajtóról, sem az emberi kapcsolatokról, sem bármely kulturálisan implementált humán vagy társadalmi kommunikációs képletről.

Végezetül meg kell emlékeznünk a különszámokról is, melyeknél a szerzők vagy tematikusan, vagy meghívásos alapon, vagy magyar vendégszerkesztő ajánlásával kerültek be az adott folyóiratba.

Ha mindezeket a fenti tényezőket kiszűrjük, akkor azt kapjuk eredményül, hogy a teljes magyar kontribúció 1975-től napjainkig összesen mintegy 20 cikket ölel fel amennyiben a legerősebb (SSCI communication) mezőny lapjait nézzük. Ebből összesen 6 darab található az első kvartilisban (a 20 legerősebb lapban), ráadásul 3 az ICA flagship folyóiratában, a *Journal of Communication*-ben jelent meg. Furcsa ugyanakkor, hogy a híresen szelektív JoC 1980 és 1984 között három magyar cikket is megjelentetett, se előtte, se utána soha többet. Emellett valamennyi cikk a Tömegkommunikációs Kutatóközpontból érkezett. Ezért felvettem a kapcsolatot Szekfü András professzorral, aki akkoriban az intézet munkatársa volt, és maga is azon kevesek közé tartozik, akik rendelkeznek SSCI cikkel (az *European Journal of Communication*-ben). Elmondása szerint Szecső a nyolcvanas években Ford ösztöndíjjal az USA-ban dolgozott, közvetlen kapcsolatban volt George Gerbnerrel, aki akkoriban a Journal of Communication főszerkesztője volt. Nem véletlen tehát, hogy a magyar szerzők akkor – és csak akkor – bekerültek a nagy presztízsű folyóirat látókörébe, ahogyan Szecső távozásával ki is kerültek onnan. A Ford alapítvány támogatásának rendkívül fontos szerepe a társadalomtudományok, ezen belül a kommunikációtudomány nemzetköziesítésében nem hagyható figyelmen kívül, ahogy az a tény sem – s ezt látjuk a tudományometriai szaggatottságban is –, hogy mindez elsősorban a hidegháború időszakára vonatkozott. (Heilbron et al. 2018)

George Gerbner szerepe a magyar kommunikációkutatás szempontjából alig túlbecsülhető. A *Journal of Communication* nem csak egyszerűen az ICA vezető folyóirata, de a teljes arts, literature & humanities szuperosztályt is vezeti a kumulált h-index tekintetében hosszú évek óta. Ebben a mezőnyben tehát nem csak a kommunikáció és médiakutatás, de a teljes humán tudományok – ide értve a történelemtudomány, sőt a filozófia lapjait is – vezető publikációs platformja. Gyakorlatilag teljhatalmú főszerkesztőit az ICA 3-5 évre választja, de a folyóirat történet során átlagosan 1-2 évig szóltak a főszerkesztői megbízatások, vélhetően épp azért, mert a főszerkesztő kezében beláthatatlan hatalom összpontosul. Az egyetlen kivétel George Gerbner, aki 1974 és 1991 között közel húsz évig vezette a folyóiratot.

Nekirugaszkodás a versenynek vagy alternatív gyakorlatok?

A nemzetközi irodalomban széles körű diszkusszió zajlik arról, hogy mennyire helyes a természettudományok analógiájára való mérés a társadalomtudományokban. Éppen a *National Communication Association* (2015) egy kortárs jelentése is figyelemreméltó érveket sorakoztat fel szűkebb szakterületünk vonatkozásában. Akárhogy is, a nemzetközi versenyben valahogyan mérni szokás az egyetemek teljesítőképességét, ezt pedig leginkább a vezető folyóiratokban publikált cikkek alapján teszik. Nemzetközi terepen, ami alatt itt a közepes, vagy annál jobb nyugati egyetemeket értjük, épp ezért megkövetelt, hogy már a PhD hallgatók is jegyzett, erős lapokban közöljenek, a selection committee-k pedig, akik az egyes (néha több százszoros túljelentkezéssel beadott) felvételi pályázatokat bírálják, gyakorlatilag mást se nézhetnek az első körökben, mint azt, hogy a jelölteknek hány darab top folyóiratos publikációjuk van. Az USA-ban, mint erről már korábban volt szó, az erősebb egyetemeken általában emellett az is megkövetelt, hogy az ICA vagy az NCA kiemelt folyóirataiból is legyen 1-2 cikk a kutatók pályájának viszonylag korai szakaszában. Ez a gyakorlat gyakorlatilag az összes magas presztízsű egyetemen meglehetősen általános. Indoklása és az esetleges korrekciókkal kapcsolatos kifinomult argumentáció megtalálható többek között Jonathan Cole (2009; 2016) műveiben.

A „Publish or perish” gyakorlatot azonban – a térségi, illetve ezen belül a hazai méréseink szerint – a kollegák nem egységesen a nemzetközi sztenderdek szerint értelmezik. Noha a legtöbb egyetem elvár valamiféle publikációs kimenetet, és erről minden félévben számot is kell adni, nincsenek világos kritériumok arra vonatkozóan, hogy mit kell értenünk ez alatt. Mindez annak ellenére van így, hogy a szerzők tudományos értékelésére számos formális kritérium létezik már, melyeket széles körben használnak a kutatóit teljesítmény objektívizált mérésére (Demeter 2017b; Sooroshian 2017). Ezek az algoritmusok, ha természetesen számos, bennük szereplő változó, mint például az SJR vagy ennek alternatívájaként az IF értékek szerepeltetése vita tárgyát képezheti, mégis számtalan előnyt jelent alkalmazásuk. Először is nem engedik, hogy a szerzők mindenféle ellenőrizetlen minőségű publikációt tudományos teljesítményként tüntessenek fel, másodsor rendkívül széles kvantumból merítik az adatokat (az SJR értékek jelen pillanatban 293 változó, az IF 79 változó szerepeltetését engedik meg a megfelelő képletekben a kommunikáció kategóriájában). E módon elég pontosan mérhető, hogy egy adott szerző milyen jelentőségű folyóiratban hány tanulmányt szerepeltetett egy adott évben, ráadásul az általam javasolt képlet (Demeter 2017b) ordinális skála szerint működik, így finom árnyalatokkal is számol, nem csak kvartilisekre. Végül, természetesen, a számítás kivonja a képletből az önhivatkozásokat. Ez nem jelenti azt, hogy ezek nem hasznosak: önhivatkozásoknak minden olyan esetben szerepelniük kell, amikor egy szerző valamely más, korábbi munkájával egészíti ki a mondandóját, illetve arra referál. Ezt azonban nem szabad összetéveszteni azzal, amikor külső, független forrásból származik a hivatkozás, hiszen csak ez utóbbi minősül az adott írás korroborálásának.

Ezzel szemben a hazai MTMT, amely csak nagyon kis részben működik együtt a Web of Science-el, gyakorlatilag egy saját értékelő rendszert alakított ki. Ebben szinte bármi megjelenhet, mint publikáció, nincs megszorítás arra vonatkozóan, hogy milyen minőségellenőrzésen kell átmennie egy cikknek annak érdekében, hogy az bármilyen szinten is tudományos kontribúciónak legyen tekinthető. S noha lehetne arról filozófiai vitát nyitni, hogy mi számít tudományos eredménynek, egyelőre számunkra elég itt arra utalni, hogy az egyetemeket minősítő listák illetve az európai vagy szélesebb nemzetközi kutatási pályázatok esetében is az indexált, listázott, magas presztízsű, kettősvak lektorálást alkalmazó nemzetközi folyóirat-cikket értik tudományos output alatt, s még véletlenül sem bármilyen teleírt lapot. Az egyetemi research output illetve a különféle minősítő listákon való jó helyezés pedig nem csak presztízs, de hosszútávon létkérdés is, hiszen a jövőben kizárólag nemzetközi oktatással maradhatnak életképesek a kisebb régiók egyetemei, a nemzetközi diákok pedig leginkább az egyetemi rangsorokból tájékozódnak.

A magyar gyakorlat a kommunikáció és médiakutatásban adatolhatóan nem ezt a trendet képviseli. Az egyetemek nem várják el – az outputot tekintve azt mondhatjuk: nem is várhatják el – a nemzetközi szintéren való valós megmértetést. Mint láttuk, az SSCI listákon a magyar kontribúció kommunikáció és médiatudományban praktikusán láthatatlan, és nem vagyunk sokkal beljebb akkor sem, ha Scopus-listás folyóiratokban vadászunk, hiszen a „nemzetközi” kontribúció oroszánrészét a kelet-európai kollegák – hozzánk, magyarokhoz hasonlóan – igyekeznek helyi szinten letudni. Ez azt jelenti, hogy a fentebb elemzett kelet-európai folyóiratokban a kelet-európai kontribúció hatványozottan nagyobb, mint az ott megjelenő nemzetközi output, ugyanakkor a nyugati folyóiratokban szinte láthatatlanok vagyunk ugyanúgy, ahogy a nemzetközi (nem-kelet-európai) szerzők sem tobzódnak a regionális lapjainkban. Ez alól elsősorban az azóta angol tulajdonba került *Javnost*, illetve a *KOME: An Internaitonal Journal of Pure Communication Inquiry* a kivétel, ahol is – a többi lappal összehasonlítva – nem jellemző erős kelet-európai felülreprezentáció. Természetesen a kelet-európai kollegák itt is jobb arányban szerepelnek, mint a – többségében amerikai vagy angol kiadású – nemzetközi lapokban (ahol arányuk az 1 ezrelék környékén van). Ez a jelenleg még a kizárólag angol nyelvű, hangsúlyozottan nemzetközi, indexált kettősvak kelet-európai folyóiratok többségét is abba a helyzetbe látszik hozni, hogy a valódi nemzetköziség helyett egyfajta regionális burkot hozzanak létre, ami ellen nézetem szerint küzdeni kell, mert a periféria helyzetet kétszeresen is megerősíti, fenntartja.

Mindazonáltal a fentebb említett, a kelet-európai kiadású indexált folyóiratokban történő kontribúció még mindig a legjobb eset; ez nem csúfolja meg a nemzetközi értelemben vett publish or perish alapelvét, csak – egy picit – megkönnyíti a kivitelezését. Vannak azonban ennél sokkal jellemzőbb kutatási outputok, melyeket joggal nevezhetünk pseudo-nemzetközi tevékenységnek. Erre tapasztalatom szerint a régió országai valamiféle, eleddig nem elemzett, tapasztalatlanságból vagy szándékos félrenézésből számított vaksággal tekintenek, ez pedig nagymértékben megnehezíti egy egészséges, integrálódó, a nemzetközi mezőnyhöz érdemben hozzájáruló, felfejlődő tudományosság megteremtődését. Arról van szó ugyanis, hogy számtalan esély mutatkozik arra, hogy az ember könnyen-gyorsan nemzetközinek látszó tárgyakban cikknek látszó irományt jelentessen meg, és azt, mint nemzetközi publikációt ismertesse el a szükséges helyeken. Ennek vannak kifejezetten etikátlan módjai, mint a ragadozó folyóiratokban pénzért vett publikációk megjelentetése, és vannak pusztán megkérdőjelezhető értelmű, de mindenképp értéktelen implementációi. Mivel a ragadozó folyóiratokban történő publikációvásárlást már több hazai PhD program is kifejezetten bünteti, a nemzetközi pályázati és tenure bizottságokban pedig még kizárás is járhat érte, ez a gyakorlat mintha kezdeni kimenni a gyakorlatból, ezért a továbbiakban csak az utóbbi, ti. az értelmetlen publikáció gyakorlatait veszem sorra. Természetesen ezeknek bizonyos szempontból van értelme: a kutató és/vagy a kutatóhely letudhatja a „nemzetközi” publikáció követel-

ményét. Ezen felül azonban a dolog semmiféle nyomot nem hagy a tudományosság térképén. Az alábbi példák nem egy-egy konkrét folyóiratra vagy kutatói portfolióra vonatkoznak, hiszen célunk itt nem az elszámoltatás, hanem általános típusokat szeretnénk megmutatni és amellet fogunk érvelni, hogy ezek működése, ha rövidtávon használ is az érintett ágenseknek, hosszú távon nagyon káros a diszciplínára.

Az első ezek közül eléggé elterjedt, és abból áll, hogy egy egyetem, vagy kutatóintézet alapít egy saját lapot, mely látszólag nemzetközi, angolul jelenik meg, olykor szereznek külföldi szerkesztőbizottsági tagokat is. Ha azonban tüzetesebben megnézzük őket, azt látjuk, hogy nem ritka esetben egyetlen kutatóintézet adja a szerkesztő bizottság zömét, és a szerzők nagy része is a kutatóintézetből, tanszékről kerül ki. Voltaképpen magyar munkatársak írnak saját magyar kollegáiknak – angolul. Mivel ezek a folyóiratok így természetesen nem kerülhetnek be a nagy nemzetközi adatbázisokba, nemzetközi kollegák még véletlenül sem fogják elolvasni ezeket a cikkeket, minőségüktől függetlenül. Emellett azonban sajnos arra is lehet gyanakodni, hogy itt a minőség is problémás, hiszen jó minőségű cikket ésszerű lenne már felfuttatott, nagy olvasóközönséggel rendelkező, nemzetközileg számon tartott folyóiratnak elküldeni. Ezért azt tudjuk előfeltételezni, a józan észnek megfelelően, hogy ide elsősorban olyan cikkeket próbálnak meg elhelyezni és nemzetközinek beállítani, amelyek nem mennének át az indexált és minősített nemzetközi folyóiratok egyébként általában igen szigorú, nem egyszer 3-4 körös lektorálási rendszerén.

A másik tipikus lehetőség a nemzetközinek látszó konferenciák szervezése. Amellett ugyanis, hogy Magyarországon már szerencsére számos valóban nemzetközi, vállalható minőségű konferencia kerül megrendezésre (ide sorolom, mint legutóbbi pozitív példa, a Szegedi Egyetem által szervezett CEECOM2018-at, illetve kétségtelenül ilyenek a Nyíri Kristóf által rendszeresen szervezett Visual Learning Lab konferenciák), az esetek egy másik részében a konferenciákon vicces dolgok történnek. Magyar szerzők adnak elő angolul szintén magyaroknak, majd ebből születik egy angol nyelvű konferenciakötet, ami később, mint nemzetközi kontribúció kerül elszámolásra. Miért, kérdelem én, ha nem azért, hogy – könyvelési értelemben – a nemzetköziség látszata teremtődjön meg? Ezeket a konferenciaköteteket vélhetően szintén nem fogja olvasni egyetlen nemzetközi szerző sem. A valódi nemzetközi konferenciának ugyanis épp az az egyik ismertetőjegye, hogy a legjobb előadásokon alapuló cikkeket valamely magas presztízsű, minősített folyóirat különszámaként (special issue) jelenteti meg, ezzel a nemzetközi diskurzus részévé teszi. Ezt a konferenciák felhívásában a nemzetközi terepen általában már előre ismertetik, hiszen – sok más vonzó lehetőség mellett – a konferencia résztvevőinek ez egy jó alkalom a publikáció elhelyezésére. Nálunk kommunikációtudományban ugyanis a magas presztízsű folyóiratok elfogadása 3 és 10 százalék között mozog, ami azt jelenti, hogy a beküldött cikkek 90-97 százalékát elutasítják. Ebben azonban még nincs benne a globális dél országait (avagy a Máté-országokat) érő torzító hatás, vagyis ez az arányszám csak akkor lenne igaz, ha amerikai professzorok cikkeit ugyanolyan arányban utasítanák el, mint magyar, nigériai vagy nepáli professzorok cikkeit. Ez azonban minden adat szerint közel sincs így, szóval a nagy folyóiratokba való bejutás esélye a globális dél versenyzői számára jóval a 3% alatt (saját számításom szerint 1 ezrelék környékén) van. Mivel azonban a special issue szerzői között sokkal kisebb a verseny, mint a rendes számoknál, így a jó konferenciák alapján összerakott különszámok számos szerzőt vonzanak.

Végül a harmadik típus inkább monográfiákra vonatkozik, ahol a kelet-európai szerzők még mindig szívesen büszkélkednek (némi eufemizmussal mondva) nem jegyzett kiadók által kibocsátott angol nyelvű könyvekkel. Mint ismeretes, erre egész iparág épült, gyakorlatilag minden védés közelébe került PhD hallgató kap olyan felhívásokat, hogy ez meg az a kiadó olvasta a munkáját és nagyon szívesen kiadná, pusztán egy „jelképes” összeget kell fizetni érte. Ha pedig jó nevű folyóiratban jelenik meg cikke egy kutatónak, akkor ilyen és ehhez hasonló levelek tucatjai árasztják el a postafiókját (legtöbbször nagy leárazásokkal,

természetesen). Nos, az így megjelenő publikáció a legtöbb esetben szintén nagyon rossz fényt vet a szerzőre, hiszen vagy azt a látszatot kelti, hogy nem tudja, hol kell publikálni, vagy azt a még rosszabb látszatot, hogy meg akar vezetni valakit. Ezeket a szövegeket ugyanis mindenféle kontroll nélkül jelentetik meg, tudományos értékük objektíve nulla. A nagy nemzetközi tudományos kiadók soha nem kérnek névtelen magyar szerzőktől könyveket, hanem, épp ellenkezőleg, náluk kell kampányolni érte. Egy-egy monográfia végső tető alá hozása – az első teljes verzió leadását követően – gond nélkül elhúzódhat 5-6 éven keresztül is, de cserébe szigorú szakmai és nyelvi kontroll alatt jelenik meg. Épp ezért a nemzetközi minősítő rendszerek nagyon megnézik, hogy egy adott monográfia hol jelent meg, és levonják a megfelelő konzekvenciákat – sajnos Kelet-Európában ez a tendencia még nem épp megfigyelhető. Ez a tény azért is sajnálatos, mert a könyvben már megjelent tartalmat természetesen még hivatkozva sem lehet utóbb jó helyen utóközölni – így a pseudo-monográfiába szerkesztett tartalom minőségétől függetlenül elenyésczik.

Összefoglalás

Térségünk, és ezen belül Magyarország periférikus jellege egyfajta kettős nyomást fejt ki az itt dolgozó kutatókra. Ez a nyomás a társadalom és humán tudományokat, ezen belül az ideológiailag különösen érzékeny kommunikáció és médiatudományt fokozottan érinti.

Egyfelől a nemzetközi intézmények bonyolult rendszere, mely magában foglalja a szerzőket, kutatóintézeteket, kiadókat, szerkesztőket, lektorokat, olyan jellemvonásokkal rendelkezik, amely a perifériális régiók felé számos torzító mechanizmust fogantat. A folyóiratoknak – az anticipált minőség, téma, módszertan, episztémé és citációs progresszió szempontjaiból – egyszerűen nem érdekük perifériális szerzőket közölni. Az innen a centrum felé törekvő szerzőket ráadásul valós nyelvi, képzettségi, módszertani és akadémiai kultúrabeli gátak és falak tömege hátráltatja. Ezeket az egyenlőtlenségeket a folyóiratok főszerkesztői és lektorai (a kettősvak természet miatt definíció szerint sem) semmilyen értelemben nem veszik figyelembe. Miközben számos folyóiratnál előnyt élvez például a női szerző vagy társszerző, máshol etnikai szempontokat vesznek figyelembe, a periférikus helyzet semmiféle kompenzációra nem jogosít fel. Jelen pillanatban a helyzet tehát úgy néz ki, hogy nemzetköziség ide vagy oda: a periféria országai minden létező hátrányt elszenvedni kénytelenek, és cserébe semmiféle kedvezményt, különös bánásmódot nem kapnak. Hiába szól tanulmányok sora arról, hogy a periférikus országokban sokszor megoldhatatlan nehézséget jelent az anyanyelvi szintű angol nyelvhasználat, hogy a kutatók nem férnek hozzá azokhoz a rendkívül drága folyóirat előfizetésekhez, adatbázisokhoz és szoftverekhez, mint nyugati kollegáik. A perifériák felől érkező cikkektől ugyanazokat a tulajdonságokat várják el, mint a nyugatról küldött versenytársaiktól: tökéletesre csiszolt amerikai akadémiai angolt, a legmodernebb módszereket, a legfrissebb adatokat, no és persze a legfrissebb releváns szakirodalom beható ismeretét. Ezeknek a nyugati egyetemeken magától értetődően rendelkezésre álló dolgoknak a megszerzése azonban a perifériális kutató számára rendkívüli többletterheket jelentenek, adott esetben pedig teljesen megoldhatatlanok.

Másrésről azonban nem elégséges rámutatni arra a tényre, hogy a helyzetünk hatványozottan nehezebb, mint a nyugati kollegáknak, amennyiben kutatási outputjainkat az ő szintjük közelébe szeretnénk feltornászni. Ez kétségtelen, ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy mi magunk is többszörösen gátjai vagyunk egy progresszív változásnak. Először is egyetemi rendszerünk kimondva – kimondatlanul támogatja a gagyizást azáltal, hogy differenciálatlanul publikációként ismer el mindent, ami egyáltalán megjelenik. A publish or perish jelszava nem azt jelenti, hogy írj és jelentess meg bármit bárhol; a minőségi kritériumoknak sokkal fontosabbnak kellene lenniük, mint a mennyiségiéknak. Teljességgel értelmetlen évente sok-sok lektorátlan publicisztikát megjelölni tudományos tevékenységként.

Nyugati mintára világos különbséget kellene tenni tudományos kutatás, szakmai szocializáció és közírói tevékenység között. Üdvös volna, ha nálunk is meghonosodna az, hogy tudományos kutatás outputjának kizárólag nemzetközi, lektorált, minősített folyóiratban megjelent cikkeket jegyeznénk, szakmai szocializáció outputjának tekintenénk a mindenféle lektorálatlan és/vagy helyben megrendezett konferenciakötetekben megjelenő írásokat, illetve a helyi lapokban megjelent cikkeket, végül a közéleti tevékenységek közé sorolnánk minden egyéb, tudományos szempontból teljes mértékben ellenőrizetlen megjelenést. Természetesen ez egyben azt is jelentené, hogy az elvárható megjelenéseket a realitásokhoz kellene igazítani. A magam részéről azt gondolom, hogy a tudományos kutatótól évi 2 minősített tudományos közlemény elvárható, ezen felül fakultatívan a szakmai szocializáció illetve a közéleti ténykedés is üdvözlendő, de csak mint a tudományos output népszerűsítésének, szélesebb körű megismertetésének eszköze, nem pedig mint a valós tudományos teljesítmény alternatívája.

A fent kettős nyomásnak elkeresztelt jelenség egyik része, a centrum felől érkező, nem változtatható meg a perifériáról, és magától sem fog elmúlni. Ezzel tehát azon felül, hogy a pontos leírások, empirikus elemzések és a lehetséges magyarázatok segítségével megérteni és a centrum felé közvetíteni igyekszünk, nincs mit tenni. Nem úgy a másik erő, a belső nyomás tekintetében – itt nagyon is van mit tenni. Ha nagy nekirugaszkodásokkal, maximalizált erőbedobással és megfelelő kutatói körülményekkel nem teszünk azért, hogy a regionális, és ezen belül a hazai kommunikációkutatás a centrum felé közeledjen, akkor a sok látszatmegoldás, akadémiai szemfényvesztés, életút-hazudás és a minőség rovására történő bajtársiasság nem azt fogja eredményezni, hogy a periféria egyfajta új centrumként saját törvényszerűségekkel fog rendelkezni, hanem épp ellenkezőleg. Perifériális helyzetünkbe beletokosodunk, hermetikusan elzáródunk a valódi nemzetköziséget jelentő platformoktól és ezzel felsőoktatásunk, diszciplínánk és minden akadémiai alrendszerünk egyaránt a vesztesek táborába sorolja magát.

Jelen cikkhez készült egyik lektori vélemény igen fontos kérdést vetett fel, ti.: azt, hogy vajon a globális dél felől érkező publikációk nemzetközi megjelenését pusztán a globális észak felől érkező pozíció és hegemoniavédelem hátráltatja-e, vagy a globális délen született cikkek esetlegesen gyengébb minősége is. Erre a fontos kérdésre – melyet nagyon sokszor tettek fel nekem nemzetközi lektorai is – a következőt tudom válaszolni. Először is, sajnos, nem rendelkezünk reprezentatív adatokkal a beérkező cikkeket illetően, csak a megjelent cikkekről. Ez kutatási – és átláthatósági, tehát etikai – szempontból rettentő aggályos. Valóban szükséges lenne transzparenssé tenni azt, hogy milyen a beérkezett cikkek nemzeti diverzitása, és akkor ezt össze lehetne vetni a megjelentetett cikkek nemzeti diverzitásával. Ilyen adatokat azonban – sajnálatos módon – nem találunk a szokásos adatbázisokban, bár esetenként editorial letter formájában egyes folyóiratok egyes alkalmakkor szoktak ilyen adatokat közölni. Noha ezekből – teljesen esetleges jellegük okán – semmiféle tudományos értelemben vett következtetés nem vonható le, az azért látszik rajtuk, hogy a globális délről rendszeresen érkeznek cikkek a nagy folyóiratokhoz.

A másik válaszom a sztenderdekkel kapcsolatos, ti. hogy miféle globális sztenderdek szerint lehet értékelni a beérkezett cikkek minőségét. Globális sztenderdek ugyanis – és erre futott ki mind Lauf (2015) mind a saját (Demeter 2018b) kutatásom – nincsenek: a nemzetközinek mondott folyóiratok egésze egyszerűen az amerikai sztenderdeket kéri számon az összes beérkezett kéziratot. Itt természetesen nem arról van szó, hogy nincs néhány nagyon egyszerű globális sztenderd (bár sokan ezeket is vitatják), mint például a plágium vagy egyes általános módszertani kritériumok (reprezentativitás, mintavétel, statisztikai módszerek). Az egyértelműen kétes minőségű cikkeket természetesen ki kell dobni. Hasonlóképp, valamennyi minimális globális dél impakt azért van – tehát a csúcskategória be tudja magát erősokolni a nemzetközi élmezőnybe. A lényegi, a mindent eldöntő dolgok azonban – legalábbis a power relations perspektívájában – a két szint között történnek, a se nem kritikán aluli, se nem zseni-

ális cikkeknel (ahol a zsenialitás jelenthet eredetiséget és óriási munkabefektetést egyaránt, lásd a példámot hamarosan). Arról van szó ugyanis, hogy a közölt cikkek túlnyomó része egyszerűen eléggé jó (a 3-10 százalékos elfogadási ráta azért erre teret enged). A tapasztalatok szerint viszont a globális dél „elég jó” cikkeit nem közlik le, miközben – főként a Máté-effektust megelőlegezve – amerikai professzorok „elég jó” cikkei jó eséllyel megjelennek. Miközben a globális délről érkezőknek hegyeket kell megmozgatniuk, a globális észak már befutott munkása félgőzön is be tud juttatni kutatásokat. Ez a folyamat nagyon hasonló ahhoz, ami az osztályalapú társadalmak edukációs inequality problémája: a nagyon okos szegény gyereket tovább taníttatják, ahogy a nagyon okos gazdag gyereket is. Azonban az elég jó, 4-es 5-ös tanulók közül a szegény gyerekek csak kis részét adják egyetemre, míg a gazdag gyerekek akár hármas átlaggal is, de – szülői segítséggel – egyetemre mennek. Az egyenlőtlenségek mindig itt, az „elég jók” mezőnyében a legvilágosabbak, és itt hatnak leginkább a torzító hatások. A globális dél elég jó kutatói – mint az „elég jó” szegény gyerek – jó eséllyel saját magukat cenzúrázzák, néhány sikertelen próba után feladják a nemzetközi megmérettetések ténylegesen nehéz terepét; ezzel szemben a globális észak kutatóit ilyen visszahúzó erők nem hátráltatják.

Irodalom

- Amadi, Luke (2012) Africa: Beyond the “new” dependency: A political economy. *African Journal of Political Science and International Relations* 6(8), 191–203.
<https://doi.org/10.5897/AJPSIR12.022>
- Arunachalam, Subbiah (2002) *The global research village: A view from the periphery*.
<http://arizona.openrepository.com/arizona/handle/10150/105377>
- Ashtaneh, Behrooz – Masoumi, Sarah (2017) From paper to practice; Indexing systems and ethical standards. *Science and Engineering Ethics*, online first article
<https://doi.org/10.1007/s11948-017-9899-x>
- Ataie-Ashtiani, Behzad (2017a) Chinese and Iranian scientific publications: fast growth and poor ethics. *Science and Engineering Ethics*, 23, 317–319.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1983.tb00007.x>
- Bonitz, Manfred – Bruckner, Eberhard – Scharnhorst, Andrea (1997) Characteristics and Impact of the Matthew Effect for Countries. *Scientometrics*, 40(3), 407–422.
<https://doi.org/10.1007/BF02459289>
- Borgman, Christine L. (1989) Bibliometrics and scholarly communication. *Communication Research*, 16(5), 583–599. <https://doi.org/10.1177/009365089016005002>
- Borgman, Christine L. – Reeves, Byron (1983). A bibliometric evaluation of core journals in communication research. *Human Communication Research*, 10(1), 119–136.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1983.tb00007.x>
- Bruszt László – Greskovits Béla (2009) Transnationalization, Social Integration, and Capitalist Diversity in the East and the South. *Studies in Comparative International Development*, 44, 411–434. <https://doi.org/10.1007/s12116-009-9045-0>
- Bruszt László – Langbein, Julia (2017) Varieties of Dis-Embedded Liberalism. EU Integration Strategies in the Eastern Peripheries of Europe. *Journal of European Public Policy* 27(2), 297–315.

- Bunz, Ulla (2005) Publish or perish: A limited author analysis of ICA and NCA journals. *Journal of Communication*, 55(4), 703–720.
<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2005.tb03018.x>
- Cardoso, Fernando Henrique – Faletto, Enzo (1979) *Dependency and Development in Latin America*. Berkeley, University of California Press.
- Cole, Jonathan R. (2009) *The Great American University*. New York, Public Affairs.
- Cole, Jonathan R. (2016) *Toward a More Perfect University*. New York, Public Affairs.
- Demeter Márton (2017a) The core-periphery problem in communication research: A network analysis of leading publication. *Publishing Research Quarterly*, online first article
<https://doi.org/10.1007/s12109-017-9535-2>
- Demeter Márton (2017b) Author productivity index: Without distortions. *Science and Engineering Ethics*, online first article, <https://doi.org/10.1007/s11948-017-9954-7>
- Demeter Márton (2018a) Nobody Notices It? Qualitative Inequalities of Leading Publication in Communication and Media Research. *International Journal of Communication* 12, 1–28.
- Demeter Márton (2018b) Changing Center and Stagnant Periphery in Communication and Media Studies. *International Journal of Communication* 12, 2893–2921.
- Demeter Márton (2018c) The Global South's Participation in the International Community of Communication Scholars. From and Eastern European Point of View. *Publishing Research Quarterly* 34(2), 238–255. <https://doi.org/10.1007/s12109-018-9585-0>
- Evans, Peter (1985) After Dependency: Recent Studies of Class, State, and Industrialization. *Latin American Research Review*, 20(2) 149–160.
- Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (2003) *The Politics of Europeanization*. Oxford, Oxford University Press.
- Feeley, Thomas H. (2008) A bibliometric analysis of communication journals from 2002 to 2005. *Human Communication Research* 34(3), 505–520.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2008.00330.x>
- Fernandez, Ana – Ferrándiz, Esther – León, M. Dolores (2016) Proximity dimensions and scientific collaboration among academic institutions in Europe: The closer, the better. *Scientometrics*, 106 (3), 1073–1092. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1819-8>
- Gerke, Solvay – Evers, Hans-Dieter (2006) Globalizing local knowledge: Social science research on Southeast Asia, 1970–2000. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 21 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1355/SJ21-1A>,
<https://doi.org/10.1353/soj.2006.0004>
- Gumpenberger, Christian – Sorz, Johannes – Wieland, Martin – Gorraiz, Juan (2016) Humanities and social sciences in the bibliometric spotlight – Research output analysis at the University of Vienna and considerations for increasing visibility. *Research Evaluation*, 25(3), 271–278. <https://doi.org/10.1093/reseval/rvw013>
- Hallin, Daniel C. – Mancini, Paolo (2004) *Comparing media systems. Three models of media and politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Harro-Loit, Halliki (2015) Revisiting National Journalism Cultures in Post-Communist Countries: The Influence of Academic Scholarship. *Media and Communication*, 3(4), 5–14.
<https://doi.org/10.17645/mac.v3i4.387>

- Heilbron, Johan – Sora, Gustavo – Boncourt, Thibaud (2018eds.) *The social and human sciences in global power relations*. London, Palgrave Macmillan.
- Higginbottom, Andy (2013) The Political Economy of Foreign Investment in Latin America: Dependency Revisited. *Latin American Perspectives*, 40(3) 184–206.
<https://doi.org/10.1177/0094582X13479304>
- Houser, Edward T. (1996) The evaluative use of citation analysis for communication journals. *Human Communication Research*, 22(4), 563–574.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1996.tb00379.x>
- Hung, Nguyen Manh (2016) Vietnam: Challenges and Opportunities for Publishers. *Publishing Research Quarterly*, 32, 266–271. <https://doi.org/10.1007/s12109-016-9466-3>
- Jalata, Asafa (2013) Colonial Terrorism, Global Capitalism and African Underdevelopment: 500 Years of Crimes Against African Peoples. *The Journal of Pan African Studies*, 5(9), 1–42.
- Kornai János (1992) *The Socialist system. The political economy of Communism*. Oxford, Oxford University Press.
- Lauf, Edmund (2005) National diversity of major international journals in the field of communication. *Journal of Communication*, 55 (1), 19–151.
<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2005.tb02663.x>
- Lopez-Cozar, Emilio Delgado – Repiso, Rafael (2013) The impact of scientific journals of communication: comparing Google Scholar Metrics, Web of Science and Scopus. *Comunicar*, 21(41), 45–52.
- Love, Joseph L. (1980) Raul Prebisch and the origins of the doctrine of unequal exchange. *Latin American Research Review*, 15 (3), 45–72.
- Martin-Martin, Alberto – Orduna-Malea, Enrique – Ayllon, Juan M. – Lopez-Cozar, Emilio Delgado (2015) The counting house: measuring those who count. Presence of Bibliometrics, Scientometrics, Informetrics, Webometrics and Altmetrics in the Google Scholar Citations, ResearcherID, ResearchGate, Mendeley & Twitter. *EC3 Working Papers*, 21, 1–60.
- Moody, James (2004) The Structure of a Social Science Collaboration Network: Disciplinary Cohesion from 1963 to 1999. *American Sociological Review*, 69(2), 213–238.
<https://doi.org/10.1177/000312240406900204>
- Myrdal, Gunnar (1974). *Against the Stream. Critical Essays on Economics*. London, Palgrave Macmillan.
- National Communication Association (2015) Impact Factors, Journal Quality, and Communication Journals.
[https://www.natcom.org/sites/default/files/pages/Research and Publishing Center NC A Impact Factor Report Revised Final 2015.pdf](https://www.natcom.org/sites/default/files/pages/Research%20and%20Publishing%20Center%20NC%20A%20Impact%20Factor%20Report%20Revised%20Final%202015.pdf)
- Olutayo, Akinpelu O. – Omobowale, Ayokunle O. (2007) Capitalism, Globalization and the Underdevelopment Process in Africa: History in Perpetuity. *Africa Development*, 32(2), 97–112.
- Onyancha, Omwoyo Bosire (2016) Open Research Data in Sub-Saharan Africa: A Bibliometric Study Using the Data Citation Index. *Publishing Research Quarterly*, 32, 227–246.
<https://doi.org/10.1007/s12109-016-9463-6>

- Onyancha, Omwoyo Bosire (2017) Altmetrics of South African Journals: Implications for Scholarly Impact of South African Research. *Publishing Research Quarterly*, 33, 71–91. <https://doi.org/10.1007/s12109-016-9485-0>
- Perez, Louis A. (1990) Dependency. *The Journal of American History*, 77(1), 133–142. <https://doi.org/10.2307/2078645>
- Peruško, Zrinjka (2015) *Past and present of communication and media studies in CEE*. Presented at CEECOM 2015, the annual meeting of the ECREA-CEE Network, Zagreb, Croatia.
- Pooley, Jefferson D. – Park, David W. (2013) Communication research. In Simonson et al: *The handbook of communication history*. New York, Routledge.
- Prebisch, Raúl (1959) Commercial policy in the underdeveloped countries. *The American Economic Review*, 49 (2), 251–273.
- Price, Derek J.S. (1965) Networks of scientific papers. *Science*, 49, 510–515. <https://doi.org/10.1126/science.149.3683.510>
- Rice, Ronald E. – Borgman, Christine L. – Reeves, Byron (1988) Citation networks of communication journals, 1977–1985. Cliques and positions, citations made and citations received. *Human Communication Research*, 15(2), 256–283. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1988.tb00184.x>
- Rogers, Everett M. (1999). Anatomy of the two subdisciplines of communication study. *Human Communication Research* 25(4), 618–631. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1999.tb00465.x>
- Schmoch, Ulrich – Schubert, Torben (2008) Are International co-publications an indicator for quality of scientific research? *Scientometrics*, 74 (3), 361–377.
- Schramm, Wilbur (1963) *The Science of Human Communication*. New York, Basic Books.
- Schubert, Torben – Sooryamoorthy, Radhamany (2009) Can the centre–periphery model explain patterns of international scientific collaboration among threshold and industrialized countries? The case of South Africa and Germany. *Scientometrics* 83, 181–203. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0074-2>
- Shenhav, Yehouda A. (1986) Dependency and compliance in academic research infrastructures. *Sociological Perspectives*, 28 (1), 29–51. <https://doi.org/10.2307/1388941>
- Simonson, Peter – Peck, Janice – Craig, Robert T. – Jackson, John (2013) *The handbook of communication history*. London, Routledge.
- Sooroshian, Shahryar (2017) Author’s Index. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 5(1), 71–72. <https://doi.org/10.17646/KOME.75692.91>
- Stetka, Václav (2015) *Stepping out of the shadow: internationalizing communication research in CEE*. Presented at CEECOM 2015, the annual meeting of the ECREA-CEE Network, Zagreb, Croatia.
- Teodorescu, Daniel – Tudorel, Andrei (2011) The growth of international collaboration in East European scholarly communities: a bibliometric analysis of journal articles published between 1989 and 2009. *Scientometrics* 89, 711–722. <https://doi.org/10.1007/s11192-011-0466-y>
- Tóth János (2012). The dangers of academic bubble economy from a young researcher’s perspective. *Acta Sociologica*, 5(1), 61–67.

- Vinkler, Peter (2008) Correlation between the structure of scientific research, scientometric indicators and GDP in EU and non-EU countries. *Scientometrics*, 74(2), 237–254. <https://doi.org/10.1007/s11192-008-0215-z>
- Wang, Lili – Wang, Xianwen (2017) Who sets up the bridge? Tracking scientific collaborations between China and the European Union. *Research Evaluation*, 26(2), 124–131. <https://doi.org/10.1093/reseval/rvx009>
- Wiedemann, Thomas – Meyen, Michael (2016) Internationalization Through Americanization: The Expansion of the International Communication Association's Leadership to the World. *International Journal of Communication*, 10, 1489–1509.
- Yutisri, Pimolporn (2016) The Publishing Industry in Thailand. *Publishing Research Quarterly*, 32, 261–265. <https://doi.org/10.1007/s12109-016-9471-6>
- Zdeněk, Radek (2017) Editorial Board Self-Publishing Rates in Czech Economic Journals. *Science and Engineering Ethics*, Online first article <https://doi.org/10.1007/s11948-017-9922-2>

20. SZÁZADI MÓDSZERTANOK A 21. SZÁZADI UX KUTATÁSBAN

Herendy Csilla

csilla@herendy.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.29

Absztrakt

Tanulmányomban három olyan módszerről írok, amelynek használata a társadalomtudományokban elterjedt és bevált, és – bár nem általánosan, hanem inkább innovatív módon – az online felületek fejlesztése során is hatékonyan alkalmazható. Írásom elején bemutatom, hogy a felhasználói felületek előzetes kutatása napjainkra a körültekintő webes fejlesztések kihagyhatatlan része lett. Ezt követően három területet mutatok be részletesen: a mentális modellek kutatását, a naplózó adatfelvételt, végül pedig a résztvevő megfigyelést. A módszerek bemutatásában kitérek azok (elterjedt) offline és (innovatív) online használati szokásaira, lehetőségeire, és saját tapasztalataim alapján gyakorlati szempontokat is leírok a módszerek UX¹ területén történő megbízható alkalmazásához.

Kulcsszavak

online, UX, felhasználói élmény, naplózás, mentális modellek, résztvevő megfigyelés

20TH CENTURY METHODOLOGIES IN 21TH CENTURY RESEARCH OF UX

Csilla Herendy

Abstract

In the following paper I write about three methods which are generally used and accepted in social sciences and can be effectively applied – not as a standard, but innovative way – during the development of online surfaces. At the beginning of the paper I present how preliminary testing of user interface has become an indispensable part of website development. Then I present three methods in details: mental model research, diary study, and participant observation. In case of each method I describe its (standard) offline and (innovative) online way of use, and – based on my own practice – I also describe their safe and reliable application on online surfaces.

Keywords

online, UX, user experience, diary study, mental model research, participant observation

---

¹ UX: User Experience = felhasználói élmény

20. SZÁZADI MÓDSZERTANOK A 21. SZÁZADI UX KUTATÁSBAN

Herendy Csilla

Bevezetés

Az online felületek vizsgálata a kommunikációkutatás része, a pozitív felhasználói élmény pedig mindahoz hozzátartozhat, amit online teszünk. Hogy az online végzett tevékenység kényelmes legyen, a felület pedig annyira észszerű és egyértelmű, hogy szinte észrevétlen maradjon, elengedhetetlen a készülő vagy már meglévő felület vizsgálata és a későbbi felhasználók előzetes megismerése.

A felhasználói felületek kutatása napjainkra a körültekintő webes fejlesztések kihagyhatatlan része lett, hiszen az emberek igénylik az ergonomikus, könnyen használható weboldalt, applikációkat. Emellett üzleti szempontból is hasznos foglalkozni a témával, mert kimutathatóan jobb eredményeket érnek el azok a felületek, amelyeket a felhasználók bevonásával fejlesztettek.

Tanulmányomban olyan módszereket mutatok be, amelyek a társadalomtudományok terén már beváltak, de a webes fejlesztésekben innovatívnak számítanak.

A felhasználói élmény és a vizsgálata

Elmúlóban vannak már azok az idők, amikor a programozó saját belátása és szája íze szerint elkészített egy weboldalt, amit aztán a megrendelő kiegészítgetett – tartalmilag és vizuálisan javította itt-ott, kért még pár menüpontot a főoldalra, és aztán „ki is tették a netre”. Az efféle fejlesztések – a fejlesztési folyamatból adódóan – jellemzője, hogy a felhasználók nehezen igazodnak el az elkészült oldalon, és inkább nem is gondolják át a teljes felület működését, hanem csak átverekszik magukat azon. Krug ezt a viselkedést bozótharcos-technikának hívja. (Krug 2008: 38) Szerinte a felhasználók sok oldalt ugyan nem éppen optimálisan, de a bozótharcos-technika segítségével végeredményben mégis eredményesen használnak. Mivel ezek a módszerek jól beváltak és kiválóan működnek, ezért a felhasználók nem keresnek helyettük más, „okosabb” megoldásokat. Ez a megközelítés ugyan többnyire valóban működőképes, olykor azonban tévedések forrása lehet. Több oka is van annak, hogy ez a fejlesztési szemlélet kikopóban van, és a figyelem a megrendelői igények szolgalelkű kiszolgálása helyett egyre inkább a felhasználói gondolkodásra és szükségletekre is irányul. Az 1. ábra hétköznapi példákön szemléletesen illusztrálja, hogyan térhet el egymástól a tervezői, fejlesztői elgondolás és a felhasználók tényleges igénye, ill. gyakorlata.

1. ábra

*Épített és kijárt környezet, ahol mindenki a maga útját járja:
tervezői vs. felhasználói élmény (UX) és viselkedés.*

Kép: <https://bit.ly/2GSO4C0>

Manapság a webes felületek, appok fejlesztése nem készülhet el a majdani felhasználók valamiféle bevonása nélkül. Erre az igény a privát szférában világos, hiszen a verseny nagy, és a felhasználókról való megfélemezés üzleti következményekkel is jár. Ha például egy webáruház, utazási iroda, biztosítótársaság vagy bank weboldala nehezen használható, átláthatatlan, nem segítőkész, akkor a vásárlók, ügyfelek az egerükkel szavaznak, és másutt kötnek biztosítást, rendelnek repülőjegyet vagy bankolnak. Azonban például a közigazgatásban ugyanez kérdéses szempont, hiszen mindenki köteles ugyanazt használni, és legfeljebb a személyes ügyintézés marad alternatívaként, nem pedig egy „másik közigazgatás”. Bár már léteznek kiváló online állami felületek is, így például a megszokottól eltérő és merőben új szemléletet képviselő Személyi jövedelemadó bevallás felülete (<https://eszja.nav.gov.hu>), az általános tapasztalat (egyelőre legalábbis) mégsem ez. Sőt, az ügyintézők által a hivatalokon belül használt szoftverek, amelyekre mi, egyszerű állampolgárok nem látunk rá és nem ismerjük azokat, olyan bonyolultak is lehetnek, hogy a megismerésükhöz, használatukhoz – a dolgozók elmondása (és panaszai) szerint – sokszor négy-öt napos tréning is kevés.

A szakmai igényesség mértékét és a szemléletmódot nemcsak az jelzi, hogy kifejejtik-e a kutatást, vagy épp számolnak vele és a későbbi felhasználókkal, hanem az is, hogy a fejlesztés folyamán mikor és hogyan kutat(tat) az üzleti oldal. A hazai nagyobb webes tervező ügynökségek egy része már teljes természetességgel tervezi be a költségvetésbe a tesztelést, más-hol ez opció marad, amit a megrendelő vagy kér, vagy nem.

UX kutatási módszerek (rövid áttekintés)

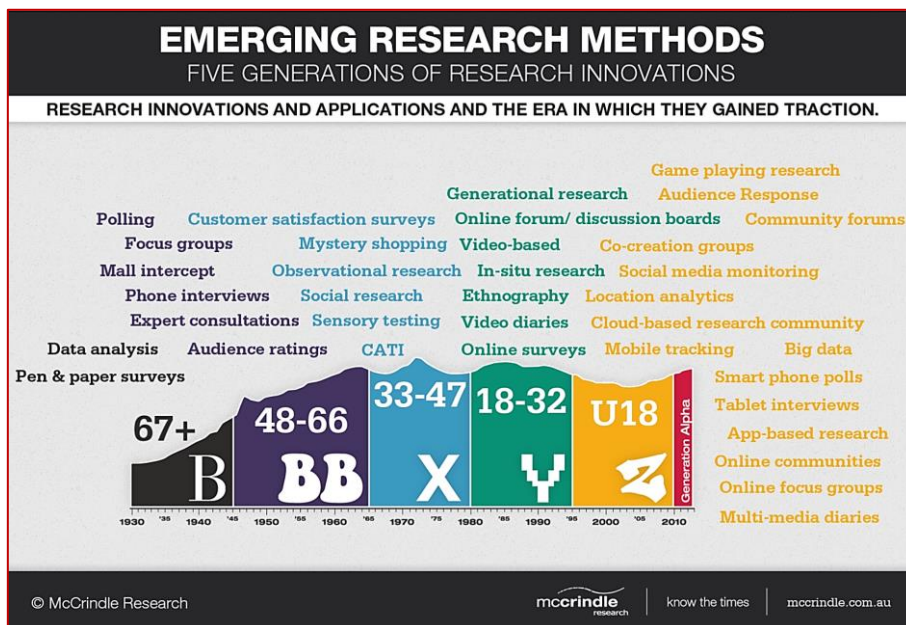
Felhasználói vizsgálatokra-kutatásokra számos módszer áll rendelkezésre. A megfelelő választás és a kutatás megvalósítása (módszertana, részletessége, mélysége) a rendelkezésre álló pénzügyi keret és a szakmai igényesség kérdése is. Kutatni pedig sokféleképpen lehet, hiszen eredménye mindig van még a legegyszerűbb kutatásoknak és teszteléseknek is. „A használhatósági tesztelés kevésbé ismert tulajdonsága, hogy valójában hihetetlenül könnyű. Egyesek

3. ábra

A felhasználó kutatásának és a felhasználói élmény tervezésének a típusai

Kép: McCrindle Research. In: <https://www.interaction-design.org/courses/user-research-methods-and-best-practices-DEPRECATED/lessons/1.2>

Látható, hogy mindkét ábrán szerepelnek olyan módszerek, mint az adatelemzés, interjú, A/B tesztelés vagy tekintetkövetéses vizsgálat (*eye tracking*), és ezek nem csak a társadalomtudományi, piackutatási, de a UX kutatásokban is meglehetősen ismertnek számítanak. Ugyan szerepel az ábrán, de kevésbé jellemző a UX kutatásokban a naplózás, a résztvevő megfigyelés vagy az etnográfiai terepmunka használata, és nem látható olyan módszer sem, amely a felhasználók mentális modelljeit vagy kognitív sémáit hivatott megismerni, sem más projektív módszerek. Jelen tanulmányban ezek közül mutatok be három olyan módszert, amelyeket korábbi kutatásaim során már alkalmaztam, de használatuk egyelőre nem jellemző általánosan, vagy nem megszokott a felhasználói élmény kutatásának területén, alkalmazásuk éppen ezért innovatívnak számít.

Mentális és fogalmi modellek megismerése a UX területén

Elsőként lássuk a mentális modelleket és röviden azt is, hogy miért volna érdemes minden fejlesztést azzal kezdeni, hogy feltérképezzük a felhasználók attitűdtárggyal (szolgáltatással, alkalmazással, témával stb.) kapcsolatos mentális modelljeit! (Herendy 2016a, 2016b)

Mentális modellek az offline, való világban

Nemcsak a pszichológia, hanem a filozófia és a nyelvészet évszázadok óta egyik legnagyobb kérdése, hogy miként reprezentáljuk a fejünkben a világot (Eysenck–Keane 1997), miképp gondolkodunk egyszerű vagy bonyolultabb folyamatokról, például hogyan képzeljük el magunkban a vásárlás, a pénz- vagy a levélküldés folyamatát, de akár egy csokitozás kibontását. Ez a – meglehetősen pontos, gyakorlatias – „agybéli kép” határozza meg azt, hogy miképpen állunk neki az adott folyamat elvégzésének; tulajdonképpen ez az attitűdtárggyal kapcsolatos mentális modellünk, amelyet – mint általában a mentális modelljeinket – a korábbi tapasztalataink formálják, alakítják. (Weinshenck et al. 2012)

Mentális modellek a képernyős felületek esetében

Nemcsak a való (offline) világ dolgaival kapcsolatban vannak mentális modelljeink, hanem a digitális felületek esetében is. Ezek határozzák meg, hogy bizonyos funkciókat hogyan szeretünk online használni, mit merre keresünk az adott felületeken, vagy hogy milyen eseményeket „várunk el” bizonyos helyzetekben: mi történik, ha ezt vagy azt csinálom? Ezeket az előzetes elvárásokat többek között az általunk használt szoftverek, weboldalak, alkalmazások korábbi használata alapján alakítjuk ki magunkban. Természetesen az is szerepet játszik, hogy milyen technológiai háttérünk van. (Norman 2009) Felhasználóként elvárjuk, hogy az éppen használt felület is ehhez alkalmazkodjon.

Az offline és az online kapcsolata

Mint ahogy az offline világban, úgy az online térben is vannak megszokásaink. Ennél érdekesebb terület, amikor az offline világban jól megszokott dolgokat, folyamatokat kezdünk el képernyős felületen használni. Például online felületen vásárolunk, bankolunk vagy pizzát rendelünk, esetleg könyvek és újságok tanulmányozása után kezünkbe veszünk egy iPadet vagy Kindle-t, és képernyős felületen olvasunk.³ Ilyen esetekben, még mielőtt elkezdenénk használni az adott készüléket vagy felületet, létrejön bennünk egy előzetes elképzelés arról, hogyan működhet az adott offline „dolog” online, képernyős felületen; mit és hogyan lehet ott tenni?⁴ Ezzel pedig már ki is alakítottuk magunkban az online vásárlás/bankolás/pizzarendelés vagy az iPad-en, Kindle-n olvasás mentális modelljét.

Fontos tulajdonsága a mentális modelleknek, hogy időnként instabilak, irracionálisak, gyorsan alakulnak ki, később módosíthatók, tudománytalanok, nincsenek szilárd határaik. (Norman 2009) Éppen ezért, amikor olyan megoldás (applikáció vagy merőben új funkciót betöltő weboldal) készül, amely annyira új, hogy vélhetően nincs – mert nem is lehet – a felhasználóknak mentális modelljük hozzá, a felület fejlesztői oktatóvideóval szokták segíteni a felhasználókat. Ezzel még a felület megismerése előtt alakítják a felhasználók mentális modelljét, a felülettel szemben támasztható elvárásaikat.

Fogalmi modellek

Az éppen használt meglévő felület, weboldal mentális modelljét hívjuk „fogalmi modellnek”, amelyet a tervező – az adott tárgy vagy felület megtervezése, létrehozása során – alakított ki a saját mentális modellje alapján. (Weinschenk 2012) Ha a tervező és a felhasználó mentális modellje nem egyezik, akkor annak az egyik következménye az lesz, hogy a felhasználó az adott felületen nem tud eligazodni. Előfordulhat, hogy nem érti pontosan a tartalmat, sem annak elrendezését, sem pedig a megnevezéseket. Folyománya, hogy a felhasználó előbb-utóbb inkább megkeresi a konkurenciát vagy elengedi a feladat végrehajtását. Ismét kivételt képeznek ez alól a kikerülhetetlen közigazgatási felületek, bár azok esetében marad opciónak a személyes ügyintézés – illetve az idősebb generáció tagjai kifejezetten elnézőek és türelmesek a nehezen használható felületekkel kapcsolatban. (Herendy 2016c)

³ Online felületek esetében inkább szkenneljük azt, de ennek kifejtésére itt nincs mód.

⁴ Igaz ez azon generáció tagjaira, akik a vásárlással, levélküldéssel először offline találkoznak. Elképzelhető, hogy a legfiatalabbak első gyakorlata online alakul ki, és az offline megoldás csak különös ritkaság lesz számukra.

Hogyan kutassunk?

Bármilyen terméket érdemes úgy tervezni, hogy a készülő felület/rendszer összességében alkalmazkodjon a felhasználók mentális modelljéhez. Amennyiben teljesen új felületet tervezünk, mindenképpen érdemes a témában előzetes kutatásokat végezni és a felhasználók tudatos vagy nem tudatos mentális modelljeit feltárni, megismerni. A tervezést így a felhasználói gondolkodás feltérképezésével és megismerésével kezdjük, ahhoz alkalmazkodunk és nem a programozó, a közigazgatási, önkormányzati alkalmazott, polgármester stb. mentális modelljéhez.

Amennyiben online felületekről, menüszerkezeetről beszélünk, a mentális modellek megismerésének elsődlegesen (online felületek esetében pedig a legrégebben) használt kutatási módszere a *card sorting* (lapcsoportosítási) teszt. Ezt a tesztelési módszert alkalmazta elsők közt Nielsen a Sun intranetjének kialakításakor 1994-ben. (Nielsen 1994) A lapcsoportosítási tesztelés során a moderátor arra kéri a tesztelés résztvevőit, hogy a weboldal tervezett tartalmát a számukra érthető módon rendszerezék, csoportosítsák. Az egyes csoportokat el- és átnevezhetik. A lapcsoportosítás módszerének segítségével megismerhető a felhasználóknak az oldal tartalmával és annak rendszerezésével kapcsolatos elgondolása, valamint az is, hogy a felhasználók miként rendszereznék a weboldalra tervezett információkat, hogyan neveznék el az adott tartalmakat. A tesztelés lehet egyéni vagy csoportos, nyitott vagy zárt. Történhet online vagy személyesen. Ez utóbbi kvalitatív is lehet, míg az előbbi inkább kvantitatív, hiszen az online megoldások egészen nagy számú résztvevő bevonását is lehetővé teszik.⁵

A résztvevői szám tekintetében (és ez igaz általában a felhasználói felülettel kapcsolatban végzett kvalitatív kutatásokra) a UX kutatói szakma Jakob Nielsen (2000, 2004) iránymutatásait veszi alapul, és az egyszerűbb vizsgálatokban 5-8, maximum 15 főt javasol. Ennek oka, hogy az alapvető UX hibákat könnyen felismerik és jelzik a kutatás szereplői. Card sorting tesztek esetében Nielsen 15 főt javasol, kvantitatív felhasználói tesztelésekhez pedig 20 főt. Összetettebb vizsgálatokban, mint például a mentális modellek tanulmányozásánál, ennél több résztvevőre is szükség lehet, eye tracking vizsgálatok aggregált elemzéséhez pedig 30-nál is több fő adatelemzése indokolt. (Nielsen–Pernice 2009)

Ha egy adott, készülőfélben lévő alkalmazással kapcsolatosan szeretnénk megismerni a felhasználók mentális modelljeit, készíthetünk egyéni mélyinterjúkat és azokat követően csoportosat. A hallottak tartalmát elemezve írhatjuk le a megismert modelleket. Pozitív esettanulmányként említhetünk egy hazai bankot, amelynek részére az Ergomania UX ügynökség tervezett új webes felületet. Ezen olyan összetett és teljesen új szolgáltatás is megjelent, amely mindaddig nem szerepelt a hazai bankok szolgáltatásai között. A szolgáltatással kapcsolatban egyéni mélyinterjúkat szerveztünk, amelyek során igyekeztünk feltárni a résztvevők témával kapcsolatos mentális modelljeit. Az interjúkat követően több mentális modell elképzelés született, mint ahány fővel interjúztunk, sőt a modelleknek is voltak alváltozatai, éppen azért, mert a mentális modellek nehezen megfoghatók és illékonyak. A bank elmondása szerint a kutatás alatt igazán figyelemreméltó elképzelések születtek, és a feltártak elegendő időre kellő alapot adnak a későbbi webes fejlesztésekhez.

Ha azonban a vizuális megjelenítés meggyőzőbb számunkra, alkalmazhatjuk az Indi Young-féle módszertant is (Indi 2008), amely valamivel kötöttebb a forgatókönyv terén, viszont segítségével pontosabb tartalmi modellt hozhatunk létre, és a meglévő, ill. a készülő weboldal funkcióit pontosabban megismerhetjük. A módszer részét képező *gap analízis* segítségével a jelenlegi weboldal hiányosságai szintén feltárhatók. Ez utóbbi rendkívüli precizitást

---

⁵ Bővebben lásd Herendy 2012a, 2012b.

igényel, roppant aprólékos; leginkább akkor érdemes alkalmazni, ha az eredmények további felhasználására, beépítésére is van nyitottság, elképzelés.

Ezek segíthetnek feltárni az adott témával kapcsolatos, úgymond „természetes online észjárást”. Lehetnek ezek szempontok, gondolatkörök, nyelvhasználat vagy akár vizuális elrendezés is. Ezeket a (nem feltétlenül tudatos, de feltárható, megfogalmazható) elvárásainkat ugyancsak a korábbi tapasztalataink alakítják ki. Amikor pedig szeretnénk megismerni ezeket az elvárásokat, nem csak arra vagyunk kíváncsiak, hogy a felhasználó mit mond, hanem arra is, hogy mit csinál. Különösen igaz ez a vizuális felületek esetében.

A kutatás során a témát gyakran kerülőutakon vagyunk kénytelenek közelíteni: a felhasználó jellemzően nem tudja pontosan megmondani, hogy ilyen vagy olyan funkciót hol keres/keresse az adott felületen. Ezért nem kérdezzük, hanem feladatot adunk és megfigyelünk, például a szemmozgását eye tracking készülékkel.

A kutatásból nem érdemes kihagyni a konkurencia oldalain használt mentális modelleket sem, hasznos adalék lehet a tervezés során. Nagyban meghatározó ugyanis, hogy a felhasználók milyen megoldást ismertek már meg korábban, milyen felületeket használnak még szívesen vagy kevésbé szívesen. Így például egy prezentációs szoftver tervezésekor megkerülhetetlen a Microsoft Power Point által használt mentális modell, az, ahogyan a szoftver a prezentálásról gondolkodik. Ugyanez igaz az online bankolásra, vásárlásra vagy navigációra is, természetesen más megoldások kapcsán.

Naplózás: ismerjük meg mélyebben felhasználóink valós és ismétlődő problémáit!

Reális igény lehet online felületek, applikációk fejlesztése során, hogy megismerjük a felhasználók napi ritmusát, viselkedését egy adott időben, meghatározott tevékenység közben. (Hendry 2017) Mivel azonban nem lehet együtt a kutató folyamatosan a felhasználóval, valamilyen formában el kell érnie, hogy a kutatásban szereplő (tesztalany) jegyezze fel, mit tett, milyen ismétlődő vagy egyéb problémái voltak, legalábbis ami a kutatás szempontjából releváns. Olyan problémákat ismerhetünk meg és tárhatunk fel így, valamint olyan használati kérdéseket ismerhetünk meg a naplózás segítségével, amelyek esetében képtelenség lenne minden alkalommal ott ülni a felhasználó mellett és megfigyelni őt. Ennek többféle oka lehet, például az, hogy a vizsgált felületet véletlenszerű és sporadikus módon használják, például egy adott banki weboldalt vagy applikációt késő este. Olyan problémák merülhetnek fel ilyenkor, amelyek egy felhasználói teszt során nem feltétlenül jelennek meg. Ugyan a naplózató adatfelvétel mind a tesztelés résztvevője, mind pedig a kutató részéről sokkal több időt és kitartóbb figyelmet, odafigyelést igényel mint egy egyszerűbb interjú vagy UX-kutatás, tagadhatatlan előnye, hogy kutatóként betekintést nyerhetünk a vizsgálatban résztvevők valós, illetve beszámolt viselkedésébe, segítségükkel megérthetünk kontextusokat, hosszabb távú folyamatokat, viselkedéseket.

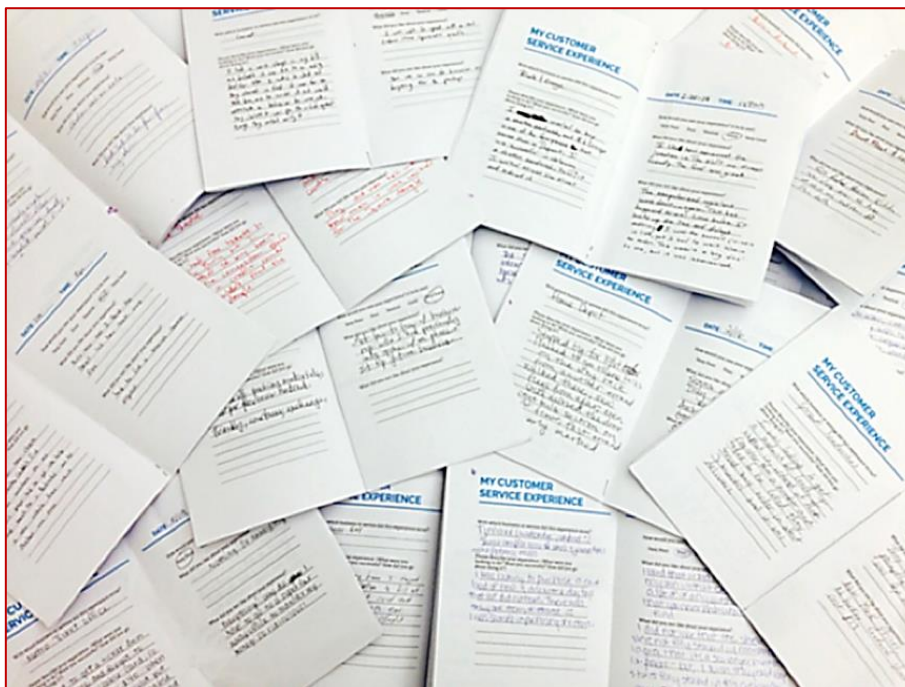
Ha arra vagyunk kíváncsiak, mit tettek bizonyos időpontokban a felhasználók, kérjük meg őket arra, hogy írják fel maguknak az aktivitásaikat, és osszák meg velünk. Ennek módja erősen vizsgálati alany függő. Fiatalabbak és középkorúak esetén intézhetjük ezt digitálisan, például egy csak számukra látható blogban, Google Docs-ban, idősebbek esetén papír alapú naplóban, de mérhetjük telefonos lekérdezés segítségével is. Tapasztalatok szerint pontosabb adatot kapunk, ha a kutatás résztvevői a viselkedésükről tevékenység közben vagy röviddel azt követően számolnak be, és nem később az emlékeik felidézésével.

Sokakban merül fel, hogy ekkor tulajdonképpen azt tudjuk meg, *mit mondanak arról a felhasználók*, hogy szerintük épp mit csináltak. De ha nem csak az érdekel bennünket, mit

mondanak, hogyan és mire emlékeznek, hanem az is, hogy egészen pontosan mit csináltak, akkor adminisztráljuk/mérjük meg műszeresen, vagy gyakran és nagyon precízen számoltassuk be őket, és beszéljünk velük rendszeresen.

4. ábra

Naplózás az offline világban: a kiértékelés sem mindig egyszerű.

Kép: <https://i.pinimg.com/originals/74/ac/93/74ac938541165361c4b65e8e53ee3ee7.jpg>

„Kérjük, jegyezze fel a rádiós naplójába!”

Régi és bevett módszer a vizsgált téma szempontjából releváns események lejegyzésére a naplózás. Ilyen naplózó adatfelvétel⁶ segítségével valósul meg a rádióhallgatottsági mérés vagy a háztartáspanel, ahol a kutatásba bevont személyek/háztartások jegyzőkönyvet vezetnek rádióhallgatási szokásaikról vagy napi vásárlásaikról.⁷ Általánosságban a kutatók kevésbé tartják megbízhatónak a tesztalany utólagos beszámolóját korábbi tevékenységéről. Cselekedeteink egészen pontos visszaadására kevesen lennének képesek, ilyen szintű tudatosság nem várható el senkitől. Ugyanakkor a kutató a naplózás segítségével olyan információkhoz juthat, amelyeket szinte képtelenség lenne rendszeresen, személyesen megfigyelni (például mert ez nagyon drága lenne). Naplózás segítségével részletgazdagabb információkhoz juthat a kutató, többféle kérdést is fel tud tenni, illetve kialakult gyakorlat a rátelefonálás (például másnap), és a leírtak rövid átbeszélése. Rádiós napló vezetése történhet elektronikusan vagy papír alapon.

Más típusú adatfelvételt tesz lehetővé a DAR-teszt (*day after recall*, „tegnap módszer”), amikor kérdezőbiztos segítségével, személyesen vagy telefonon egyeztetik az előző napi rádióhallgatást (ezért „tegnap módszer” a neve). Ennek során negyedórás blokkokra bontva átbeszéli a kutató az alannal, hol, mikor, milyen rádiót hallgatott, valamint, hogy egyedül tette-e, vagy valaki társaságában. Előnye, hogy pontosabb a mérés, illetve ilyenkor a telefo-

⁶ <http://pmsz.org/hu/fogalomtar/naploztato-adatfelvetel>

⁷ <http://pmsz.org/hu/fogalomtar/n/> (2017.02.04.)

náló rákérdezhet a „miértekre” is; de sajnos változatlanul fennáll a fent jelzett tudatosság hiánya. Hátránya pedig, hogy lényegesen költségesebb.

Magyarországon ilyen DAR-módszerrel történt a helyi adók rádióhallgatottsági adatfelvétele a 2000-es évek első felében. Ebben az időben az országos rádiók hallgatottságát 2000 naplóval, a helyi rádiókat pedig megyeszékhelyenként 500 fős mintával, telefonos módszerrel mérték. 2010 után az országos mérés átállt tisztán telefonon történő adatfelvételre. Ekkor a telefonos interjúk során a kérdezőbiztosok segítettek felidézni az előző napi tevékenységet, és aztán megpróbálták társítani hozzá a rádióhallgatást is. 2010 és 2016 között kizárólag DAR-módszerű, CATI alapú mérés⁸ működött Magyarországon, telefonos kérdezéssel.

2016-ban piacra lépett egy új kutatócég (Inspira), amely panel-alapú naplós vizsgálatba kezdett 6 ezer fős mintával, és ez a minta azóta folyamatosan növekszik. Napjainkban 10 ezer fő fölötti panellel rendelkeznek. Asztali PC-n, mobiltelefonos applikáció segítségével és papír alapú naplóval mérnek. A napló kitöltésével kapcsolatosan gyakorlati kutatói tapasztalat, hogy a különböző demográfiai változók alapján eltérő a naplókitöltési hajlandóság, a tizenévesek és a nyugdíjasok kitöltési hajlandósága alacsony. Utóbbiak inkább papír alapon hajlandóak a kitöltésre, de ez a fajta adatbegyűjtés az online és applikáción történő adatfelvételhez képest rendkívül költséges. Ez azért kritikus szempont, mert ha az adatfelvétel, ezen belül a mintatervezés-kijelölés nincsen megfelelően megtervezve, a minta végeredményében torzítani fog, mégpedig a demográfiai változók és a kitöltési hajlandóság függvényében. A rádiós naplózó adatfelvétel megbízhatóságának a kulcsa tehát a megfelelő módszer kiválasztása és a mintaválasztás, a minta kijelölése. A naplós adatfelvétel rádióhallgatottság-mérés esetén – megfelelő mintaválasztás után – sokkal szofisztikáltabb adatgyűjtést tesz lehetővé. Jelenleg az NMHH és az Inspira végez hallgatottság-mérést, mindketten naplós módszerrel.⁹

Ha nem a tesztalany tevékenységéről szóló beszámolójára vagyunk kíváncsiak, hanem a tények érdekelnek bennünket, ideális megoldást jelent az offline világban a *Watch-meter*. A karra csatolható órában beépített chip regisztrálja a hallgatott frekvenciát. Ilyen elven működő műszerrel a televízió nézettséget is figyelemmel lehet(ne) követni. A *Watch-meter* esetében a kutatási alanyok egy hétig hordják az órát, utána visszakerül a kutatókhoz, akik a chipen tárolt adatokat kimásolják, elemzik. Ez biztosítaná a legprecízebb mérést. A megrendelő TV-társaságok és rádiók számára hátránya lehet, hogy magas a beruházási költsége, és az is, hogy másodpercre pontos, ennél fogva elképzelhető, hogy a vártnál (remélnél) alacsonyabb nézettségi-hallgatottsági adatokat mérne. Gyaníthatóan ez utóbbi szempont az inkább mérvadó, hiszen a pontosabb mérés mindenki számára előnyösebb lenne. Különösen, ha online azonnal küldené az adatokat, és nem hetente kellene utólagosan elemezni azokat.

Korábbi hazai fejlesztések között szerepelt egy olyan karperec koncepciója is, amely pszichológiai mutatókat (légzés, pulzus, érzelmi állapot) is mér, azonban ez a koncepció szintjén maradt.

Naplózás online: mit tesz a felhasználó?

Az online felületeken végzett naplózásra egyértelműen adják magukat a Google Docs vagy Microsoft OneNote felületek. Előnyük, hogy nincsen szükség lokális mentésre, minden információ automatikusan a felhőben tárolódik. Emellett jelszóval védett szolgáltatást nyújtanak, a leírtakat pedig könnyű naplóba rendezni.

---

⁸ DAR és CATI módszer: az adatfelvétel során telefonon teszik fel a kérdéseket és számítógépen adminisztrálják a válaszokat.

⁹ Dr. Radetzky András, a Magyar Katolikus Rádió Zrt. vezérigazgató-helyettesének szóbeli tájékoztatása alapján.

Szintén egyértelmű és magától értetődő pozitívuma az online naplózásnak, hogy nem kell a leírtak illetéktelenek kezébe kerülésétől tartani. Formázni és frissíteni, a leírtakat rendszerezni nagyon egyszerű, és mindig hozzáfér a szerző (az aktuális napló készítője) és a kutató is.

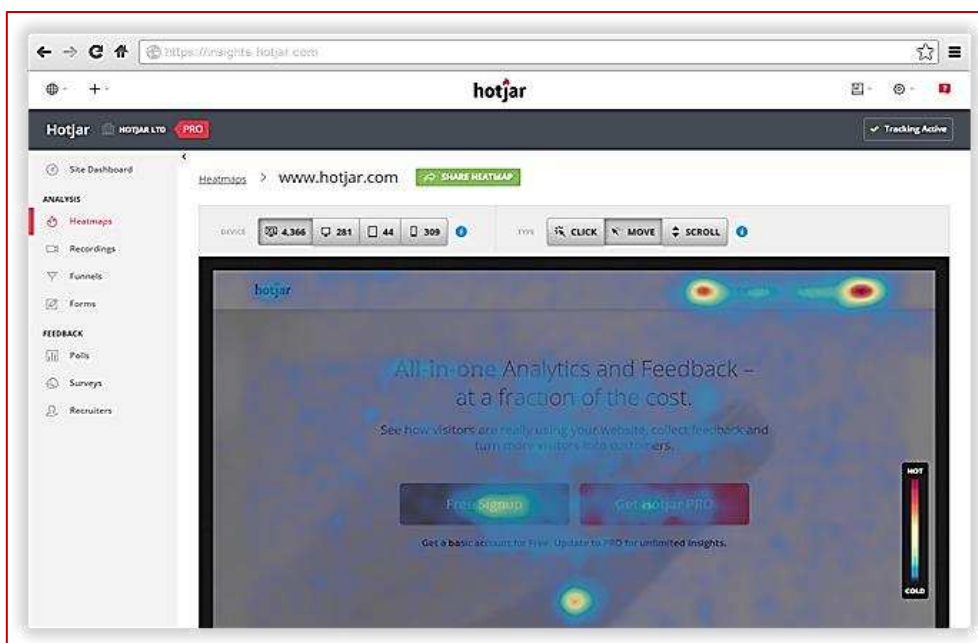
Naplózás online: hogyan használnak egy felületet?

Kutatóként, amikor a kutatásban szereplők rendszeres tevékenységét szeretnénk megismerni, elsősorban nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a felhasználó visszaemlékezve hogyan mesél a tevékenységéről¹⁰, hanem arra, hogy valójában mit tesz/tett. Vizsgálhatjuk és rögzíthetjük, hogy miképpen használ bizonyos felületeket (applikációkat, weboldalakat), vagy megkérhetjük arra, hogy precízen és kéréseink szerint számoljon be a vizsgált tevékenységgel kapcsolatosan. Ezek rögzítésére kiváló online megoldások léteznek, közülük mutatok be most néhányat.

Egy-egy létező, illetve tervezési-fejlesztési szakaszban lévő weboldal vagy applikáció használatának megismerését, rögzítését nyújtják többek között a Hotjar, Google Analytics, Lookback és Dscout nevű programok. A tevékenység naplózása ekkor azt teszi lehetővé, hogy a felhasználók természetes környezetében ismerjük meg a felület használatának módját, folyamatát. A Hotjart használva a tervezők/kutatók megfigyelhetik, hogy a felhasználók egészen pontosan miképp használják az adott terméket: milyen sorrendben haladnak végig az egyes aloldalakon, jellemzően hova kattintanak, mikor görgetnek. A kattintásokról-görgetésekről a Hotjar program részletes hőtérképet készít. (5. ábra)

5. ábra

*Hőtérképes ábrázolása a kattintásoknak, érintéseknek (Hotjar felület).
A felhasználói interakciók intenzitása színekkel jelezve.*

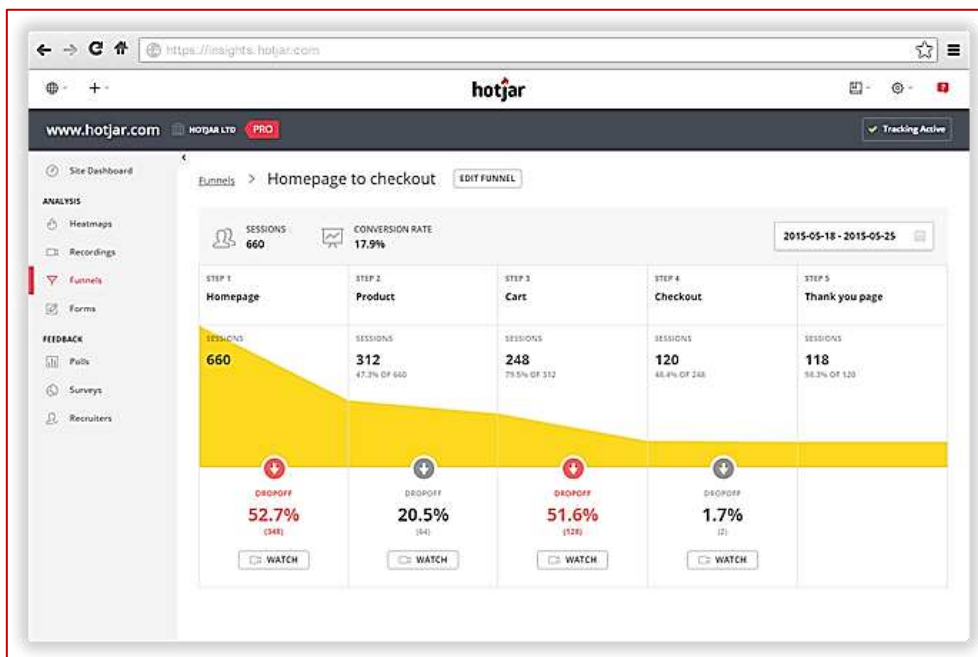

Kép: <https://cdn2.hubspot.net/hubfs/1951809/legacy-images/img/app-heatmaps.png>

Figyeli a kattintásokat, egérmozgásokat, és azt is bemutatja, hogy a felhasználók hogyan lépnek az egyes oldalak között. Fontos szempont lehet ez, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a vásárlás melyik szakaszában hagyják el jellemzően az ügyfelek az oldalunkat (6. ábra).

¹⁰ Természetesen erre is kíváncsiak lehetünk, de ez egy másik szempont, aminek a kifejtésére itt nincs mód.

6. ábra
A vásárlás folyamata (Hotjar)

Kép: <https://cdn2.hubspot.net/hubfs/1951809/legacy-images/img/app-funnels.png>

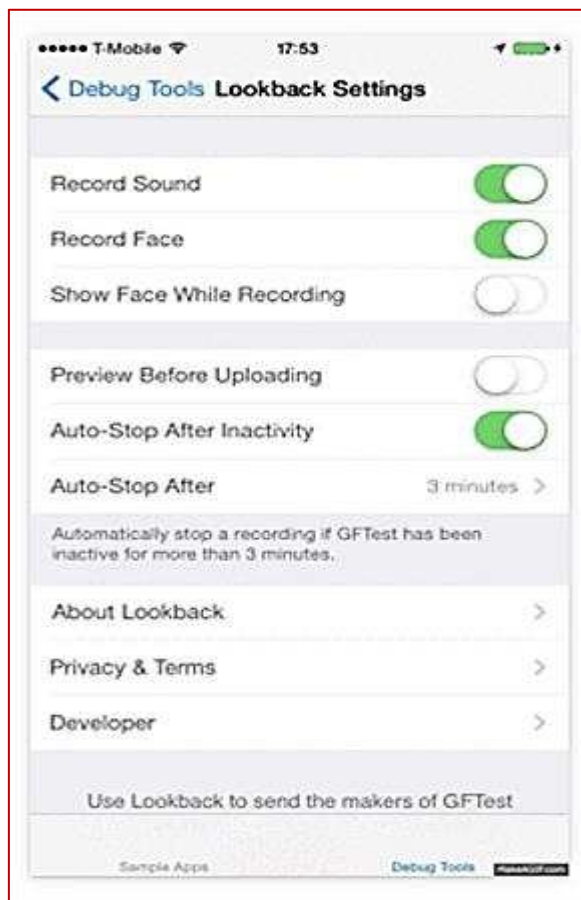
Az adatok online folyamatosan hozzáférhetőek, az elkészült naplót, adatokat egyberendezve pedig igazán praktikus információkhoz juthatunk. Ezekkel az adatokkal később aztán felkereshetjük a tesztelőinket némi kvalitatív mintavételre is, beszélgethetünk velük tapasztalataikról, pozitív-negatív benyomásaikról. Tehetjük ezt egyenként vagy csoportos interjú formájában. (7. ábra)

A számunkra fontos pillanatok tekintetében gyakorlatilag jelen lehetünk a tesztelőink életében, ha a Dscout nevű programot használjuk. A telefonra letölthető applikáció segítségével megfigyelhetjük például, hogy miképpen része a kávéfogyasztás a célcsoportunkat képező kutatási szereplők napi rutinjának. Megkérhetjük őket arra, hogy osszák meg velünk fotó és videó formájában, merrefelé kávéznak, milyen környezetben. Azt is megkérdezhetjük tőlük, mi tehetné jobbá számukra a kávézás élményét. Előzetesen meghatározott szempontok szerint feltérképezhetjük a kutatásban szereplő alanyok utazási és vásárlási szokásait, és megkérhetjük őket, hogy írják le, milyen, a kutatott témával kapcsolatos események történnek velük, és fotózzák le, majd osszák meg velünk, hogy milyen környezetben. Mivel a program maga egy telefonos applikáció, az adminisztrálás/megosztás eszköze állandóan kéznél van.

Szokás mondani, hogy jobb egy egyszerűbb kutatást készíteni, mint egyáltalán nem kutatni, azonban a naplózás valamivel túlmutat ezen a minimalista hozzáálláson. Nagyszerű módszer arra, hogy hosszú távon is megértsünk folyamatokat. A következőkben néhány gyakorlati szempontot tekintek át. Mint minden más kutatás esetében, a naplózás során is érdemes előzetes pilot vizsgálatot végezni, hogy kiderüljenek azok az apró részletek, amelyek esetlegesen befolyásolhatják a kutatás forgatókönyvét. A kutatásban szereplőkkel (alanyokkal) mindenképpen érdemes találkozni a kutatás megkezdése előtt: le kell ülnünk velük, és el kell nekik magyarázni a naplózás pontos folyamatát. Azt is meg kell beszélnünk velük, hogy mennyi időre kérjük fel őket adminisztrációra, illetve, hogy egészen pontosan milyen tevékenységet jegyezzenek fel. Szintén fontos tisztázni, hogy mikor jegyezzék fel a kutatás szempontjából fontos eseményt: amikor történik vagy később? Esetleg írjanak mellé benyomásokat, érzeteket, részletezzenek egyéb szempontokat?

7. ábra

A Lookback felülete, beállítási lehetőségek

Kép: <https://lookback.io/blog/using-lookback-for-ios-diary-studies>

Nagyon lényeges ezeket a kutatónak is előre átgondolni, ha megbízásra dolgozik, akkor a megrendelővel egyeztetni, ugyanis tipikus eset, hogy a kutatás végén, az adatok prezentálásánál derülnek ki a feltáratlan szempontok, amelyek akkor már csak egy következő kutatásban lehetnek aktuálisak.

Amíg zajlik a kutatás, a felvett, elérhető naplózott adatokat rendszeresen figyelemmel kell követni, a kutatási alanyokat periodikusan emlékeztetni kell az adatfelvételre.

Általános benyomásokot is kérhetünk tőlük, olyan észrevételeket, amelyek a kutatás végére esetleg feljegyzés nélkül elsikkadnának (erre kiváló megoldás például a fent bemutatott Dscout). A kutatás végeztével pedig az adatok birtokában még a részletes adatelemzés előtt érdemes felkeresni a kutatásban szereplőket és további kvalitatív visszajelzéseket kérni tőlük, beszélgetni a benyomásaikról. Szinte biztos, hogy van több-kevesebb olyan észrevételük, összegzésük, amelyek nem szerepelnek a korábban leírtak között. Ezek birtokában érdemes elkészíteni az összesített elemzést.

ESM-módszer: ami a jobbnál is még jobb

Az ESM (*Experience Sampling Method*) élmény-mintavételi eljárás kombinált kvalitatív és kvantitatív adatfelvételt tesz lehetővé. „A módszer lényege, hogy a vizsgált személy több napon keresztül, naponta több alkalommal, váratlan időpontokban kapott jelzés érzékelésekor, az adott pillanatra vonatkozó kognitív, emocionális, motivációs természetű tudattartalmairól,

és a jelzés időpontjában végzett tevékenység körülményeiről egy strukturált kérdőív kitöltésének segítségével számol be.” (Kállai 2016: 64) Teheti ezt egy offline jegyzetfüzetbe vagy online felületre. „Tipikusan egyhetes időszakot ölel fel az adatfelvétel, és a mintavétel random időzítése biztosítja a minták függetlenségét. A módszer biztosítja az élmények széles körű, reprezentatív vizsgálatát, és lehetőséget ad a kontextus élményre gyakorolt hatásának vizsgálatára is.

Az ESM az idők során számos fejlesztésen esett át. A legkorszerűbb módszertani innovációk közé tartozik, hogy a vizsgálati személyek visszajelzést kapnak a mérések eredményeiről. Az ESM eszközt a tanulás, munka, művészetek és szabadidős elfoglaltságok széles körén alkalmazták.” (Kállai 2016: 64)

Az ESM módszert érdemes előzetes és utólagos (mély)interjúkkal és egyéb kvalitatív/kvantitatív módszerekkel ötvöznünk.

Az ESM a naplózó adatfelvétel pontosabb, precízebb és részletesebb továbbvitele. Átgondolt kutatási tervvel, kidolgozott módszertani kerettel precízen felügyelhetjük a kutatásban szereplők viselkedését, véleményváltozását vagy hangulati ingadozását, akár hosszú távon is. Ez pedig sokkalta több, mint egy egyszerű napló, amit visszaemlékezve tölt ki a kutatási alanyunk.

Résztevő megfigyeléstől a menürendszer tervezéséig

A résztvevő megfigyelés (terepkutatás, *fieldwork*) a kvalitatív kutatások legrégebbi és legjellemzőbb módszere. Kialakulása a kulturális antropológiához köthető (első alkalmazói Malinowski és Geertz), később szociológusok alkalmazták bevándorlók alkotta szubkultúrák vizsgálatára.

A résztvevő megfigyelés az egyetlen olyan módszer, amelynek segítségével azt tudhatjuk meg, hogy a megfigyelték ténylegesen hogyan viselkednek, nem pedig azt, amit elmondanak magukról és a viselkedésükről. A terepkutatás gyakorlatilag a jelenségek közvetlen és teljes megfigyelésére ad lehetőséget a maguk természetes közegében. Kvalitatív, nehezen számszerűsíthető részletek és finomságok megismerésére használható, és kifejezetten alkalmas az attitűd és magatartásbeli részletek feltérképezésére. (Babbie 2008: 316–317) A távoli kultúrák megfigyelése mellett saját közösségi szokásokon belül létező szubkultúrák megismerésére, valamint szervezetkutatásokra és társadalmi történések vizsgálatára is használható. (Babbie 2008, Schleicher 2007, Sztárayné Kézdy é.n.)

A résztvevő megfigyelő a vizsgálata során négyféle különböző szerepet vehet fel a kutatói identitás felfedése, valamint a megfigyelték tevékenységében való részvétel szerint:

	A megfigyelő részt vesz a csoport tevékenységében	A megfigyelő nem vesz részt a csoport tevékenységében
<i>A kutatói identitás rejtett</i>	Egészen résztvevő/pusztán résztvevő, például egy csoportba titokban beépülve, a csoport tagjaként végzi a csoport tevékenységét.	Egészen megfigyelő/pusztán megfigyelő, például nyilvános terepen figyeli a járókelőket, nem vesz részt a tevékenységükben.
<i>A kutatói identitás ismert</i>	Megfigyelőként résztvevő/ résztvevő mint megfigyelő, például kutatóként, a csoport tagjaként végzi a csoport tevékenységét.	Résztvevőként megfigyelő/ megfigyelő mint résztvevő, például kutatóként figyeli a résztvevőket.

Annak ténye, hogy a kutatói identitás rejtve marad a megfigyeltek előtt, etikai problémákat vethet fel, ugyanis a kutatás egyik szabálya a kutatásban való önkéntes részvétel, valamint a résztvevők megfélemlítésének tilalma. (Babbie 2008: 532–543)

A résztvevő megfigyelés innovatív módja: segítség a menüszerkezet tervezésében

A résztvevő megfigyelés nem csak a kulturális antropológiában, hanem a piackutatásban is elterjedt módszer. Ez és a kutatói kíváncsiság bátorított fel bennünket, hogy módszerként alkalmazzuk egy online háztartási bolt felületének fejlesztése során. A kutatást a vásárlási folyamatban megtapasztalt elakadások megoldása érdekében, és a vásárlási folyamat minél részletesebb megismerésének céljából terveztük és végeztük az Ergománia magyar UX ügynőkséggel 2017-ben. Arra voltunk kíváncsiak, hogyan viselkednek a vásárlók az online bolt offline üzletében egy-egy termék kiválasztása és megvásárlása során. Az is érdekelt bennünket, hogy ezt a viselkedést hogyan lehet megfeleltetni az online felületen tervezhető kiválasztási és vásárlási folyamatnak. Ennek érdekében pár délelőttre a háztartási bolt alkalmazottaként az eladók mellett hallgattuk a vásárlók kérdéseit, figyeltük igényeiket, néha kérdeztünk is, tisztázandó a homályos részleteket. Fontos volt számunkra, mit és egészen pontosan hogyan keresnek a boltban. Például mi a fontosabb a vásárló számára, honnan közelít: konkrét terméket keres (esetleg tudja a kódját is?), vagy valamiféle szempont (például legyen beépíthető) alapján kutat valamire (hűtésre) alkalmas termék után? Mennyire lényeges számára a pontos méret? Esetleg már az alapján keres? A tapasztaltakat a készülő oldal – egyébként összetett – menüszerkezetének kialakításához használtuk fel.

A látottakat azzal egészítettük ki, hogy a vásárlások között az eladókkal folyamatosan beszélgettünk. Arra bízattuk őket, mondják el, tapasztalataik alapján milyen tipikus vásárlókat és vásárlási folyamatokat tudnak elkülöníteni. Arra is megkértük az alkalmazottakat, hogy korábbi, emlékezetes kellemes vagy idegesítő tapasztalataikról meséljenek nekünk.

A résztvevő megfigyelés között és után az alkalmazottakkal és néhány vásárlóval egyéni card sorting tesztet végeztünk. Arról kérdeztük őket, hogy egy háztartási bolt kínálatát ők hogyan tartják logikusnak egy online felületen elrendezni. Ezt kis kártyák segítségével tehették meg. A card sorting tesztek eredményeit is felhasználták a későbbiekben a készülő weboldal menüszerkezetének kialakításakor.

A résztvevő megfigyelés során tapasztaltak segítettek bennünket abban, hogy szinte teljesen át- és újratervezzük a weboldal keresőjét, a termékszűrőt, és alakítsunk a menürendszeren, valamint a felület egyes részeinek szóhasználatán. Az offline világban tapasztaltakat alkalmaztuk az online felület tervezése során.

Nagyon érdekes járulékos tanulsága a kutatásnak, hogy a háztartási gépeket árusító bolt jellemzően maszkulin közeg volt (miközben hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy inkább a nők főznek és „viszik a háztartást”, addig): az eladók kis kivételtől eltekintve kizárólag férfiak, és a házaspár vásárlók közül a termékválasztás során szinte kizárólag a férfiak (eladók) beszéltek a férfiakkal (vevőkkel). Nem kérdeztünk utána pontosan, így nem kizárt, hogy olyan véletlen mintával dolgoztunk, ahol otthon a konyhában a férfiak a dominánsak, ezért ők beszélgettek a férfi eladóval. Az is elképzelhető, hogy az olyan háztartásokban is, ahol jellemzően a nők főznek, a háztartási gépek kiválasztását (mégiscsak gépekről van szó) a férfiakra bízzák. De az is lehet, hogy megosztják a konyhai feladatokat, mégis a sütő, hűtő és egyéb konyhai nagygép kiválasztása a férfi feladata.

Irodalom

- A Magyar Szociológiai Társaság Alapszabálya (2011)
http://www.szociologia.hu/dynamic/mszt_alapszab_2011_o61o.doc
- Babbie, Earl (2008) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. (1997) *Kognitív pszichológia*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest.
- Herendy, Csilla (2012) Az online felületeken alkalmazható használhatósági vizsgálatokról és azok tudományos alapjairól. Doktori disszertáció. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs.
<http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15383/herendy-csilla-tezis-hun2012.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Herendy, Csilla (2016a, 2016b) „Agybéli képek”, mentális és fogalmi modellek 1–2. *Ergomania blog*.
<http://ergomania.hu/agybeli-kepek-mentalis-es-fogalmi-modellek-1/>
<http://ergomania.hu/agybeli-kepek-mentalis-es-fogalmi-modellek-2/>
- Herendy, Csilla (2016c) Ikonvakság és stabilitásigény A 60+ korosztály internetezési szokásai az ujbuda.hu 60+ oldalán végzett usability-kutatás és eye tracking vizsgálat tükrében. *Médiakutató*, XVI. évf. 3-4. szám. 83–100.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2016_03_osz_tel/08_ikonvaksag_es_stabilitasigeny.pdf
- Herendy, Csilla (2017) Ismerjük meg mélyebben felhasználóink valós és ismétlődő problémáit! *Ergomania blog*.
<http://ergomania.hu/ismerjuk-meg-melyebben-felhasznaloink-valos-es-ismetlodo-problemat/>
- Indi, Young (2008) *Mental Models: Aligning Design Strategy with Human Behavior*. Rosenfeld Media, Brooklyn, New York.
- Kállai Gyöngyi (2016) „A munkahelyi Flow nyomában.” Az áramlatélmény munkahelyi környezetben történő vizsgálata, valamint a Flow-gyakoriságot potenciálisan befolyásoló tényezők feltárása a verseny- és a közsférában. Doktori (PhD) értekezés, 2016.
http://tat.kelte.hu/file/Kallai_Gyongyi_PhD_A_munkahely.pdf
- Krug, Steve (2008) *Ne törd a fejem!* HVG könyvek (Ford. Nagy Marcell), Budapest.
- Nielsen, Jakob (1989) Usability Engineering at a Discount. In: *Proceedings of the Third International Conference on Human-Computer Interaction*, 1989 szeptember. Boston, MA.
- Nielsen, Jakob (1994) *Design of SunWeb: Sun Microsystems' Intranet*.
<https://www.nngroup.com/articles/1994-design-sunweb-sun-microsystems-intranet/>
- Nielsen, Jakob (2000) *Why You Only Need to Test with 5 Users*.
<https://www.nngroup.com/articles/why-you-only-need-to-test-with-5-users/>
- Nielsen, Jakob (2004) *Card Sorting: How Many Users to Test*.
<http://www.useit.com/alertbox/20040719.html>
- Nielsen, Jakob – Kara Pernice (2009) *How to Conduct Eye tracking Studies*.
https://media.nngroup.com/media/reports/free/How_to_Conduct_Eyetracking_Studies.pdf
- Norman, Don (2009) *Some observations on Mental Models* [Norman] – Mental Models Research.
<https://phdproject01.wordpress.com/2009/05/06/some-observations-on-mental-models-norman-mental-models-research/>

- Schleicher, Nóra (2007) *Kvalitatív kutatási módszerek a társadalomtudományokban*. BKF jegyzet. Századvég, Budapest.
- Sztárayné, Kézdy Éva (é.n.) Kutatásmódszertan és prezentációkészítés. Kvalitatív módszerek. Károli Gáspár református egyetem.
http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservernyesules/tananyagok/1_alprojekt/KM/05_kutatasmodzertan5_kvalitativ_modszerek.pdf
- Weinschenk, Susanne (2012) *100 Things Every Designer Needs to Know About People (Voices That Matter)*. New Riders, Berkeley.

KOMMUNIKÁCIÓS KÉSZSÉGFEJLESZTÉS A MAGYAR KÖZIGAZGATÁSBAN

Bokor Tamás

tamas.bokor@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.45

Absztrakt

Az állami és közszołgálati tisztviselőłk továbbképzési rendszere 2017-ben több mint 2300 továbbképzési programot kínált, az egyéni fejlődési út pontos kijelöléséhez pedig létrejött a közszołgálati dolgozók kompetenciakataszttere. A Jó Állam koncepciójának megvalósításában hangsúlyos szerepet kap a kezdeményező kommunikáció, amelynek fejlesztése a közszołgálati továbbképzés egyik kulcskérdése. A tanulmány bemutatja, hogy a képzési jegyzéken viszonylag kevés explicit kommunikációs témájú képzés szerepel, és az implicit kommunikációs tematikák is főleg vezetői képzéseken tűnnek fel. A képzések módszertani problémái egyéni és rendszerszinten egyaránt kezelendők, és az egyik fő cél az lehet, hogy az adminisztratív készségek mellett hangsúlyosabb szerepet kapjon az elemzési és a vezetői kompetenciák fejlesztése.

Kulcsszavak

kommunikációs kompetencia, közigazgatás, kötelező továbbképzés, ProBono, e-learning

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS IN THE HUNGARIAN PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Tamás Bokor

Abstract

Compulsory vocational training system of public administration representatives offered more than 2300 vocational programmes in 2017. A competence register has been built up to help identifying personal development pathways. Proactive communication has a crucial role in the realisation of “Good State” conception, therefore its development is a key of vocational trainings. This paper shows that there are only a few explicit communication-related trainings on the training register, moreover, implicit communication-related trainings appear mostly among leadership trainings. Methodological problems of trainings can only be handled both on individual and on system level, and one of the main aims should be giving a more emphasized role to analytical and leadership competences beside the administrative ones.

Keywords

communication competences, public administration, compulsory vocational training, ProBono, e-learning

KOMMUNIKÁCIÓS KÉSZSÉGFEJLESZTÉS A MAGYAR KÖZIGAZGATÁSBAN

Bokor Tamás

Vezetés, kutatás és adminisztráció

A munkavállalókkal szemben számtalan elvárás támasztható, amelyek többek között a sektortól, amelyben a tevékenységük zajlik, valamint a betöltött munkakörüktől és a pozíciójuk jellegétől függenek. A pontos kompetenciaelvárásokról a közigazgatás tekintetében átfogó nemzetközi adatok nem állnak rendelkezésre, de a versenyszférában készülnek megbízható és összevetésre lehetőséget adó felmérések.

Egy, a versenyszféra munkavállalóinak képességeivel kapcsolatos munkaadói elvárásokról végzett nemzetközi felmérés (NACE, 2017) egyértelműen a problémamegoldó képességeket sorolja a legfontosabb attribútumok listájának élére, holtversenyben a csapatmunkára való készséggel, mindkettőt 82,9%-os gyakorisággal említve. Ezeket követi az írásbeli kommunikációs képesség (80,3%), majd valamivel nagyobb lemaradással, negyedik helyen az irányítás (vezetés) készsége (72,6%), ötödikként pedig az erős munkaetika (68,4%). Megjegyzendő, hogy a válaszadó cégvezetők gondolkodása nem minden ponton tűnik konzisztensnek, mert bár csaknem háromnegyed részük elvárja az irányítás készségét, mégis csak nem egészen 40%-uk követeli meg alkalmazottaitól az ezzel logikailag szorosan összefüggő stratégiai gondolkodás képességét, és kevesebb mint a felük keresi jelöltjeiben a szervezőkészséget, amely szintén fontos vezetői kompetencia. Az azonban biztosan kijelenthető a NACE felmérése alapján, hogy az önállóságot bizonyító kompetenciák (pl. problémamegoldás, erős munkaetika, kezdeményezőkézség stb.) előkelőbb helyen szerepelnek az elvárások között, mint a barátságos személyiség, a kreativitás vagy a részletek iránti fogékonyság. A munkavállaló „önjárósága” tehát kulcskérdés a gazdálkodó cégek dolgozóinak körében, az önjáróságot biztosító kompetenciák nagy része pedig tág értelemben vett kommunikációs természetű készség, ti. társas kompetencia.

A munkavállalói készségek tágabb kontextusának megadásában az OECD kompetenciakerete nyújt segítséget (OECD, 2014), amely három fő munkaterületet („tevékenységcsaládot”) különít el:

1. Végrehajtó vezetés (*executive leadership*)
2. Kutatás-elemzés-tanácsadás (*policy research, analysis, and advice*)
3. Vállalati menedzsment és adminisztráció (*corporate management and administration*).

A legtöbb felsorolt munkakör (pl. kommunikációs, nyelvi, pénzügyi, titkársági, személyzeti, információtechnológiai stb. szolgáltatás/ügyintézés) e három tevékenységterület közül az utóbbi csoportba tartozik.

A kompetenciák felosztásának egy másik dimenziója szerint megkülönböztethető három kompetenciacsoport, bennük összesen tizenötféle konkrét kompetenciával:

1. az eredmények eléréséhez szükséges célkompetenciák (elemző gondolkodás, sikerorientáció, fogalmazókészség, rugalmas gondolkodás, forráskezelés, csoportvezetés/csoportmunka-készség),
2. személyközi kompetenciák (ügyfélorientált viselkedés, diplomáciai érzék, befolyásolási képesség, tárgyalóképesség, szervezeti tudás),
3. stratégiai készségek (a tehetség fejlesztése, alkalmazkodás a szervezet céljaihoz, stratégiai hálózatosodás, stratégiai gondolkodás) (uo. 6-7.).

Mindezek a kompetenciacsoportok és az egyes kompetenciák egyénenként különböző fejlettségi szinteken mutatkozhatnak, és e fejlettségi szint idővel változhat. A három fent említett tevékenységcsalád ellátásához természetesen különböző fajtájú és fejlettségi szintű kompetenciák szükségesek, ugyanakkor kívánatos, hogy a munkavállaló az élethosszig tartó tanulás során célul tűzze ki a szintlépést, kompetenciáinak fejlesztését.

A közigazgatás kommunikációja a stratégiák tükrében

Kezdeményező, bizalmat ébresztő, sértődésmentes – ezek kell, hogy jellemezzék a magyar közigazgatás kommunikációját a szektor stratégiai öndefiníciója szerint. A Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 12.0 verziója (publikálva: 2012. augusztus 31.) kiemeli: „[...] fenn kell tartani és erősíteni a hazai és nemzetközi közvélemény és a közigazgatás számára célt tételező politikum bizalmát a magyar közigazgatás szakmai képessége és elhivatottsága iránt, ami főleg a tárgyyszerű, nyitott, sértődésmentes kommunikációra helyez különleges terhet” (Magyary Program 2012: 4.). A dokumentum a 3.2.3.5 fejezetben nevesíti a kezdeményező kommunikáció jelentőségét: „A stratégiai és politikai célokat – nemcsak a szolgáltatások nyújtását illetően – külső résztvevőkkel (civil szervezetek, vállalkozások, illetve állampolgárok) közösen kell birtokolni és feléjük folyamatosan kommunikálni, valamint a kormányzati kommunikációt is erősíteni kell” (uo. 69.). A stratégiai koncepció az egyvel korábbi változatra hivatkozva kiemeli, hogy „erősíteni kell a kommunikációt, ahogy az MP 11.0-ban a kezdeményező kommunikációt akkor is fent kell tartani, ha az eredmények nem a várakozások szerint jönnek” (uo. 10.).

A kezdeményező közigazgatási kommunikáció a Magyar Program alapján három fő területen és módon valósulhat meg. Egyfelől az állampolgárok bevonásával zajló és az ő véleményükre építő konzultációk formájában, amelyet többek között a Nemzetgazdasági Minisztérium „Egyszerű Állam” programja, valamint a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium „Jó Állam Fóruma” példáz. Másfelől az „egyedi megoldásokként” aposztrofált módszerrel, amely pl. a Forum Hungaricum Program, az antiszemizmus monitoring vagy a Bejárható Magyarország Program képében öltött testet. Bár a program szövege adós marad az egyedi megoldásokat összekötő közös jellemzők meghatározásával (s így annak definíciójával, hogy mihez képest egyediek ezek a megoldások), a felsoroltakból mégis kikövetkeztethető, hogy esetükben a konzultatív kommunikációs formát (a tájékoztatást és véleménykérést) kiegészíti vagy keretbe foglalja az adatolt bizonyítékokon alapuló innováció. Ezek az egyedi megoldások a kezdeményező kommunikáció eszméjéhez az innovációk diffúziója mentén kapcsolódnak. Végül a harmadik kezdeményező kommunikációs tevékenység az e-közigazgatási szolgáltatások bővítésében jelenik meg. A program nyolc beavatkozási területet ad meg az e-közigazgatás számára: informatika a közigazgatás tényleges felügyelete alatt, az iratfelhő-konzolidációban, az ügyintézésben, a közigazgatás-irányításban, az információbiztonság tekintetében, a nyilvántartások kezelésében, a szolgáltatás-hozzáférésben, valamint a közigazgatási kommunikációban és tájékozódásban. Jóllehet a felsoroltak között mindössze

az utolsóként említett terület foglalkozik nevesített módon az állampolgárokkal folytatott közigazgatási kommunikációval, a teljes informatikai beavatkozási rendszer implicit módon a közigazgatás kezdeményező kommunikációját szolgálja: az információbiztonság, az ügyintézés, a szolgáltatás-hozzáférés és a többi mind magában rejti a kezdeményezés lehetőségét, a reaktív közigazgatási magatartás felváltását a proaktív és személyre szabott kommunikációra.

A 2014-2020 közötti időszak közigazgatási irányvonaláért felelős Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Stratégia (KKFS, 2014) már némiképpen eltérő fókusszal mutatja be a közigazgatási kommunikáció fejlesztését: a két főfogalom az ügyfélbarát ügyintézés és az infokommunikációs szolgáltatásfejlesztés. A kommunikációra mint intézkedéstípusra tekint, amely „a célok elérésének fontos eszköze” (KKFS, 2014: 9.), s amelynek nyelvezetét „emberközelivé” kell tenni. Ugyanebben a rövid bekezdésben kerül elő a partícipációs kommunikációleírás egyik alapgondolata, hogy ti. a *par excellence* kommunikáció némely esetekben maguknak a problémáknak a kezelésére alkalmas, vagyis nem kísérőtevékenység, hanem maga a megoldás. Ez a megközelítés a korrupció és az átláthatóság, a fekete- és a szürkegazdaság példája kapcsán fogalmazódik meg a dokumentumban: „bizonyos kérdéseket a kommunikáció egyáltalán nem tárgyal (pl. korrupció, átláthatóság). Így felmerül a kérdés, hogy hogyan is lehet szemléletváltást elérni, ha még beszélni sem merünk a felmerülő problémákról?” (uo.).

Ami az infokommunikációs szolgáltatásfejlesztést illeti: az e-közigazgatási szolgáltatások minőségének és hozzáférhetőségének fejlesztése két oldalról történik: egyrészt az állampolgárok hozzáférési lehetőségeinek javításával (összefüggésben a Nemzeti Infokommunikációs Stratégiával és a Digitális Nemzet Fejlesztési Programmal). A másik meghatározó irány a közigazgatási szervek infokommunikációs technológiájának és biztonságának fejlesztése (összefüggésben az e-ügyintézés bővítésével, a belső ügymenetek gördülékennyé és követhetőbbé tételével, az ügyintézési folyamatok automatizálásának kiterjesztésével stb.). Mindezek a bizalom és biztonság fokozását hivatottak szolgálni (uo. 97.).

A közzolgálati tisztviselők továbbképzése

A magyar közigazgatásban dolgozók kötelező továbbképzéseit a közzolgálati tisztviselők továbbképzéséről szóló 273/2012. (IX. 28.) Korm. rendelet és az állami tisztviselők képzéséről és továbbképzéséről szóló 321/2016. (X. 27.) Korm. rendelet szabályozza. A továbbképzési rendszert a Közigazgatási Továbbképzési Kollégium és az Állami Tisztviselői Továbbképzési Kollégium mint szakmai tanácsadó és véleményező testületek iránymutatása alapján a Nemzeti Közzolgálati Egyetem (NKE) működteti. A továbbképzési programok egy részét maga az egyetem biztosítja, ezenfelül a közigazgatási intézményeknek lehetőségük van belső továbbképzési programok kidolgozására és lefolytatására, amennyiben azt az NKE egyszerűsített nyilvántartásba vételi eljárás keretében felveszi a továbbképzési programjegyzékre. (A továbbképzési programjegyzék tartalmazza a továbbképzési rendszerben elérhető valamennyi képzést.) A köztisztviselők továbbképzési kötelezettsége a közzolgálati, valamint belső továbbképzési programokkal teljesíthető.

A továbbképzések programjegyzékében alapvetően háromféle képzési formában végezhető továbbképzések szerepelnek:

- ◆ jelenléti képzés (tantermi vagy helyszíni oktatás),
- ◆ blended learning (bevezető és/vagy záró e-learning modullal kísért tantermi vagy helyszíni oktatás),
- ◆ e-learning (online tananyagra és online ellenőrzésre épülő képzési forma).

A különböző képzések – függően a képzés óraszámától, jellegétől és a nyilvántartásba vételi eljárások során elfogadott egyéb paraméterektől – különböző mennyiségű kreditpontot érnek. A felsőfokú végzettséggel rendelkező tisztviselőnek a továbbképzési időszak alatt legalább 128 tanulmányi pontot, a középfokú végzettséggel rendelkező tisztviselőnek legalább 64 pontot kell teljesítenie. A továbbképzési időszak mérése négyéves ciklusokban történik, amelynek során legalább egy korrupciómegelőzési témájú, valamint egy, az Alaptörvény értékeit bemutató témájú képzés elvégzése kötelező.

A közszolgálati tisztviselők egységesen a ProBono közszolgálati továbbképzési portálon keresztül jelentkeznek továbbképzéseikre, és ugyanitt végzik el a képzések e-learning formájú moduljait, itt töltik ki a képzéseikhez kapcsolódó elégedettségmérő, illetve panaszkezelő ívet, valamint innen tölthetik le a képzések abszolválását igazoló tanúsítványt is.

2017. november 1-jei állapot szerint a ProBono felületen található képzési jegyzéken 2344 képzési program szerepel, amelyek közül 38 (1,6%) mutatja címében explicit módon a kommunikáció témakörét. Ezek közül hat a tárgyévben nem indul. A kommunikációs témájú képzések közül 13 érhető el szervezetközi módon (mint közszolgálati továbbképzés), míg 25 belső képzés (csak a programjegyzékre vételt kérelmező közigazgatási szervezeten belül érhető el). A 38 kommunikációs képzés közül 26 jelenléti, 6 blended learning, másik hat pedig e-learning formájú. Kreditszámuk 2 és 48 pont között alakul, a képzési óraszám 2-63 tanóra között szóródik. A képzések közötti választást a jövőben egy 2017-ben körvonalazott új rendszer segíti: a KÖFOP-2.1.1-VEKOP-15-2016 „*A közszolgáltatás komplex kompetencia-, életpálya-program és oktatástechnológiai fejlesztése*” projekt keretében kialakultak a közszolgálati továbbképzési rendszer kompetenciakataszterének alapvonalai. Az átfogóbb kompetenciaterületek közül kettő foglalkozik kifejezetten kommunikációs kompetenciákkal:

- ◆ a közszolgálati kommunikációhoz és az ügyfélkapcsolatokhoz kötődő közszolgálati kompetenciák,
- ◆ valamint a vezetői kommunikációs kompetenciák.

A fenti képzési portfólióból e két kompetenciaterületnek öt különböző közszolgálati továbbképzés felel meg, amelyek közül egy nem indul a tárgyévben.

A továbbképzési rendszer kihívásai

A továbbképzési rendszer folyamatos fejlesztés alatt áll úgy informatikai, mint módszertani szempontból. Mint az előző fejezetben látható volt, a képzések között sok a jelenléti formájú, ugyanakkor egyre növekszik az e-learning formák mennyisége. E tendencia jegyében új elemként jelent meg a rendszerben 2017-ben többek között a tutorált e-learning képzési forma, amely 15-25 fős virtuális csoportokban valósítja meg a tanulók egyéni és csoportos tutorálását. Egyéni tutorálás esetében a csoporttagok egymással gyakorlatilag nem érintkeznek, csoportjellegük csak a tutor szemszögéből érzékelhető. Kurzusuk során egy esettanulmányt dolgoznak fel a hozzá kapcsolódó irányító kérdésekre válaszolva, majd a tutor a kidolgozott választ szövegesen értékeli. A kétségtelenül költséghatékony megoldás kiküszöböli a képzés-szervezés logisztikai problémáit: nem jelenléti képzés lévén nincs helyszín-, utazás- és ellátás-igénye, ráadásul míg a jelenléti képzéseknél kieső munkaórákkal kell számolni, addig e formában a munkaidőn túl, pihenőidőben (is) teljesíthető a kurzus. Ugyanakkor a virtuális képzési jelleg viszonylag alacsonyan tartja a tanulók motivációs szintjét, a lemorzsolódás átlagos mértéke 20% körül alakul, szemben a jelenléti képzések jóval 10% alatti szintjével.

Nemcsak a tutorált e-learning kurzusokat, hanem egyéb (pl. hagyományos e-learning képzéseket) is motiválóbbá lehet tenni gamifikációs megoldásokkal. (Az ÁROP-2.2.20 „*Kormányablakok munkatársainak képzése*” projekt keretében 2013-ban történt kísérlet arra, hogy a tanulók ún. KABóca-pontokat gyűjthessenek képzésük online moduljaiban.) Ezzel kapcs-

latban nem elsősorban a tanulók szkeptikusak, hanem a döntéshozók oldalán tapasztalhatóak ellenérzések. További problémát okoz, hogy a régebbi fejlesztésű vezetői blended learning képzések bevezető és záró e-learning moduljai sok képzés esetében egymással és a képzés jelenléti részének szakmai tartalmával is inkoherensek, illetve a kimeneti követelményekhez sem (vagy nem feltétlenül) igazodnak. Maga a képzésválasztás sem teljesen nyitott: a továbbképzésre kötelezettek munkáltató intézményei mind a vezető beosztású, mind az alkalmazotti körre nézve szűkíthetik az elérhető képzések kínálatát, vagy a munkahelyi vezető kifejezett ajánlást tehet arra, hogy mely képzése(ke)n való részvételt preferálja. (Jelen tanulmány nem vizsgálja a továbbképzési rendszer finanszírozási hátterét, de ez a vonatkozás is szerepet játszik a felkínált képzési portfólió kialakításában.) Ez a kínálati redukció és a mögöttes megfontolások a továbbképzésre kötelezettek számára nem mindig láthatók át, így számukra a továbbképzési paletta elemeinek válogatása nagyfokú kontingenciát mutat.

Megfigyelések és lehetséges megoldások

Amint a fenti leírás és vázlatos problémajegyzék mutatja, a kötelező magyar közigazgatási továbbképzési szisztéma viszonylag kevés explicit kommunikációfejlesztő programot tartalmaz. Valamivel jobb helyzetkép rajzolódik ki, ha nem címek, hanem témakörök szerint szűkítjük a programjegyzék adatbázisát, mert így bekerülnek mindazok a képzések, amelyek valamilyen formában érintik a kommunikációs ismereteket, készségeket és/vagy az ehhez kapcsolódó attitűdöket. A kommunikációs kompetenciákat implicit módon fejlesztő továbbképzések (pl. *Vezetői önismeret, Emocionális intelligencia és leadership, Tárgyalások tervezése, tárgyalástechnika*) azonban jellemzően jelenléti képzések, és zömmel csak közigazgatási vezetők számára érhetőek el. A kommunikációs készségfejlesztés tehát határozottan inkább keresztntantervi kompetenciaként jelenik meg, mint önálló készségként, készségcsoportként.

Az első fejezetben bemutatott OECD kompetenciakészlet csomagjai közül a programjegyzéken szereplő képzések legnagyobb részben a vállalati menedzsment és adminisztráció munkaterületét reprezentálják, míg a végrehajtó vezetés és a kutatás-elemzés-tanácsadás kompetenciacsoportja csak szórványosan jelenik meg a képzési struktúrában. Ez a jelenség a közigazgatásban dolgozó munkavállalókkal kapcsolatos speciális elvárásrendszerre vezethető vissza: a jogszabályok végrehajtásának feladatköre természetesen módon támaszt igényt a menedzsment-adminisztrációs kompetenciákra, tevékenységekre. Ugyanakkor a kutatás, elemzés és tanácsadás, valamint a végrehajtó vezetés (*executive leadership*) készségeinek birtoklása segítheti a munkavállalót a rugalmas ismeretszerzésben, önmaga továbbképzésében, további kompetenciák szerzésében. A vezetői, vezetési készségek ugyancsak a közigazgatásra szabottan, speciális szűkítésben jelennek meg, miközben a vezetőképzések figyelembe veszik a vezetők középvezetői mivoltát (ti. hogy nekik is vannak irányt szabó vezetőik).

A Magyar Programban, valamint a Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Stratégiában hangsúlyosabban jelenik meg a kommunikáció fejlesztésének fontossága, mint a fentebb vázolt közigazgatási továbbképzési jegyzékben. A Jó Állam erősítését a közigazgatás-fejlesztési stratégiák rendszerszinten látják megvalósíthatónak, de emellett szükségszerűen figyelembe veendő, hogy a rendszert alkotó egyének személyes kompetenciafejlesztése nélkül a rendszerszintű kompetenciafejlődés nehezen elképzelhető. Minderre lehetséges megoldásokat kínál a tanítás- és tanulásmódszertani fejlesztések egész sora (pl. a játékosítás fokozása, a videokonzultációk bevezetése, a jelenléti képzések sűrítése a költséghatékonysági megfontolások ellenére is, a programjegyzék teljesen nyitottá tétele a továbbképzésre kötelezettek számára, valamint a tananyagok fejlesztésének összehangolása a tartalmi inkoherenciák megszüntetése érdekében), ezek bevezetése viszont bizonyos mértékű szervezeti kockázatvállalást igényel.

A közszolgáltatás komplex kompetencia-, életpálya-program és oktatástechnológiai fejlesztése című projekt keretében létrehozott kompetenciakataszter reményt keltő eszközt kínál ahhoz, hogy a továbbképzési rendszerben a hangsúlyok az egyén fejlődésére helyeződjenek: a kataszter önértékelő állításai segítségével saját ismereteit, készségeit és attitűdjeit felmérve választhat magának egyéni tanulási utakat a továbbképzésre kötelezett munkavállaló. Mellett azonban, hogy a kataszter az individuális készségekre irányítja a figyelmet, a továbbképzési rendszer jelzett problémáira rendszerszinten is megoldást kell találni, hogy a Jó Állam kezdeményező kommunikációja a gyakorlatban, az ügyfél és az ügyintéző kapcsolatában szemtől szemben érvényesülhessen.

Hivatkozások

273/2012. (IX. 28.) Korm. rendelet a közszolgálati tisztviselők továbbképzéséről.

Online: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a1200273.kor

(Letöltés ideje: 2018. január 19.)

321/2016. (X. 27.) Korm. rendelet az állami tisztviselők képzéséről és továbbképzéséről.

Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600321.KOR&timeshift=ffffff4&txtreferer=00000001.TXT>

(Letöltés ideje: 2018. január 19.)

Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014-2020 (2014).

Online: http://www.kormany.hu/download/8/42/40000/K%C3%B6zigazgat%C3%A1s_feljeszt%C3%A9si_strat%C3%A9gia_.pdf

(Letöltés ideje: 2018. január 19.)

Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (2012). MP 12.0. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium.

Online: <https://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/d/2c/40000/Magyary%20kozig%20fejlesztési%20program%202012%20A4.pdf>

(Letöltés ideje: 2018. január 19.)

NACE Job Outlook Survey (2017).

Online: <http://www.naceweb.org/about-us/press/2017/the-key-attributes-employers-look-for-in-students-resumes/>

(Letöltés ideje: 2018. január 19.)

OECD Competency Framework (2014).

Online: https://www.oecd.org/careers/competency_framework_en.pdf

(Letöltés ideje: 2018. január 19.)

Melléklet

A közszolgálati továbbképzési rendszer explicit kommunikációs témájú képzései

Program-csoport	Program neve	Típus	Pont / Óra	Egyedi azonosító	Szervezet korlát
Belső	A digitális technológia kommunikációt segítő alkalmazásai a gyakorlatban	Jelenléti	13 / 8	PM-1623-1411-BS	Igen
Belső	A hatékony kommunikáció jellemzői (Kommunikációs képességek fejlesztése)	Jelenléti	9 / 8	PM-1352-1407-BS	Igen
Belső	A hatósági és kockázatkommunikáció megismerése a NÉBIH munkáján keresztül Adott tárgyévben nem indul!	Jelenléti	2 / 2	PM-1990-1510-BS	Nem
Belső	A közszolgálati egyéni teljesítményértékelésben az egyéni fejlesztési célokhoz kapcsolódó kommunikációs és konfliktuskezelési kompetenciák fejlesztése Adott tárgyévben nem indul!	Blended	33 / 24	PM-1883-1506-MM	Nem
Belső	A közszolgálati egyéni teljesítményértékelésben az egyéni fejlesztési célokhoz kapcsolódó kommunikációs és konfliktuskezelési kompetenciák fejlesztése (40 órás) Adott tárgyévben nem indul!	Blended	58 / 40	PM-1884-1506-MM	Nem
Belső	Álláskeresők kezelését segítő kommunikációs technikák	Jelenléti	22 / 16	PM-1075-1406-BS	Igen
Közszolgálati	Az infokommunikációs jog alapjai (e-learning gyakorlati programelemmel) Adott tárgyévben nem indul!	E-learning	24 / 18	PN-0431-1708-MS-C1	Nem
Belső	Belső kommunikáció, HR és vezetés a gyakorlatban	Jelenléti	6 / 10	PM-2127-1604-BS	Nem
Belső	Egészségkárosodások, kommunikáció, elsősegélynyújtás RSZSZ munkatársak számára – Veszprém Megyei Kormányhivatal	Jelenléti	13 / 10	PM-1254-1407-BS	Igen
Belső	Emberi tényezők a közlekedésben 1. Csapatmunka, vezetés, döntéshozatal, biztonságkritikus kommunikáció	Jelenléti	11 / 10	PM-0056-1503-BS	Igen
Közszolgálati	Fejlesztéspolitikai továbbképzési program 6. MODUL – TÁJÉKOZTATÁS ÉS KOMMUNIKÁCIÓ	E-learning	12 / 9	PN-0425-1705-MS-C2	Nem
Belső	Hatékony kommunikáció a népegészségügyben Adott tárgyévben nem indul!	Jelenléti	7 / 6	PM-2075-1602-BS	Nem
Közszolgálati	Hatékony kommunikációs technikák a közigazgatásban Adott tárgyévben nem indul!	Jelenléti	11 / 14	PN-0032-1307-MS	Nem
Belső	Információ és kommunikáció számítástechnikai tanfolyam	Jelenléti	7 / 2	PM-0563-1309-BS	Igen

Program-csoport	Program neve	Típus	Pont / Óra	Egyedi azonosító	Szervezet korlát
Közszolgálati	Innovációs készség és kezdeményező kommunikáció a közigazgatásban (blended learning) Betelt	Blended	10 / 8	PN-0261-1401-MK	Nem
Közszolgálati	Innovációs készség és kezdeményező kommunikáció a közigazgatásban (e-learning)	E-learning	4 / 4	PN-0260-1401-MK	Nem
Közszolgálati	Interkulturális kommunikáció (blended learning) Betelt	Blended	10 / 8	PN-0188-1401-MK	Nem
Közszolgálati	Interkulturális kommunikáció (e-learning)	E-learning	4 / 4	PN-0187-1401-MK	Nem
Belső	Intézményi integritás és belső kommunikáció	Jelenléti	6 / 12	PM-1318-1407-BS	Igen
Belső	Írásbeli és szóbeli célnyelvi kommunikáció a hivatalos érintkezésben (angol)	Jelenléti	63 / 48	PM-2013-1511-BS	Igen
Belső	Kommunikáció szakmai továbbképzés	Jelenléti	3 / 6	PM-0102-1503-BS	Igen
Belső	Kommunikációelmélet	Jelenléti	3 / 5	PM-0112-1303-BS	Igen
Belső	Kommunikációs készségfejlesztés ügyintézőknek	Jelenléti	4 / 6	PM-1432-1407-BS	Igen
Belső	Kommunikációs technikák és tárgyalástechnika	Jelenléti	9 / 8	PM-0450-1304-BS	Igen
Belső	Kommunikációs tréning	Jelenléti	17 / 16	PM-0399-1303-BS	Igen
Belső	Kommunikációs, attitűdformáló és érzékenyítő képzés	Jelenléti	14 / 16	PM-2002-1510-BS	Nem
Közszolgálati	Középfokú angol nyelvi képzés – Kommunikációs gyakorlatok Betelt	Jelenléti	10 / 19	PN-0297-1406-MS	Nem
Belső	Kultúraközi kommunikáció	Jelenléti	10 / 8	PM-2154-1607-BS	Igen
Közszolgálati	Megjelenés- és viselkedéskultúra, írásbeli és szóbeli kommunikáció, tárgyalástechnika	Jelenléti	28 / 22	PN-0348-1503-MS	Igen
Belső	Modern Online Kommunikáció	Jelenléti	3 / 5	PM-0115-1303-BS	Igen
Közszolgálati	Személyközi és szervezeten belüli kommunikáció a közszolgálatban (e-learning gyakorlati programelemmel)	E-learning	24 / 18	PN-0378-1701-MK-C1	Nem
Közszolgálati	Szervezeti kommunikáció	E-learning	8 / 16	PN-0262-1401-MV	Nem
Közszolgálati	Szervezeti kommunikáció. Adott tárgyévben nem indul!	Blended	40 / 20	PN-0332-1411-MV	Nem

Program-csoport	Program neve	Típus	Pont / Óra	Egyedi azonosító	Szervezet korlát
Belső	Tájékoztató és kommunikáció (ESTP)	Jelenléti	3 / 6	PM-1813-1505-BS	Igen
Belső	Tárgyalástechnika – kommunikációs tréning	Jelenléti	7 / 10	PM-2128-1604-BS	Nem
Belső	Telekommunikációs hardver ismeretek	Jelenléti	8 / 12	PM-0425-1303-BS	Igen
Közszolgálati	Új média használat, online kommunikáció Betelt	Blended	40 / 20	PN-0334-1411-MV	Nem
Belső	Ügyfélkommunikációs képzés	Jelenléti	10 / 14	PM-0431-1303-BS	Igen

AZ ÜZLETI KOMMUNIKÁCIÓS HATÉKONYSÁG VIZSGÁLATA A KÖZÉP-DUNÁNTÚL RÉGIÓBAN

Egy kutatási program nehézségei és perspektívái

**Bokor Tamás – Dobó István – Komár Zita –
Kovács Gábor – Pelle Veronika**

tamas.bokor@uni-corvinus.hu – istvan.dobo@uni-corvinus.hu –
zita.komar@uni-corvinus.hu – gabor.kovacs@uni-corvinus.hu –
veronika.pelle@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.55

Absztrakt

A tanulmány célja a Budapesti Corvinus Egyetem EFOP 3.6.1. projektjének keretében végzett „Üzleti kommunikációs hatékonyság” című kutatás bemutatása, amelynek központi kérdései: Mitől lesz hatékony az üzleti kommunikáció? Kiből lesz hatékony üzleti kommunikátor? A kutatás azon tényezők körének meghatározására törekszik, amelyek összefüggenek az egyén kommunikációs hatékonyságával, illetve olyan konkrét kommunikációs részképességekkel, amelyek a vállalkozói létezés és az üzleti-gazdasági érvényesüléshez szükségesek. A tanulmány kitér a kutatás tervezésének nehézségeire, a jövőben folytatásának irányokra és a következő kutatási szakaszok fő célkitűzéseire is.

Kulcsszavak

üzleti kommunikáció, kommunikációs hatékonyság, kommunikációs kompetenciák, kutatómódszertan

EXAMINATION OF BUSINESS COMMUNICATION SKILLS IN THE CENTRAL-TRANSDANUBIAN AREA

Perspectives and challenges

**Tamás Bokor – István Dobó – Zita Komár –
Gábor Kovács – Veronika Pelle**

Abstract

This paper presents results from our research on the effectiveness of business communication, conducted as part of an EFOP 3.6.1. project at Corvinus University, Budapest (CUB). The study focuses on finding out what makes a business presentation effective, and how can somebody become a successful business communicator. We define a set of characteristics of presentations and presenters which contribute to the creation of positive impressions in an audience of business partners and investors. Mapping the various factors of business communication efficiency is a prerequisite for the development of those communication competencies that are essential for entrepreneurship and business success. The paper also discusses challenges of the study design and summarizes the main goals of the next research stage.

Keywords

business communication, communication effectiveness, communication competencies, methodology

AZ ÜZLETI KOMMUNIKÁCIÓS HATÉKONYSÁG VIZSGÁLATA A KÖZÉP- DUNÁNTÚL RÉGIÓBAN

Egy kutatási program nehézségei és perspektívái

*Bokor Tamás – Dobó István – Komár Zita –
Kovács Gábor – Pelle Veronika*

1. Bevezetés: a kutatási kérdések és célok definiálása

Számtalanszor tapasztaljuk, hogy egy-egy üzleti terv, céges találkozó vagy vállalati együttműködés sikere azon a néhány percen múlik, amely során a terv, a gondolat, az ötlet prezentálója, előadója bemutatja azt a befektetőknek, partnereknek, kollégáknak. Mi történik vajon abban a néhány percben, és mik azok a tényezők, amelyekben egy sikertörténet múlik? A siker összetevőinek sora minden bizonnyal hosszú: a gondolat eredetiségétől, eladhatóságától indulva a terv kimunkáltságán át a beszélő szakmai felkészültségéig és előadói készségéig számos tényező befolyásolja egy-egy üzleti terv sikerét. De vajon milyen szerepet tölt be a terv vonzóvá tételében és a hallgatókra gyakorolt pozitív benyomás megszületésében a kommunikáció? Másképpen fogalmazva: mitől lesz sikeres egy üzleti prezentáció, és mitől válik valaki üzleti értelemben sikeres, hatékony előadóvá, kommunikátorrá? A Budapesti Corvinus Egyetem 2016-ben útjára indított EFOP-3.6.1.-2016 – „Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések a BCE Székesfehérvári Campusán” nevű projektjének „Üzleti kommunikációs hatékonyság” kutatócsoportja ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Kutatásunk fő motivációja abból a megfigyelésből származik, amely szerint a vállalati vezetők és munkáltatók körében az elmúlt évtizedben végzett felmérések és munkaerő-piaci kutatások a kommunikációs készségeket rendre az egyetemet végzett munkavállalóktól elvárt legfontosabb tulajdonságok közé sorolták. Közülük is kiemelkedik az amerikai National Association of Colleges and Employers évente végzett közvélemény-kutatása, amely visszatérően mutatja ki, hogy a kommunikációs hatékonyság a munkáltatók által értékesnek tartott készség. Az üzleti kommunikációs hatékonyság iránti igény vállalati szintéren való egyértelmű jelenlétével együtt ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a témában fellelhető objektív, ismeretekre és tényekre alapozó, empirikus kutatásokon alapuló szakirodalom és tudás tekintetében a szakterület jelentős hiátussal küzd.

Erre a hiányra felfigyelve indította el a Budapesti Corvinus Egyetem az „Üzleti kommunikációs hatékonyság” nevű kutatási modulját, amely a Közép-Dunántúl régió vállalatainak körében végzett kutatási tevékenységből áll, s amelynek eredményeképpen az egyetem személyre szabott szolgáltatást, tanácsadást nyújt a résztvevő vállalatok, intézmények számára. A kutatás elsődleges célja tehát annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy üzleti, vállalati szintéren melyek a hatékony és sikeres kommunikátor, illetve a sikeres kommunikáció, prezentáció ismérvei. Azon tényezők körének meghatározására törekszünk, amelyek szignifikánsan összefüggnek az egyén kommunikációs hatékonyságával, illetve olyan konkrét kom-

munikációs részképességekkel (vagy akár személyiségjegyekkel), amelyek a vállalkozói létehez és az üzleti-gazdasági érvényesüléshez szükségesek.

Kutatási kérdésünk megválaszolásához a szakterület meglévő eredményeinek áttekintésén túl megvizsgáltuk az üzleti kommunikációs hatékonyság mérésére alkalmazott eddigi kutatási módszereket. Majd ezekből kiindulva és huszonnyolc készségtaxonómia eredményeit integrálva saját kutatómódszertani keretet állítottunk fel, meghatározva azokat a főbb jegeket, amelyek teoretikus és empirikus ismereteink szerint az egyént hatékony kommunikátorrá teszik.

A hazai viszonylatban hiánypótló empirikus eredmények előállításán túl a projekt és a kutatási tevékenység célja a Közép-Dunántúl régió vállalatai és a Budapesti Corvinus Egyetem, mint szakértőket képző felsőoktatási intézmény közötti szinergia erősítése is. Fontosnak tartjuk ugyanis, hogy az egyetem székesfehérvári campusán olyan képzések folyjanak, amelyekre a környező vállalatoknak valódi igénye van, ily módon a kutatás során kapott eredmények az oktatásban is visszacsatolásra kerülnek. Úgy véljük, a piaci és társadalmi igényekre reflektáló képzések vállalati irányba történő kiterjesztése, illetve azok társadalmi-gazdasági relevanciájának növelése, valamint a rendelkezésére álló anyagi és szellemi kapacitások hasznosítása a gazdaság és a társadalom javára szolgál.

2. A kutatás megtervezése és a módszertan kialakítása

A pilotkutatás azt kívánja megvizsgálni, hogy a munkavállalók mely személyes jellemzői szolgálják leghatékonyabban az eredményes üzleti kommunikációt. A vizsgálat arra irányul, hogy feltárja az üzleti életben jellemzően előforduló helyzetekben nyújtott kommunikációs teljesítményt meghatározó alapvető tényezőket. Az empirikus kutatás az üzleti kommunikációs hatékonyság vizsgálatára fókuszál: az egyéni kommunikációs készségek felmérésére, a személyközi kommunikációban megfigyelhető sikerkritériumok meghatározására, valamint az üzleti érvényesüléshez szükséges készségek és képességek feltérképezésére. A kutatás arról kíván pontos képet adni, hogy a Közép-Dunántúl régióban működő kis- és középvállalkozásokban milyen típusú kommunikációs készségek azok, amelyeket a munkaadók kiemelten fontosnak tartanak, s amelyekre ezáltal a pályakezdők körében hangsúlyozott igény támadhatna.

Bár a kutatás közvetlen célja a vizsgált tényezők és a kommunikációs hatékonyság közötti összefüggések meghatározása és elsősorban az üzleti-gazdasági célú kommunikáció alkalmazhatóságára koncentrál, az adatgyűjtés módjának megtervezésekor arra is törekedtünk, hogy az eredmények az élet számos területén alkalmazhatók és hasznosíthatók legyenek, így például az oktatásban és képzésfejlesztésben, a vállalati kommunikációs tevékenységek támogatásában, illetve a felsőoktatási intézmények és a munka világa közötti kapcsolatok erősítésében. Az empirikus kutatás a projektben érintett vállalati és civil szféra – a Közép-Dunántúl régióban működő kis- és középvállalkozások, valamint társadalmi és civil szervezetek – bevonásával azt kívánja vizsgálni, hogy a munkaadók milyen készségeket tartanak a legfontosabbnak munkavállalóik kiválasztásakor és munkavégzésük során. A kutatás célcsoportját ennek megfelelően a kis- és középvállalkozások alkotják, a vizsgálat fókuszában a vezető beosztásban dolgozók állnak.

A kutatás kidolgozását és lebonyolítását a kutatócsoport két fő fázisban tervezte meg: először a szakirodalmi háttér kibontása, a kutatási célok kijelölése és operacionalizálása, a kiinduló feltételezések tisztázása, a kutatás gyakorlati relevanciájának kritikai értékelése, majd a kutatási módszerek megtervezése, illetve kidolgozása zajlott. Ezt követően kellett sort keríteni a céglista beszerzésére, illetve összeállítására, az online mérőeszköz (IPIP kérdőív) véglegesítésére, a kapcsolatfelvevő script és felkérő levelek elkészítésére, és végül a vállalati kapcsolatfelvétellel. Kapcsolódó módszertani és szervezési feladat volt még a kutatásban részt

vevő felek (célcsoport, minta) meghatározása egy előzetesen szűrésre került cég- és kontaktlista alapján (vállalatok, állami és civil szervezetek – for-profit és non-profit szektor), a kutatási részvétel előkészítése (pontos paraméterek, kódolás, módszerek meghatározása és rögzítése), illetve felkérő levelek készítése és véleményezése az üzleti partnerekkel történő kapcsolatfelvétel céljából. A projekt kvantitatív jellegű és korrelációs kutatási stratégián alapul. A kritériumváltozók a kommunikációs hatékonyság indikátorai, amelyeket a vizsgálat céljára fejlesztett kérdőív és szempontsor segítségével kíván mérni a kutatócsoport.

Az üzleti prezentációkban vizsgált kommunikációs hatékonyság méréséhez kettős adatfelvételt tervezett a csoport, mely egyfelől a vezető beosztásban dolgozó vállalati dolgozók üzleti prezentációt tartalmazó videofelvételeire, másfelől a kutatásban résztvevők (előadók, prezentálók) személyiségprofiljára koncentrált. Az üzleti prezentációkat tartalmazó videofelvételeket újszerű megközelítésben – a kommunikációs helyzetet az előadó személyiségprofiljával összevetve – kívántuk elemezni. A videofelvételek elemzésére egy prezentációértékelő kódolási ív került kidolgozásra (Osborne et al., 2012 alapján), amely négy fő szempont/kategória mentén (kompetencia, integritás, jószándékúság, illetve dinamizmus) kívánta elemezni a prezentáció által keltett benyomást a klasszikus arisztotelészi *éthosz* fogalom négyrétű felosztása mentén.

A kutatásban részt vevő előadók személyiségprofiljának megállapítására (személyiségjegyeik mérésére) az online elérhető, ingyenes hozzáférésű International Personality Item Poolból (IPIP) származó személyiségteszt 300 itemes változatának rövidített (120 itemes) verzióját használjuk (IRT-Based IPIP-120 Items, Maples et al., 2014), kidolgozva a személyiségteszt magyar nyelvi környezetre való adaptálását. A személyiségteszt az extravertió, barátságosság, neuroticizmus, lelkiismeretesség és nyitottság skálákkal operál. A magyar nyelvű változat elkészítésekor (fordításakor) két fő szakmai-módszertani kritériumot tartottunk szem előtt: (1) a fordítások jelentése pontosan meg kell, hogy feleljen az angol eredetinek (mivel az itemek ezekkel a jelentésekkel lettek validálva), valamint (2) az adott jelentést úgy kell megfogalmazni, hogy az magyarul is természetesen hangozzon. Az ötfős kutatócsoport minden tagjának megoldásait a fenti szempontok mentén és a kutatási célokhoz illően egységesítettük, áttekintve a lehetséges magyarítások előnyeit, hátrányait, valamint a hiányzó és a néha feleslegesen bekerülő szemantikai elemek által okozott problémákat.

3. Nehézségek és a kutatás korlátai

Annak megismerése és elemzése, hogy mikor vagy mitől nevezhető hatékonynak egy üzleti kommunikáció, illetve ki(k)ből lesz hatékony üzleti kommunikátor – mint azt láthattuk – számos összetevőn múlik. Azonban elengedhetetlen, hogy a felmérés során megfelelő mennyiségű adatot és elemzési mintát tudjunk gyűjteni, amelyek alapján később releváns következtetések levonására kerülhet sor. E fejezetben a kutatás fent részletezett tervezési folyamatának nehézségeiről, illetve a lehetséges megoldási irányokról lesz szó, amelyek nagymértékben meghatározzák a kutatás további irányát és módszertanát, új perspektívát nyitva ezzel a vizsgáldás számára, egyben rávilágítva a választott módszertannal kapcsolatos nehézségekre. A kutatás során felmerülő nehézségeket négy alkategóriába soroltuk, amelyeket a következőképpen határoztunk meg:

1. Az IPIP személyiségteszt és kérdőív nyelvi transzformációja
2. Adatgyűjtés és a kontaktlista elérésének nehézségei
3. A kutatás versenyszférában való fogadtatása
4. Vállalati kultúra és versenytársak (a piaci tényezők hatásai)

Az IPIP személyiségteszt és kérdőív nyelvi transzformációja során a legnagyobb kihívást az eredeti, 300 tételből álló teszt sor kérdéseinek két körben történő szelektálása jelentette, amelyet

- a) a nyelvi szempontok (pl. közérthetőség; kétértelműségek elkerülése; attitűdbeli dimenziók mérése nyelvi fokozati skálák alkalmazása alapján stb.)
- b) és a kutatás céljához illeszkedő kommunikációs relevanciakritériumok érvényesítése mentén (pl. összefüggések feltárása a személyiségjellemzők és a prezentációs hatékonyság részkompetenciái között) hajtottunk végre.

Ezek elsősorban az angol nyelven készült kérdéssor magyar nyelvi és kulturális környezetre való adaptálhatóságának kérdését érintették (pl. a *love-like* kifejezések közötti fokozati és jelentésbeli különbség megtartása és következetes használata a pontos, de a magyarban túlzónak ható *szeretem-imádom* dimenziók helyett, a kevésbé pontos, de közérthető *kedvelem-szeretem* kifejezések alkalmazásával). Óvatosan kellett tehát eljárni a kérdések magyar nyelvre való átültetésekor, hiszen amennyire csak lehetséges, szerettük volna megőrizni az eredeti jelentéstartalmakat, kizárva az esetleges szemantikai torzítások és/vagy szintaktikai eltérések (pl. félreértések vagy kétértelműség) lehetőségét. Emellett egyéni értelmezésbeli különbségek is felmerültek a fordítás során, amelyeket szintén tisztázni kellett, valamint a nyelvi kifejezés és szóhasználat adottságaival is meg kellett küzdenünk (így az angolban megszokott passzív, személytelen szerkezetek alkalmazása a magyar nyelv szerkesztési elvétől idegen, így több állítás sem volt a magyar nyelvre adaptálható az alany megjelölése nélkül, ami azonban szükségszerűen módosítja az eredeti mondat tartalmát (pl. *I rarely get irritated – ritkán válok ingerlékeny*).

A kontaktlista elérésének nehézségei az adatgyűjtés során mutatkoztak meg (pl. információk hiányában a lehetséges vállalati kontaktok felkutatása és elérése nehézkesnek bizonyult a kezdeti szakaszban), hiszen a kutatás középpontjában a székesfehérvári régióban bejegyzett vagy működő telephellyel rendelkező vállalatok álltak, akiket azonban sokszor elavult (nem frissített), hiányos vagy torz információkra támaszkodva kellett felkutatnunk. További nehézséget okozott, hogy a hatékony információátadás és a vélt/valós üzleti célok azonosítása több esetben is akadályokba ütközött vagy elutasításra került résztvevői oldalról (pl. a megkeresésre nem érkezett válasz vagy részben elutasító, a kutatás egyéni preferenciák szerinti módosítását szorgalmazó válasz érkezett). Mindezen bevonási problémák, közlés-sorompók és motivációs zsákutcák következtében már a kutatás kezdeti szakaszában akadályok merültek fel a kontaktok begyűjtése, szelekciója és kutatásba való bevonása során.

A kutatás versenyszférában való fogadtatása alatt elsősorban a résztvevők bevonódottságának, motiváltságának mértékét és az adatrögzítés technikai nehézségeit értjük (pl. időpont-egyeztetés; a pontos paraméterek és határidők betartása a rögzítés során; a kódolás nehézségei stb.). Ide tartoznak még az információvédelemmel és biztonsággal kapcsolatos kérdések is (pl. *privacy policy* érvényesülése; a felvett, sokszor bizalmas, üzleti adatokat ki kezelheti és ki láthatja); valamint az eredmények vállalati hasznosulásával és hasznosíthatóságával szemben támasztott elvárások is (pl. vállalati, piaci szemlélet érvényesítése a kimenetek és eredmények felmutatása során; stratégiai együttműködések megalapozása stb.). Bár az első körös megkeresés még jóval a GDPR bevezetése előtt történt, 2018. május végétől az ebből fakadó jogszabályi követelményeket is fokozottan figyelembe kell venni, ami újabb (adatkezelési) problémákat vet fel.

Vállalati kultúra és versenytársak (a piaci tényezők hatásai): eredetileg a partnerek bevonása során a vállalkozások, állami és civil szervezetek, illetve for-profit és non-profit szektorok bevonására egyaránt sor került volna a kutatásban, azonban a profitorientált vállalatok integrálása nem várt nehézségeket vetett fel. Az egyik legnagyobb kihívást az okozta, hogy a célcsoportban lévő kisvállalkozások nem helyezték előtérbe a vállalati keretek között történő (esetlegesen vállalati erőforrások bevonásával finanszírozott) kommunikációs készségfejlesztés szükségességét és relevanciáját – sem vezetői, sem menedzseri szinten. A célszögmens másik csoportját alkotó régiós nagyvállalatok szintén hasonló visszajelzést ad-

tak, noha – egy gyökeresen eltérő szemléletmód miatt – utóbbiak kiemelten fontosnak tartották az üzleti kommunikációs hatékonyság fejlesztését. Sok esetben ennek ellenére mégsem kívántak részt venni a kutatásban, mivel már többéves keretszerződésben állnak külsős cégekkel, akiktől 360°-os (mindenre kiterjedő) kommunikációshatékonyság-növelő képzéseket vásároltak. Mindezek fényében arra az elhatározásra jutottunk, hogy érdemes lenne további kérdésként megfogalmazni a kérdőívben, hogy vajon a vállalkozások foglalkoznak-e munkavállalóik kommunikációs fejlesztésével, s ha igen, mindez hogyan, miképpen valósul meg.

A fenti gátló és nehezítő tényezők figyelembevételével a kutatócsoportban felmerült az IPIP teszt elvetése. A felsorolt kihívások és nehézségek ugyanis komolyan kockáztatták volna a kutatás sikerességét, illetve egy kellően nagy elemszámú minta felvételét. Hiszen az eredeti koncepció megtartása mellett (összefüggések feltárása a személyiségjellemzők és a prezentációs hatékonyság részkompetenciái között) 30 darabos elemszám alatt nem várhatók szignifikáns összefüggések. A probléma megoldására a kutatás későbbi fázisában egy minimum 100 elemű független mintával (pl. egyetemi hallgatókkal) kalibrált teszt felvételét tűztük ki célul, mely az egyetemista, fiatal felnőttek átlagát, szórását venné alapul – ezt az ötletet azonban a módszertani megfontolások alapján (egyelőre) elvetettük, utóbbi tárgyalására tehát jelen tanulmány nem tér ki. Ehelyett kutatásunk alap gondolatához visszatérve, egy kérdőívet állítottunk össze a régióban működő vállalkozások – ezen belül is a vezető beosztásúak – kommunikációs kompetenciák relatív fontosságával kapcsolatos vélekedéseinek megismerésére (utóbbi részletes leírását a következő fejezet tartalmazza).

4. Tanulságok és a kutatás újragondolása

Eredeti kutatási koncepciónk központi eleme volt az a feltételezés, hogy a prezentációk meghatározó szerepet játszanak az üzleti kommunikációban. E feltételezésünk megfigyelések széles körén alapult: mindenekelőtt az üzleti prezentációk különféle tipológiai azt mutatják, hogy e kommunikációs helyzet rendkívül elterjedt, és számos különböző funkciót tölt be, mint például a befektetők, vásárlók vagy egyéb partnerek meggyőzése, a megfelelő döntéshozás elősegítése a munkaerő-toborzás folyamatában, egy csoport vagy az egész szervezet teljesítményének értékelése, problémákra (esetleg krízishelyzetekre) adott megoldási javaslatok bemutatása és mérlegelése, és – jelentősebb eseményeken mondott beszédek esetében – a közös vállalati identitás kialakítása és erősítése.

A nemzetközi könyvpiaci kínálat áttekintése azt mutatja, hogy a népszerű (nem tudományos közönségnek szóló) menedzserkönyvek jelentős hányadának témája konkrétan a hatékony üzleti prezentáció jellemzői és a prezentációs készségek fejlesztése (néhány példa: Kapterev 2011; Karten 2010; Kaul 2005; Silvis 2015; Terk 2014; Walker 2010; Wilder 2008). A többszáz, azonos témát feldolgozó, egymással versengő könyvpiaci termék párhuzamos jelenléte pedig azt sugallja, hogy a kiadóknak továbbra is megtérülő befektetés újabb és újabb kötetek megjelentetése a témában, vagyis e kiadványok iránt jelentős az érdeklődés és a kereslet. Fontos megfigyelésünk volt még – amely szintén a prezentációk kiemelt jelentőségét mutatja az üzleti életben –, hogy a kommunikációs készségfejlesztő kurzusok alapjául szolgáló legismertebb és legszélesebb körben használt egyetemi tankönyvek kivétel nélkül külön fejezeteket szentelnek a prezentációs készségeknek (pl. DeVito 2012; Pearson–Nelson–Titsworth–Harter 2011).

A fentiek tükrében tehát feltételeztük, hogy az üzleti prezentáció a Közép-Dunántúl régióban működő vállalkozások szervezeti kultúrájában is – az üzleti tárgyalásokhoz hasonlóan – elterjedt kommunikációs helyzet, így a prezentációs készségek szerepét az üzleti hatékonyságban a vállalatvezetők nagyra értékelik. Mivel a telefonos megkereséseink során a kutatásunkban való részvételhez kapcsolódóan ingyenes, egyénre szabott szakmai tanácsadást

kínáltunk a vizsgálatban résztvevő vezetőknek, arra számítottunk, hogy az együttműködés iránt általános érdeklődés mutatkozik majd. Előzetes elképzeléseinkkel szöges ellentétben azonban, a megkeresett vállalkozások rendkívül alacsony arányban mutattak érdeklődést az általunk felkínált lehetőségek iránt, és végül a megadott határidőre egyetlen írásbeli megerősítést sem kaptunk az együttműködési szándékról.

A telefonbeszélgetésekről készített feljegyzések áttekintéséből egyértelműen kitűnik, hogy a régióban a hivatalos kontaktlistánk nagy részét kitevő kis- és középvállalkozások mindennapi üzleti gyakorlatában – az esetek döntő többségében – voltaképpen nincs jelen a prezentáció mint kommunikációs forma: a szervezeteken belüli információáramlás jellemzően informális csatornákon történik, a szervezetek közötti kommunikáció pedig elsősorban tárgyalásos helyzetek és üzleti levelezés formájában valósul meg. Könnyen lehet tehát, hogy a munkaerőpiaci igényekhez képest képzéseinkben a prezentációs helyzetekre való felkészítés az indokoltnál nagyobb hangsúlyt kap, mivel a munkáltatók jellemzően más jellegű kommunikációs készségeket keresnek és értékelnek a pályakezdőkben.

E felismerés indította el kutatásunk újragondolását, amelynek alapgondolata, hogy a vállalkozói szférával való sikeres együttműködés csak úgy valósulhat meg, ha felmérjük, konkrétan mely kommunikációs készségek azok, amelyeknek a régió munkáltatói kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, hogy képzéseinket a későbbiekben a valós igényekhez igazíthassuk. Ennek érdekében egy kérdőívet állítottunk össze, mely segítségével a régióban működő vállalkozások felső-, közép- és csoportvezetőinek vélekedéseit gyűjtjük össze egy sor különböző kommunikációs kompetencia relatív fontosságával kapcsolatban.

A kommunikációtudományi szakirodalomban számos eltérő megközelítést találunk a kommunikatív készségek csoportosítására. A kérdőív megtervezésekor kutatócsoportunk 28 különböző taxonómiát vetett össze, azonosítva és rendszerezve az egyes megközelítések közötti átfedéseket és eltéréseket. Az elemzés alapján vizsgálatunk körét 21 készségre korlátoztuk, amelyek mindegyike szakirodalmi bázissal bír és közvetlenül releváns az üzleti kommunikációban. A készségek teljes listáját, azok magyarázatával, az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A kutatás második fázisában vizsgált kommunikatív kompetenciák köre

Készség megnevezése	Kérdőívben szereplő magyarázat/meghatározás
Beszédképesség	Jól érthetően, világosan fejezi ki magát, és a helyzetnek megfelelően képes a megfelelő (hivatalos vagy társalgási) stílusban beszélni.
Írásképesség	Képes megfelelő helyesírással, formailag rendezett, hatékony hivatalos/üzleti levelezést folytatni és/vagy egyéb professzionális írásbeli anyagokat (pl. beszámolókat) elkészíteni.
Prezentációs készség	Képes a közönség számára informatív, megfelelően illusztrált prezentációk formájában beszámolni saját csoportja – vagy a cég/vállalat – tevékenységéről a cégen belül vagy az ügyfeleknek.
Megjelenés	Ad a megjelenésére: az öltözködésével, ápoltságával professzionális szocializmust sugall.
Nem verbális viselkedés	Dinamikus, érdeklődő személyiség benyomását kelti: tele van léttel, sokat mosolyog és csillog a szeme; az unott, fásult munkavállaló ellentéte.

Készség megnevezése	Kérdőíven szereplő magyarázat/meghatározás
Figyelem, reflektálás	Képes másra figyelni: érdeklődést mutat a másik fél iránt, a másik fél közlésére reagál, nem vág a szavába, nem kalandozik el a figyelme, és később pontosan emlékszik az elhangzottakra.
Személyközi kommunikáció	Udvarias, barátságos hangnemben beszél munkatársaival és/vagy az ügyfelekkel, sosem bánt meg másokat, megértő, őszinte és segítőkész, vita esetén kompromisszumos megoldásra törekszik.
Tárgyalástechnika	Tárgyalásos helyzetekben képes a vállalat/cég vagy saját csoportja érdekeit kifejezésre juttatni és hatékonyan érvényesíteni.
Asszertív kommunikáció és konfrontáció	Határozott: képes a saját álláspontját vagy a cége/csoportja érdekét akár másokkal szemben is képviselni, nem futamodik meg a konfliktushelyzetek előtt.
Meggyőzés	Ha úgy érzi, hogy egy adott kérdésben igaza van, képes megfelelő érveléssel meggyőzni arról másokat is.
Magyarázókéesség	Képes érthetően elmagyarázni egy problémát/feladatot, úgy, hogy figyelembe veszi a másik fél tájékozottságát.
Interkulturális készség	Nincsenek előítéletei különböző régiókból származó külföldi partnerekkel, etnikai csoportokkal, vagy bármilyen más csoporttal (pl. a nőkkel, férfiakkal, idősekkel vagy a pályakezdőkkel) szemben.
Idegen nyelvi készség	Könnyedén kommunikál (szóban és írásban) legalább egy idegen nyelven.
Önmenedzselés	Jól áttekinthető önéletrajzot ír, és meggyőzően mutatja be magát az állásinterjún.
Csoportkommunikációs készségek	Csoportos megbeszéléseken aktívan részt vesz, hozzászól, nyitott mások véleményére/javaslataira, azokat nem hagyja figyelmen kívül: képes egy problémát másokkal együtt megoldani.
Kommunikációs technológiák használata	Képes az új technológiákat használni arra, hogy munkatársaival és/vagy az ügyfelekkel kommunikáljon.
Megerősítés/visszajelzések	Megfelelő visszajelzéseket ad beosztottjainak és/vagy munkatársainak: a hatékony kollégákat megdicséri, de a hibákra/tévedésekre is személyeskedés nélkül rámutat, ha szükséges.
Önfeltárás	A társas környezetnek megfelelő mennyiségű személyes és szakmai tartalmat közöl, az alkalomhoz illő módon kommunikál (más szóval: képes „disztingválni”).
Humorérzék	Van humorérzéke, és képes a munkahelyi légkört kissé könnyedebbé/barátságosabbá tenni vicces megjegyzésekkel és nevetéssel.
Proaktivitás	Önálló, innovatív, kreatív ötletei vannak, és azokat nem tartja meg magának, hanem megfelelő módon közli a csoportjával és/vagy a felettesével.
Érzelmi kontroll	Minden helyzetben higgadt, türelmes marad; nem feszült, nem kapkod, mindig józanul gondolkodik, dönt és beszél.

Az íven a megkérdezett vezetőknek egy-egy ötfokú skálán kell értékelnie az egyes készségek fontosságát. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az egyes kompetenciák megítélése nem lesz homogén, ezért vizsgálatunknak további célkitűzése, hogy megállapítsuk, milyen tényezők határozzák meg azt, hogy egy-egy vezető mely készségeket tartja kiemelt jelentőségűnek. Hipotéziseink szerint e preferenciák eltérhetnek a különböző beosztású, életkorú és nemű vezetők között, illetve annak függvényében is változhatnak, hogy a megkérdezett mennyi vezetői tapasztalattal rendelkezik, milyen méretű szervezetben dolgozik (mikro-, kis-, közép- vagy nagyvállalat), melyik nemzetgazdasági ágban végzi a szervezet főtevékenységét, hol található a vállalkozás székhelye (regionális különbségek), és hogy a vezetőnek milyen korábbi tapasztalatai voltak kommunikációs fejlesztőtréningekkel kapcsolatban.

Kérdőívünk a preferenciákon túlmenően mindezekre az ismervekre vonatkozóan rögzít adatokat, amelyeket elemzésünkben tehát független változóknak fogunk tekinteni. Az adatgyűjtés már megkezdődött, és bízunk benne, hogy sikerül megfelelő mintanagyságot elérnünk ahhoz, hogy többváltozós varianciaanalízissel (multivariate ANOVA) szignifikáns összefüggéseket tárjunk fel a vezetők attribútumai és preferenciái között, mely információk közvetlenül hasznosíthatók lesznek képzéseink átdolgozása során. A mintanagyság növelése érdekében számos szakmai szervezettel vettük fel a közvetlen kapcsolatot (FIVOSZ, IVSZ, MVA, megyei kamarák, VOSZ megyei szervezetei), arra kérve őket, hogy segítsenek a kérdőív terjesztésében. Eredményeink gyakorlati alkalmazása egy online applikáció kidolgozása lesz, mely segítségével a régióban bármely munkakereső fiatal megadhatná jövőendő munkaadója ismert jellemzőit (vállalkozás székhelye, mérete, főtevékenysége stb.), és az adatokra illesztett regressziós modelljeink részletes képet adnának az egyes kommunikációs részkészségek várható fontosságáról az adott közegben, sorba rendezve a készségeket a legfontosabbtól a legkevésbé jelentősig. Ily módon a pályakezdő képet kaphat a jellemző vezetői elvárásokról, amely segítheti az állásinterjúra való felkészülésben és önéletrajza összeállításában egyaránt.

5. További kutatási irányok és távlati célok a „quadruple helix” modell alapján

Mivel az *Üzleti kommunikációs hatékonyság* kutatási projekt az EFOP-3.6.1-2016 – „Intelligens szakosodást segítő intézményi fejlesztések a Budapesti Corvinus Egyetem Székesfehérvári Campusán” kiírás értelmében a Közép-Dunántúl régióra releváns eredményeket szolgáltat, a projektnek megszabott földrajzi korlátja van. A további kutatási irányok kijelölésében irányt mutat a földrajzi hatókör bővítésének lehetősége, azaz a kutatás kiterjesztése más régiókra, esetleg országos szintre. Mint a 3. alfejezetben látható, ebben kulcsszerepe van a kis- és középvállalkozások elérésének és kutatásba vonásának. A *quadruple helix* modell alapján, amelyben az üzleti szféra, a kutatás és oktatás, a közigazgatás és a civil társadalom szinergiája áll a középpontban (Cavallini et al., 2016, pp. 17–20), a kutatás kiterjesztésében rendezett együttműködésre van szükség az említett szektorok között.

A gyakorlatban ez további együttműködési megállapodások megkötését igényli, amelyek keretében például a megyei kereskedelmi és iparkamarák és szakmai szervezetek saját címadatbázisukat bocsátják rendelkezésre ahhoz, hogy terjesszék a kutatás hírét, a kérdőíveket és más kutatási célú megkereséseket. E tevékenységben a közigazgatási intézmények (különösen a helyi önkormányzatok) közreműködése is fontos, hiszen a helyi iparüzési adó kivetésével összefüggésben ezek az intézmények is rendelkeznek átfogó vállalkozói címadatbázissal, s hasonlóképpen kontaktálnak helyi civilszervezetekkel is.

A kutatás bővítésének legfőbb kérdése az eddigi tapasztalatok és megakadások alapján kétségkívül a potenciális együttműködő partnerek motiválása. Ez legalább három szempont együttes érvényesülése esetén valósulhat meg:

1. Helyesen felmért kutatási volumen (*feasibility*), azaz a kis- és középvállalkozások számára vállalható, együttműködésre serkentő, megfelelően kalibrált (de leginkább nem túl nagy) megterhelést jelentő bevonódás (vö. a tárgyalási szituációkról készült videóanyagok begyűjtése üzleti titoksérelemmel járhat, egy 150–180 itemes kérdőív kitöltetése a cégvezetőkkel irreális időigénnyel jár, stb.).
2. Aktív kapcsolatok a partnerintézményekkel (*networking*): míg a nyilvános adatbázisokon alapuló online adatgyűjtés utáni hideghívások jóval 5% alatti válaszarányt hoztak, a BCE duális partnereinek célzott e-mailes felkeresése csaknem 50%-os válaszarányt eredményezett. A networkinget segíthetik értelemszerűen a személyes kapcsolatok és a hálóbdamódszerű adatbázis-bővítés is.
3. Hasznosíthatóság (*utilization*): a vállalatok, a közigazgatás és a civilszektor egyaránt akkor kapcsolódik be szívesen egy átfogó kutatási programba, ha számukra releváns és a gyakorlatban is alkalmazható szellemi termékeket kapnak eredményül. (Ilyen lehet például a munkaadói elvárásokra vonatkozó online kompetenciaadatbázis.) A megkeresések során bebizonyosodott, hogy a kommunikációs hatékonyság fejlesztése önmagában nem elegendően motiváló kulcsszó, jóllehet az idézett és hivatkozott kutatások (pl. NACE, 2017) egyértelműen alátámasztják a kommunikációs készségek fontosságát a munkahatékonyságban.

Amennyiben a fenti előfeltételek teljesülnek, a következő lépés a disszemináció és a multiplikáció. Ebben természetesen a költség- és időhatékony online eszközök élveznek versenyelőnyt, ahogyan a szellemi termékek létrehozásában is az online jelleg elsőbbségének biztosítása kívánatos. Ami az utóbbit illeti: a kutatócsoport e tanulmány írásakor indítja az EFOP-3.6.1 projekt másik kutatócsoportjával, a TalkLabbal közös szakmai blogját az eredmények és kapcsolódó ismeretek tömör, ismeretterjesztő jellegű disszeminációja érdekében. Szintén online eszközként tervezi a csoport azt az online szolgáltatást, amelyben a munkavállalók a régió munkaadóinak kompetenciaelvárásai közt kereshetnek. A harmadik multiplikációs elem azonban döntően offline karakterű: a TalkLab szolgáltatása egy sajátos vezetői kompetenciafejlesztő modellre épülő tréningcsomag, amelyben a vezetők kiválasztott tematikus egységek mentén, egységes kommunikációs szemléletben fejleszthetik kompetenciáikat. Bár a versenyszféra számára ez idő- és energiaigényes szolgáltatás, a TalkLab a csomagot kijánlani tervezi a közigazgatás, a felsőoktatás és a civilszféra számára is, így valósítva meg a *quadruple helix* koncepcióját.

Irodalom

- Cavallini, Simona – Soldi, Rosella – Friedl, Julia – Volpe, Margherita (2016) *Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth*. European Union.
<https://cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/quadruple-helix.pdf>
 (letöltés ideje: 2018. 01. 27.)
<https://doi.org/10.2863/408040>
- DeVito, Joseph A. (2012) *Human Communication: The Basic Course* (12th ed.). Boston, MA, Pearson Education. <https://doi.org/10.4135/9781483381411.n35>
- Kapterev, Alexei (2011) *Presentation secrets: Do What You Never Thought Possible With Your Presentations*. Indianapolis, John Wiley & Sons.
<https://doi.org/10.1002/9781118983973>
- Karten, Naomi (2010) *Presentation Skills For Technical Professionals: Achieving Excellence*. Ely, Cambridgeshire, UK, IT Governance Publishing.
- Kaul, Asha (2005) *The Effective Presentation: Talk Your Way To Success*. New Delhi, Response Books.
- Maples, Jessica L. – Guan, Li – Carter, Nathan T. – Miller, Joshua D. (2014) A Test of the International Personality Item Pool Representation of the Revised NEO Personality Inventory and Development of a 120-Item IPIP-Based Measure of the Five-Factor Model. *Psychological Assessment*, 26/4., 1070–1084.
<https://doi.org/10.1037/pas0000004>
- NACE Job Outlook Survey (2017)
<http://www.naceweb.org/about-us/press/2017/the-key-attributes-employers-look-for-in-students-resumes/> (Letöltés ideje: 2018. január 19.)
- Osborn, Michael – Osborn, Susan – Osborn, Randall (2012) *Public Speaking: Finding Your Voice*. (9th edition), Boston, MA, Pearson Education.
- Pearson, Judy C. – Nelson, Paul E. – Titsworth, Scott – Harter, Lynn (2011) *Human Communication* (4th ed.). New York, NY, McGraw-Hill.
- Silvis, Carol A. (2015) *Presentation Skills: One-Hour Workshop*. Boston, MA, Cengage Learning.
- Terk, Natasha (2014) *Develop And Deliver Effective Presentations: A 10-Step Process To Plan, Practice, And Rehearse A Presentation On Any Business Topic*. Oakland, CA, Advanced Communication Designs Inc.
- Walker, T. J. (2010) *How To Give A Pretty Good Presentation: A Speaking Guide For The Rest Of Us*. Hoboken, NJ, John Wiley & Sons.
- Wilder, Claudyne (2008) *Point, Click & Wow! The Techniques And Habits Of Successful Presenters* (3rd ed.). San Francisco, CA, Pfeiffer.

KOGNITÍV NYELVÉSZET ÉS KOMMUNIKÁCIÓ- KUTATÁS

Szécsi Gábor

szecsi.gabor@kpvk.pte.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.65

Absztrakt

A világban zajló eseményeket cselekvéseink közös kognitív struktúráját kiaknázó narratívák segítségével értjük meg. A kognitív nyelvészet ezeket a narratívákat olyan, a szimbolikus manipuláció paradigmáján túlmutató nyelvi jelenségekként közelíti meg, amelyekről kizárólag a kognitív tudományok eszközeivel alkothatunk képet. Képviselői abból a felismerésből indulnak ki, hogy a tevékenység és a tapasztalat önmagukban is jelentéssel bírnak, és hogy ezeket a jelentéseket nem logikai érvek vagy törvényszerűségekre utaló formulák, hanem történetek közvetítik a kommunikáció folyamatában. Tanulmányomban arra kívánok rávilágítani, hogy a narratíva, a jelentés és a fogalom kapcsolatát elemző kognitív nyelvészet milyen adalékokkal szolgálhat a tudat, a nyelv és a kommunikáció viszonyát érintő kutatásokhoz. A mellett érvelek, hogy a kommunikációkutatás számára fontos tanulságokkal szolgál a megtestesült kogníció elvén alapuló kognitív nyelvészeti megközelítés és a mentalista kommunikációelméleti felfogás közötti szoros kapcsolat vizsgálata.

Kulcsszavak

mentalizmus, kognitív nyelvészet, narratíva, megtestesült kogníció, fogalmi metafora

COGNITIVE LINGUISTICS AND COMMUNICA- TION RESEARCH

Gábor Szécsi

Abstract

We understand events in the world in terms of narratives which exploit the shared cognitive structure of our actions. Cognitive linguistics studies narratives as one of linguistic phenomena that cannot fit the symbol manipulation paradigm, but makes sense in terms of the cognitive sciences. Cognitive linguists examining narratives are challenged by the notion that human activity and experience are filled with meaning and that stories, rather than logical arguments or lawful formulations, are the vehicle by which that meaning is communicated. The aim of this article is to show how cognitive linguistics analyzing the relation between narrative, concept and meaning can contribute to the investigation of the relation between mind, language and communication. I argue that communication research could have a lot of benefit from investigating the intense relation between the embodied cognition based approaches of cognitive linguistics and the mentalist theory of communication.

Keywords

mentalism, cognitive linguistics, narrative, embodiment cognition, conceptual metaphor

KOGNITÍV NYELVÉSZET ÉS KOMMUNIKÁCIÓKUTATÁS

Szécsi Gábor

Bevezetés

Az 1970-es évek közepétől a kognitív tudomány részeként kibontakozó kognitív nyelvészet szakít a nyelvhasználat jelenségeit tisztán nyelvészeti eszközökkel elemző, ún. taxonomista nyelvtudomány hagyományaival. A pszichológiai ágencia kérdésének előtérbe helyezésével olyan nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyek miután nem illeszkednek a szimbólum manipulációs paradigmához, a kognitív és agytudományok eszközeivel válnak igazán leírhatóvá. Ez a mentalizmus pilléreire felépülő nyelvészeti diszciplína a nyelvet a tudat képességeként és működési módjaként határozza meg; szoros kapcsolatot feltételez a nyelv és a fogalmi tudás között, a nyelvi formákat és azok jelentését reprezentációknak tekinti. Képviselői a jelentés lényegét a konceptualizációban határozzák meg, felfogásukban a nyelv grammatikájának alapvető funkciója a konceptuális tartalom szimbolizációjában rejlik. (Fillmore 1975, 1985, Goldberg 1995, 2006, Lakoff 1987, 1993, 2008a, 2008b, 2009, Lakoff–Johnson 1980, 1999, Lakoff–Narayanan 2010, Langacker 1976, 1987, 2008, Talmy 1983, 2000, Ziemke–Zlatev–Frank 2007) A nyelvtudomány elsődleges célja ezért nem is lehet más, mint annak megvilágítása, hogy miként szerveződnek és válnak jelentéstani szempontból lényegessé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek meghatározzák a nyelvi reprezentációt, kommunikációt, valamint a nyelv grammatikai és jelentéstani szerkezetét, s hogy voltaképpen mit is jelenítenek meg tudatunkban a nyelvi jelentés alapjául szolgáló fogalmi relációk. Ezt tisztázandó a kognitív nyelvészeti modellekben kiemelt szerepet kap a narratíva fogalma, ami kulcseleme az irányzat vezérelvét jelentő *embodiment* (testesültség) koncepciónak is. Ez a nyelvi megismerés fiziológiai, anatómiai meghatározottságát hangsúlyozó koncepció (Lakoff–Johnson 1980) a nyelvi jelenségek elemzésekor elsődleges szempontnak tekinti az észlelés és cselekvés kognícióban betöltött szerepének meghatározását. Kiindulópontja az a mind több nyelvész által osztott előfeltevés, hogy a nyelvi megismerés valós időbe és környezetbe ágyazott folyamatában a cselekvés, észlelés, fogalmi gondolkodás és nyelvi reprezentáció dimenziói lényegileg összefonódnak, és adaptívan a testi változásokat, mentális feldolgozásokat befolyásoló környezetre hangoltak. Ebben a megközelítésben tehát miután a környezetbe ágyazott testi létezésünk erőteljes hatással lehet kognitív és kommunikatív folyamatainkra, e folyamatok elemzésekor vizsgálni kell a test morfológiájának, funkcionalitásának, a folyamatos tapasztalatszerzést szolgáló, affektíven hangolt észlelés és cselekvés kognícióban betöltött szerepét is.

A fogalmi gondolkodásban és a nyelvben is jelenlévő testi, szenzomotoros tapasztalat koncepciójának és az ehhez köthető kortárs *embodiment* nézeteknek a térnyerését és nyelvészetre, kommunikációkutatásra gyakorolt hatását alapvetően az magyarázza, hogy a filozófiai, fenomenológiai és pragmatista hagyományokra is építő kognitív nyelvészet és kommunikációkutatás mellett a kognitív tudomány és a pszichológia egyre több ágát érinti meg napjaink-

ban a problémakör. Mind több empirikus kísérlet irányul a testesültséggel kapcsolatos nyelvészeti és pszichológiai feltevések igazolására, ami egyúttal új utak keresésére is ösztönzi a különböző diszciplínák, így a kommunikációtudomány és kommunikációfilozófia képviselőit.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokat kínálnak a tudat, nyelv és kommunikáció közötti viszony problémájának tisztázásához; egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító, átfogó kommunikációelmélet megalkotásához. Úgy vélem, hogy miután ennek a viszonynak a lényege leginkább a kommunikációs szituáció, fogalom és jelentés közötti belső kapcsolat elemzésével ragadható meg, az ennek jegyében született nyelvészeti és pszichológiai modellek segítségünkre lehetnek a problémakör kapcsán nyitva hagyott kommunikációelméleti kérdések megválaszolásában. E feltevés jegyében keresek választ például arra kérdés is, hogy a narratív struktúrákba ágyazott fogalom-jelentés viszony hogyan válhat énkonstituáló tényezővé a mindennapi kommunikáció gyakorlatában.

Tudat, nyelv, kommunikáció

Manapság mind több kommunikációkutató és -filozófus helyezkedik arra az álláspontra, hogy a nyelvi jelentés és a kommunikatív cselekvéseket kísérő mentális jelenségek leírásához a nyelvi elemzés önmagában nem nyújt elegendő támpontot. Miként John R. Searle fogalmaz *Intentionality* című könyvében, „bizonyos alapvető szemantikai fogalmak, mint amilyen például a jelentés fogalma, olyan még alapvetőbb pszichológiai fogalmak segítségével elemezhetőek, mint a vélekedés, a kívánság és a szándék fogalma.” (Searle 1983: 160–161) Searle szerint az a kérdés, hogy a jelentés milyen módon határozhatja meg a referenciát, egész egyszerűen elválaszthatatlan a jelentés és a nyelvi aktusokat kísérő mentális állapotok viszonyának problémájától. Ez a felismerés motiválja Searle-t egy olyan általános intencionalitás-konceptió kidolgozására, amely révén választ kaphatunk a jelentést meghatározó mentális jelenségek természetével kapcsolatos kérdésekre.

Ez a Searle koncepciójában körvonalazódó pszichológiai realizmus termékenyítőleg hatott a tudat és intencionalitás problematikája iránt immár nyitott nyelvfilozófiai iskolákra, amelyek osztják azt a többek között H. P. Grice nevével fémjelzett kommunikációelméleti feltevést, hogy a nyelvi kommunikáció lényege a kommunikációs szándék kifejezésében és megragadásában rejlik. (Grice 1989) Eszerint a Searle, Donald Davidson, Jerry Fodor által újrafogalmazott hipotézis szerint a nyelvi kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a kommunikatív cselekvés vevője képes megérteni valamilyen az aktus adójának szavai által kifejezett, de eredendően nem nyelvi természetű mentális tartalmat. Ez a jelentés-felfogás ölt testet például Searle azon megállapításában is, hogy amíg a szavak jelentése „származékos”, addig a gondolatoké „belső” (Searle 1983: 27–28), vagy abban a Fodor-féle koncepcióban, hogy a gondolkodásnak saját nyelve van, amelynek szavai sajátos kauzális viszonyban állnak azokkal az extra-mentális tárgyakkal, amelyekre utalnak. (Fodor 1987) A kommunikáció folyamatában megragadott mentális tartalom, véli Fodor, nem más, mint valamilyen a gondolkodás nyelve által megjelenített előzetes attitűd. David Lewis (1983) ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a beszélő által kifejezett mentális tartalomnak valamiféle elvont dolognak – általános fogalomnak – kell lennie, amely – bár független az individuális tudattól – valamilyen módon jellemzi a beszélőt. Lewis ezeknek a mentális tartalmaknak a megértése, azaz a kommunikáció eredményessége szempontjából igen fontos szerepet tulajdonít a nyelvi konvenciókként felfogott hitelességnek és bizalomnak. (Lewis 1983: 163–189) Fodor viszont úgy gondolkodik a kommunikáció folyamatát meghatározó konvenciókról, mint olyan „receptekről”, amelyek révén a hallgatók sikerrel következtethetnek az üzenetek specifikus tartalmára. (Fodor 1987: 106)

Ez a nyelvészeti és kommunikációelméleti körökben mind általánosabbá váló felfogás jelentős hatást gyakorolt az emberi kommunikáció kortárs kutatásaira, és egyre fontosabb

szerepet tölt be a megismerés pszichológiájában is. Ez utóbbi diszciplína számára talán Dan Sperber és Deirdre Wilson Grice modelljéből kiinduló relevanciaelmélete közvetíti a legnagyobb befolyással ezt a megközelítési módot. (Sperber–Wilson 1986) Sperber és Wilson Grice modelljének főbb elemeit megtartva úgy véli, hogy a kommunikációs folyamatban a jelentés megértése a beszélő informatív és kommunikatív szándékainak felismerésén alapul. Ezeket a szándékokat az esetek többségében nem tesszük nyilvánvalóvá, csupán „rámutató” kommunikatív cselekvéssel utalunk rájuk. Sperber és Wilson szerint ennek során a beszélő olyan osztenzív, „rámutató” ingereket kommunikál, amelyekről feltételezi, hogy relevánsak a hallgató számára, azaz megéri neki feldolgozni őket. Ez a kommunikációs folyamatban működő relevancia-elv arra az általános kognitív elvre épül Sperberék modelljében, hogy az emberi megismerőrendszer – a lehető legkisebb erőfeszítéssel járó megoldást választva – mindig a nagyobb relevanciával bíró információt dolgozza fel a kommunikatív aktusok során.

A mentalista nyelvelméletek szempontjából tehát kulcskérdés lehet, hogy elfogadható meghatározást tudnak-e nyújtani az üzenet tartalmával azonosított egyéni mentális állapotok és a kommunikáció folyamatában közvetített jelentések kapcsolatáról. Davidson (1984) szerint például egy ilyen meghatározás a nyelv individualizációjának eszméjéből kell, hogy kiinduljon, hiszen a hallgatónak a beszélő által tett kijelentések igazságfeltételeire vonatkozó tudása mindenkor a hallgató „saját”, egyéni módon használt nyelvének közegében ölt testet. Ahhoz ugyanis nem férhet kétség, véli Davidson, hogy a nyelvhasználók egyúttal egyéni tónust is adnak az általuk elsajátított nyelvnek, s ennek eredményeként – bár ugyanazt a nyelvet beszélik – „mégis bizonyos mértékig eltérő jelentéseket kapcsolnak a szavakhoz.” (Davidson 1984: 277) Ezek a jelentésbeli eltérések persze finom, árnyalatbeli differenciák, amelyek normális körülmények között nem gátolják a megértést. Azaz amennyiben a hallgató ismeri a beszélő kijelentéseinek igazságfeltételeit, nem fogja a beszélő által individualizált nyelvet a sajátjától különbözőnek tartani. A megértés kritériumát a Davidson „kommunikációs háromszög” modelljében körvonalazott interszubsztívitás jelenti. (Davidson 2001) Davidson, aki externalista elmélete középpontjába a kommunikáció adójának, vevőjének és a kettőjük befogadó világnak a kölcsönhatását állítja, a kijelentések igazságtartalmát a beszélő, a társadalom és a közös környezet alkotta háromszög függvényeként határozza meg. Felfogásában az igazság és az azon alapuló tudás objektivitásának forrását ez a különböző kommunikációs szituációkat determináló háromszög jelenti. Azaz a tudásunk alapjául szolgáló fogalmi viszonyok, jelentések meghatározó eleme a tudás és a fogalmi viszonyok kialakulásához vezető kommunikációs szituációk fogalmi megjelenítése. Davidson szerint valamely tárgyról, jelenségről, viszonyról stb. alkotott fogalmunk feltételezi a tárggyal, jelenséggel, viszonyal stb. kapcsolatos kommunikáció interszubsztívitását. Olyannyira, hogy ez a kommunikációs szituációkban rejlő interszubsztívitás a fogalmakra épülő tudás objektivitásának feltétele is. A kommunikációs szituációk ilyen értelemben jelölik ki a fogalmi viszonyok és a nyelvi jelentések kereteit.

A továbbiakban arra kívánok rávilágítani, hogy e modellek szempontjából döntő jelentőségű lehet, milyen megerősítést kapnak a jelentés és fogalom viszonyát mind meggyőzőbb elméletek keretében tárgyaló kognitív nyelvészet irányából. Fillmore, Lakoff, Johnson és mások narratíva, fogalom és jelentés kapcsolatát érintő elemzéseik ugyanis azon túl, hogy újabb adalékokkal árnyalják, egyúttal megragadhatóbbá is teszik az intencionalitás és a jelentés belső viszonyára, a kommunikáció interszubsztívitására, a „gondolkodás nyelvére” vagy az üzenetek specifikus tartalmának értelmezését segítő konvencionális „receptekre” vonatkozó mentalista koncepciókat.

Narratíva, fogalom, jelentés

A történetalkotás és -megértés, a történetekben való gondolkodás az ember alapvető kognitív képessége. Történetekben dolgozza fel az önmagáról és a világról szerzett információit, és történetekbe szerkesztetten osztja meg ezeket másokkal. Fogalmai történetekbe ágyazottan rendeződnek el és válnak tudása alapegységeivé. A megismerés folyamatában narratívákat alkot és közvetít magáról és a világról, és narratívák segítségével értelmezi a különböző kommunikációs helyzetekben betöltött szerepét is. A kommunikációs szituációkhoz kötődő személyes tapasztalatait narratív módon dolgozza fel és jeleníti meg a másokkal folytatott kommunikáció során. Történetekben kommunikál önmagáról és egyénisége közösségi integrációjáról. A történetekben való gondolkodás képessége összekapcsolja közössége más tagjaival, lehetővé teszi, hogy a közösség többi tagjának nézőpontját az énhez való viszonyban értelmezze.

Történetek strukturálják számunkra a múltat és a jövőt; narratívák segítségével kapcsoljuk össze múltbeli tapasztalatainkat a jövőre vonatkozó terveinkkel, elvárásainkkal. Történetekben rendeződnek el a helyes és helytelen cselekedetekkel, lényeges és lényegtelen dolgokkal kapcsolatos képzeleteink. Azaz tapasztalatainkat narratívák segítségével értékeljük, rendszerezük. Bizonyos tapasztalataink az azokat keretbe foglaló történetek révén válnak kiemelkedővé, fontossá, a különböző entitások és cselekvések értelmezésének és értékelésének kiindulópontjaivá. A narratívák segítségével válunk értelmezhetővé mások számára és tudjuk értelmezni a többi ember viselkedését, reakcióit. Narratívák szolgálnak a cselekvések morális értékelésének keretéül is. Mint Georges Lakoff és Srini Narayanan tanulmányában olvashatjuk, a „narratívák teszik lehetővé számunkra, hogy értelmesen funkcionáljunk a világban, és központiak legyünk az öntudat számára.” (Lakoff–Narayanan 2010: 24)

A narratíva események és cselekvések fogalmi reprezentációjának gazdag kapcsolatrendszeréből merít. Ez a kapcsolatrendszer olyan hálózatokat generál, amelyek a megismerési és kommunikációs folyamatokban az egyes szituációk értelmezési keretként aktiválnak valamilyen esemény struktúra sémát (kezdet – középpont – befejezés). A narratívák ilyen értelmezési keretként szolgáló fogalmi hálózatok. Az általuk aktivált esemény struktúra sémák valamennyi problémamegoldó cselekvésünk tapasztalatában és fogalmi reprezentációjában jelenlévő értelmezési minták. Ezeket hívjuk segítségül a cselekvési helyzetek elemeinek azonosításakor a legegyszerűbb cselekvésektől a legösszetettebb kommunikatív aktusokig. A narratíva és a cselekvések fogalmi reprezentációja közötti belső viszonyból fakadóan a mindennapi szituációk megértését segítő, egyszerű narratívák szerkezetének kulcsa az emberi cselekvés struktúrájában keresendő. (Pléh 1986) A történetek megértésekor voltaképpen a személyközi cselekvésekre vonatkozó ismereteinket vetítjük rá a szituációelemzést segítő narratívákra.

Miként arra Lakoff és Narayanan felhívja a figyelmet, a narratívákban rejlő esemény struktúráknak több dimenziója is létezik. (Lakoff–Narayanan 2010: 24–25) Szerepük lehet az erkölcsi rendszerek és életvezetési szabályok közvetítésében. A közösségi metanarratívákat hordozó történetek, mesék azon túl, hogy segítségünkre lehetnek a világ megértésében, útmutatót kínálnak az erkölcsi és gyakorlati problémák megoldásához is. Emellett narratívák szolgálnak azoknak a népi teóriáknak is az alapjául, amelyek a dolgok működésére, az emberek tulajdonságaira, oksági folyamatokra, cselekvéseket meghatározó tervekre, célokra stb. világítanak rá. A narratívák által kínált cselekményszervező struktúrák révén következtetünk továbbá az egyes szituációk olyan elemeire is, mint például a cselekvésbeli szerepek, a háttér, a komplikáció, a fő esemény, végkifejlet, következmény. És narratívákhoz fordulunk akkor is, ha meg akarjuk érteni az adott szituációban mások cselekvési motívumait és az azokat tápláló életelveket.

A narratíváknak tehát kiemelt szerep jut a mindennapi jelentésalkotás és kommunikáció folyamatában is. A történetek iránti fogékonyság így az emberi kogníció és kommunikáció alapvető sajátosságának tekinthető. Történetek strukturálják a világról alkotott tudásunk reprezentációját és ezáltal a jelentéseket meghatározó fogalmi kereteket is. Erre a megállapításra jut több, a kérdéskört a fogalmi keretek problematikájának irányából vizsgáló szerző is. A kognitív tudomány kiemelkedő alakja, Marvin Minsky (1975) szerint például a keret az egyes kommunikációs helyzetekben sztereotíp cselekvési szituációkat megjelenítő adatstruktúra. Olyan kérdések összessége, amelyek egy feltételezett szituációban felvetődhetnek. A fogalmi keretek ebben a megközelítésben az adott helyzetek, állapotok kitöltendő helyeinek szervezett mátrixaiként működnek. Legfelsőbb szintjük rögzített, és minden szituációban igaznak tekintett összefüggéseket jelenítenek meg. Az alacsonyabb szinteken számos olyan „rés” található, amelyet specifikus adatoknak, példákknak kell kitöltenie az adott cselekvési helyzetben. Ezek a keretek egy keretrendszer elemeiként kapcsolódnak egymáshoz és válnak a jelentésalkotás és kommunikáció kognitív háttérének részévé. Hasonló módon jut el a fogalmi keret kérdésétől a narratíva problémájáig a pszichológia területén Robert Shank és Robert Abelson is, akik a „forgatókönyv” fogalmának bevezetésével világítanak rá a fogalmi keret és a narratíva közötti hiányzó logikai láncszemre. (Shank–Abelson 1977) Felfogásukban a „forgatókönyvek” a fogalmi kereteket és a narratívákat kapcsolják össze úgy, hogy a szituációk értelmezését segítő adatsorokat történetekbe ágyazva jelenítik meg a különböző cselekvési helyzetekben. A „forgatókönyv” az események szerkezetét és elemeit írja le egy adott kontextusban. Lényegét tekintve egy előre meghatározott, sztereotipizált eseménysor, ami egy jól ismert helyzetet definiál, és lehetséges szerepeket, szereposztásokat, szerepek közötti viszonyokat jelenít meg a cselekvő számára.

A jelentésalkotást meghatározó fogalmi keretek problematikája révén vált a narratíva fogalma a kognitív nyelvészet megkerülhetetlen kategóriájává is. Fillmore, Lakoff, Johnson és mások az ismeretkonstruáló narratíva, fogalom és jelentés viszonyát abból az alaptételből kiindulva vizsgálják, hogy a nyelvi, nyelvtani elemek fogalmi természetűek, és maga a jelentés is a fogalomalkotás folyamatának elemzésével ragadható meg. (Fillmore 1985, Lakoff 2008a, 2008b, Lakoff–Johnson 1999). Ez a tézis szükségszerűen vezet a szemantikai és szintaktikai szerkezetek belső kapcsolatának hangsúlyozásához, a szintaktikai elemzés szemantizációjának általános tendenciájához, ami egy olyasféle általános feltevésen is alapulhat, mely szerint a nyelv szintaktikai struktúrája szoros összefüggésben van a nyelvi jelentés denotatív tartalmával. Ez a megfontolás irányította több nyelvész figyelmét például a mondat nominatív szerepére, illetve ezáltal válhatott az általuk kidolgozott elméletek keretei között a jelölő-fogalom-tárgy jelentéstani triász a szintaktikai elemzések módszereit meghatározó elvvé. Közéjük tartozik Fillmore is, aki előszeretettel alkalmazza a mondat nominatív szerepének megjelölésére a logikai-filozófiai kutatásokból átvett „propozíció” terminust. (Fillmore 1968) „A mondat alapstruktúrájában – írja Fillmore – egy ’propozíciónak’ nevezhető részt találunk, azaz az igék és névszók (...) időtől független viszonyrendszerét, amely elkülönül a mondat modális alkotóelemétől”. (Fillmore 1968: 23) Joggal vetődik fel tehát a kérdés: miben rejlik a mondat modális alkotóelemétől elkülönülő viszonyrendszer „időtlen-sége”. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések miatt vált a kognitív nyelvészetben megkerülhetetlen feladattá a szintaktikai struktúrákat és a jelentést meghatározó fogalmi viszonyok természetének tisztázása. Erre vállalkozott a szintaktikai és szemantikai struktúrák fogalmi kerettől való függőségét hangsúlyozó Fillmore is szemantikai modellje megalkotásakor. Fillmore az egymáshoz kapcsolódó szavak és szövegek csoportjaiként (pl. kés-villa-kanál; hétfő-kedd-szerda; vásárlás-eladás-ár) meghatározott „szemantikai mezők” elemei közötti kapcsolatokat vizsgálva jutott el a „keret” (frame) fogalmáig. (Fillmore 1985) A „keret” Fillmore felfogásában egymáshoz kapcsolódó „szemantikai szerepeket”, előírásokat foglal magában, amelyek ismerete elengedhetetlen feltétele a szöveghatározásoknak. Olyan séma, amely az

emberi tapasztalatokra épülő rendszerhez kapcsolódik, és azzal koherens viszonyt alkot. Ezek az emberi tapasztalatok vonatkozhatnak vizuálisan érzékelt jelenetekre, a személyközi tranzakciók bármely típusára, ezek általános forgatókönyvére, amit a kulturális hagyományok, konvenciók, hiedelmek, intézményi rendszerek, egyéni vélekedések egyaránt meghatározhatnak.

A „keret” a szavak jelentését determináló fogalmak asszociációs hálózata. Egy-egy szó jelentése így fogalmi viszonyok sorát képes felidézni. Mégpedig olyan fogalmi viszonyokat, amelyeket esemény struktúrákban sematikusán tárolt tapasztalatok táplálnak. Hasonló felismerésre jut a fogalmi keretek jelentésalkotásban és -meghatározásban betöltött szerepét hangsúlyozó Lakoff is, aki szerint a szavak jelentését minden esetben „keretekhez” és fogalmi metaforákhoz viszonyítva definiáljuk. (Lakoff 2008a) Miként a világot e „keretek” révén értjük meg és tapasztaljuk, nem pedig annak a téves hitnek a jegyében, hogy agyunk képes a valóság redukálhatatlan, objektív reprezentációjára.

A narratívák magvát jelentő, és a narratívák egyes elemeihez fűződő érzelmek „konzerválásáért” felelős állandó fogalmi struktúrák, konstansok hipotézise tehát arra az általánosabb összefüggésre világít rá, hogy a narratívák végső soron az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közösség tagjai által osztott kognitív struktúráját aknázzák ki. Ezáltal biztosítanak a közösség minden tagja számára jól használható, a kommunikációs intenciók azonosítására alkalmas szituációelemző sémákat és alapozzák meg ilyen módon a kommunikációs folyamatok interszubsjektivitását. A kialakulásukra és működésükre vonatkozó kognitív nyelvészeti elemzések ezért kínálnak fontos adalékokat azoknak a test, tudat és nyelv viszonyát érintő nyelvfilozófiai modelleknek a továbbgondolásához, amelyek egy, a nyelvet megelőzően kibontakozó, s a nyelv teljes grammatikai és jelentéstani szerkezetét meghatározó mentális világ feltételezésére épülnek.

A nyelvi jelentéseket determináló fogalmi keretek és a cselekvési tapasztalatokból táplálkozó narratívák közötti belső viszony hipotézise ugyanakkor új megvilágításba helyezi az én (self) fogalmát is. Ha ugyanis elfogadjuk ezt a hipotézist, az én és a fejlődését meghatározó narratívák között is valamiféle belső kapcsolatot kell feltételeznünk. Elég, ha arra a megállapításra gondolunk, hogy a narratívák olyan, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációkra és az általuk egyfajta konstansként hordozott eseménystruktúra sémákra épülnek, amelyek újra és újra felidézhető módon tárolják a kommunikációs szituációkhoz kapcsolódó szándékokat és hiteket is. Miután ezek a szándékok és hitek az *én – másik – közös világ* háromszöghöz kötődő interszubsjektivitás jegyében „konzerválódtak” az eseménystruktúra sémákban, nem pusztán a megértés forrásai, de táplálják magát az énfogalmat is. Ezáltal válhat az én maga is szándékok és hitek hálózatává, illetve a szándékokat és hiteket tároló narratívák centrumává. Radikálisabban fogalmazva, az én végső soron narratívisztikus tevékenység eredménye. Ahhoz viszont, hogy az én narratív konstrukcióként jöhessen létre, ugyanakkor képes legyen megélni mentális állapotokat, érzelmeket, érzeteket, vágyakat, gondolatokat stb., olyan, tágabb kontextusban értelmezett kognitív rendszerre van szükség, amelyben az én egy időben válik az események narrátorává és olyan individuummá, aki megéli a narrációt.

Ez a felismerés összhangban van a történetmesélő funkciót a pszichikum általános antropológiai sajátosságaként megközelítő pszichológiai metaelmélet, a narratív pszichológia azon alapvetésével, hogy a gondolkodás történetmesélő formájának meghatározó szerepe van az én és az identitás létrejöttében. (Bruner 1990, 2001, 2005, Bruner–Lucariello 2001, Dennett 1992, 1998, Pléh 1986, 1996, 2012, László 2005) Ez én-pszichológiában egyre nagyobb teret nyerő metaelmélet a történetmesélést a valóság tudati konstrukciójának jelentést és értelemet adó folyamatként ragadja meg, és ebből kiindulva az én azonosságának prob-

lematikáját az élettörténeti elbeszélés jegyében vizsgálja.¹ Dan P. McAdams (2001) meglátása szerint például az identitás maga az élettörténet, amely számtalan autobiografikus narratívából épül fel. Az én ebben a megközelítésben nem egy szubjektum, amely a tapasztalás mögött áll, és egységbe rendezi azt, hanem a pszichés világhoz erősen kötődő narratív gondolkodásmód produktuma, vagy miként Daniel Dennett (1992) fogalmaz, az autobiografikus narratívák centrumában keletkező fikcionális karakter. Más szóval, az én nem valamilyen szubsztancia, hanem a „történetei középpontjában élő” individuum személyes eseményeinek összerendezése egy olyan narratív egységgé, ami egyaránt alapot kínál a múltbeli és jövőbeli cselekvési szituációk értelmezéséhez. (Polkinghorne 1988)

Mint a fentiekben láttuk, ennek a narratív ének azonban korántsem származtatott az intencionalitása, hiszen az őt konstruáló narratívák révén mentális állapotok hálózataként érez, gondolkodik és cselekszik. Azaz úgy is fogalmazhatunk, hogy a cselekvő én kialakulása megelőzi a narratív (autobiografikus) én megszületését, miként a testhasználat is megelőzi a nyelvhasználatot. A cselekvő én azonban nem tűnik el az elméből, hanem, mint arra Damasio (1996) és Johnson (2007, 2014) is rámutat, segítségünkre van például a mindennapi döntéshozatalban, amikor is versengő történetek közül kell kiválasztanunk a számunkra legkedvezőbbet. Ebben pedig döntő szerepe van a szomatikus markereknek (Damasio 1996), vagyis a történetekkel járó testi érzeteknek, érzelmeknek. Ezt a felismerést támasztják alá Bruner és Lucariello vizsgálatai is, akik végül arra a megállapításra jutnak, hogy „bármely kidolgozott narratíva két mezővel rendelkezik: az egyik a cselekvés mezeje, amelyet a történet jelenít meg, a másik a tudatosságé, amely arról tudósít, hogy mit éreznek, gondolnak a szereplők és az elbeszélő”. (Bruner–Lucariello 2001: 135) És ennek a felismerésnek a jegyében érvel amellet Lakoff (2008a) is, hogy a narratívák „cselekvési mezeje” a megtestesült kogníció kontextusában különböző testi rendszerekkel hozható összefüggésbe. Lakoff a narratívákat kitüntetett forgatókönyvvel rendelkező fogalmi kereteknek tekinti, és a narratívák szerkezetét két fő részre osztja: a) a narratíva drámai struktúrájára – ide tartozik a fogalmi keret forgatókönyve és a fogalmi keret szerepei, b) a narratíva érzelmi struktúrájára – e részben a narratíva drámai struktúrája bekapcsolódik érzelmi, szenzomotoros és egyéb testi rendszerekbe, ezáltal a narratíváknak van egy megtestesült dimenziója is. Lakoff szerint a narratívák ugyanolyan elven működnek, mint a kognitív metaforák, csak ebben az esetben a narratíva érzelmi szerkezete tekinthető forrástartománynak.

Nem véletlenül vált tehát népszerűvé a megtestesült kogníció hipotézis ismert teoretikusai körében az az elgondolás, hogy az én mint megtestesült ágens keletkezése összefüggésbe hozható a kognícióban zajló narratív tevékenységgel. (Gallagher 2006, Turner 2006, Lakoff 2008b, Gallagher–Zahavi 2008, Menary 2008, Damasio 2010) Az érteremtő narratívák ebben a felfogásban „közvetlenül a megtestesült szubjektum megélt tapasztalásából származnak.” (Menary 2008:76) A megtestesült kogníció kontextusában nem a verbális narratívák formálják az események megtapasztalását, hanem a kogníció fejlődése során először a tapasztalás strukturálja a narratívák szerkezetét, ami azután keretet kínál a verbális narratívák használatának. Az én mindenekelőtt megtestesült tudatosság, ami a világgal való testi interakcióban megtapasztalja az események keretstruktúráit és időbeliségét. A világban való cselekvés narratív struktúrája pedig a megtestesült kogníció hipotézis keretein belül szükség-

¹ A narratív pszichológia álláspontja szerint a történetmesélés döntő módon határozza meg az emberi gondolkodás természetét. Miként Jerome Bruner fogalmaz, „az értelem működésének két formája létezik – ez a gondolkodás két válfaja, amelyek más-más módon rendezik el a tapasztalatokat, konstruálják a valóságot”. (Bruner 2001: 27) E megkülönböztetésben az egyik „válfaj” a gondolkodás paradigmatis vagy logikai-tudományos módja, ami szabatos elemzéshez, logikai bizonyításhoz, megbízható érveléshez, ésszerű felvetésekhez vezet. A másik a narratív mód, ami pedig történeti beszámolókat eredményez és a pszichés valóság uralja.

képpen alakítja a kogníció szerkezetét, amire később az olyan fejlett kognitív képességek támaszkodnak, mint a nyelvhasználat és a gondolkodás. A reflexivitás szintjén működő narratív én a kognitív képességek fejlődése során később az én, a másik és a közös környezet közötti interszubjektív kapcsolat verbális interakcióiban bukkan fel, ami azután belső beszéddé válik, tovább gazdagítva az ént a „magunkkal” folytatott dialógusok által.

A fenti megfontolások jegyében vált mind a narratív pszichológia, mind a kognitív nyelvészet központi tézisévé az a kijelentés, hogy az egyén végső soron történetként éli meg az életét. Saját céljainak megfelelően történeteket vesz igénybe, és a vele történetekre parabolikusan rávetítve azokat, értelmezési keretet, magyarázatot keres, hogy beazonosítsa a vele történt események okait, megtalálja bennük saját szerepét. A privát, belső világ megértését olyan autobiografikus narratívák segítik elő, amelyekben a narrátor és a narráció központi alakja megegyezik. Autobiografikus narratívák formájában különböző történeteket osztunk meg egymással a múltunkkal, szokásainkkal, motivációinkkal vagy a tervezett jövőnkkel kapcsolatban. Ezért az autobiografikus narratíváknak interszubjektív természete is van. Forrásuk a személyek közötti diskurzus, azaz elválaszthatatlanul kötődnek az interszubjektív kommunikációs szituációkhoz.

Ebben a folyamatban kiemelt szerep jut az ún. fogalmi metaforáknak, azoknak a hétköznapi kifejezéseknek, amelyek mögöttes fogalmi tartománya, azaz a forrástartománya az elvontabb, absztraktabb jelenségek, a céltartományok megértését segítő, többnyire egyszerűbb, tapasztalati úton megismerhető fogalmakat tartalmaz. Az ilyen típusú metaforák nem egymástól elszigetelt, dekoratív funkcióval bíró nyelvi eszközök, hanem a komplexebb összefüggések megragadását lehetővé tevő, tudásunkat strukturáló hétköznapi kifejezések (pl. „elmélet megalapozása”, a „gondolatmenet felépítése”). A metafora tehát ebben a megközelítésben elsődlegesen fogalmi, másodlagosan nyelvi és vizuális kategória; a metaforikus gondolkodás, a cselekvési szituációk metaforikus megértése a nyelvtől független képességünk.

Megértés és metafora

A világban való cselekvés és az olyan fejlett kognitív képességek, mint a gondolkodás vagy a nyelvhasználat közvetlen kapcsolatának legtöbbet idézett teoretikusai közé tartozó Lakoff és Johnson (1999) szerint még a legabsztraktabb fogalmainkat sem tudjuk kifejezni valamilyen testi cselekvés vagy testtapasztalás metaforikus² „csatolása” nélkül. Amikor például azt mondjuk „Nem tudom megragadni a mondandó lényegét”, akkor a megragadás testi történetének elemeit felhasználva illusztráljuk azt a mentális állapotot, ami a lényeg meg nem értésével jár. Amikor a lényegét nem tudjuk megragadni, olyan, mintha egy tárgyat akaratom ellenére nem tudnék elérni és kontroll alatt tartani. Turner (1996) szerint a megragadáshoz hasonló elemi testi cselekvési szituációk történeteit, mint nonverbális narratívákat képesek vagyunk absztrakt fogalmak kifejezéséhez és megértéséhez metaforikus értelemben felhasználni. Ha ugyanezt a gondolatmenetet az éntre vonatkoztatjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a cselekvő Én megelőzi a narratív (autobiografikus) ént, ugyanúgy, ahogy a testhasználat megelőzi a nyelvhasználatot. A cselekvő Én azonban nem tűnik el az elméből, hanem segíti az olyan kognitív folyamatok kivitelezését, mint például a döntéshozás (Damasio 1996, Johnson 2007, 2014), ahol versengő történetek közül kell kiválasztanunk a számunkra legked-

---

² Metaforán tehát ezen a ponton a kognitív metaforát értjük. A kognitív metafora a kogníció tágabb, megtestesült koncepcióján belül értelmezendő, forrástartománya mindig valamilyen testi tapasztalással kapcsolatos, amibe beletartoznak a nonverbális narratívák is. Lásd bővebben Lakoff–Johnson 1980, 1999, Kövecses 2005, Kövecses–Benczes 2010, Tolcsvai-Nagy 2013.

vezőbbet. Ebben pedig döntő szerepük van a szomatikus markereknek (Damasio 1996), vagyis a történetekkel járó testi érzeteknek, érzelmeknek.

Lakoff felfogásában tehát az emberi tudatot testi metaforák ezrei strukturálják, amelyek hálózata mérhetetlen fogalmi gazdagságot eredményez. Ez a hálózat metaforikus tartalma ellenére nagyon is a valóságra reflektál: a fizikai és társadalmi tapasztalatokban rejlő valós összefüggéseket jeleníti meg. Legegyszerűbb elemei azok az elsődleges metaforák, amelyek Lakoff szerint akkor alakulnak ki, amikor két elemi testi tapasztalat rendszeresen együtt valósul meg. Ilyen az, amikor például a célokat célállomásokként értjük meg. Mindennapi testi tapasztalaton alapulnak ugyanis azok az empíriák, amelyek a teljesült célokat (pl. könyvhöz jutni) a célállomásokhoz való eljutással (pl. könyvtárba menni) kapcsolják össze. A testi metaforák hálózatának legegyszerűbb komponensei tehát a világ testi tapasztalatában rejlő tényleges kölcsönviszonyok eredményeként megszülető és komplex fogalmi metaforák alkotóelemeivé váló elsődleges metaforák. (Grady 1997) Ezért tekinthetjük valamennyi fogalmi metaforánkat a testi kogníció eredményének. Az egyszerű metaforikus gondolkodás elsajátítása, véli Johnson (1999), már a nyelvelsajátítás előtt megtörténik, azaz független a nyelvtől, és fontos szerepet játszik a grammatikai formák kialakulásában.

A mindennapi testi tapasztalatokon alapuló, elsődleges és az azok kombinációjaként kialakuló, komplex fogalmi metaforák tehát valószínűleg fontos szerepet játszanak a mindennapi jelentésalkotási és kommunikációs folyamatokat meghatározó narratív struktúrák szervezésében. Ezek a metaforák azáltal válhatnak narratívák építőelemeivé, hogy maguk is sematikus eseménystruktúrákat jelenítenek meg. Ezért lehetnek segítségünkre abban, hogy konvencionális motívumokat tartalmazó, konvencionális történeteket mindennapi szituációkra tudjuk alkalmazni például tudományban, politikában vagy a művészetben. A metaforák által hordozott eseménystruktúra sémák olyan konstansok alkotóelemeivé válnak, amelyeknek döntő szerepük van a mindennapi testi és közösségi tapasztalatok tudományos, politikai, művészeti stb. történetekké szervezésében. Lakoff és Narayanan ezeket a konstansokat, állandó struktúrákat „fogaskerekek”-nek (cogs) nevezi. (Lakoff–Narayanan 2010: 27) A „fogaskerekek” Lakoff és Narayanan feltételezése szerint olyan idegi séma hálózatok, amelyek a szenzomotoros tapasztalatokat és az absztrakt megismerést strukturálják. Mint Lakoff és Narayanan rámutat, „ezek a komplex tapasztalatokat, fogalmakat strukturáló és mindennapi cselekvéseink során közvetlenül megértett sémák konstituálják a grammatika szemantikáját is.” (Lakoff–Narayanan 2010: 27) A „fogaskerekek” az esemény struktúrák (pl. események fázisai, nézőpontok, célok, eredmények, következmények) mellett olyan alapvető információkat is magukban hordoznak, mint a térbeli viszonyok, az entitások közötti dinamikus interakciók (pl. támogatás, blokkolás, segítség, megóvás, megtartás), érzelmi ösvények (pl. az olyan alapérzelmek, mint a boldogság, szomorúság, meglepődés), elemi entitás típusok és tulajdonságok (pl. emberek, állatok, természetes vagy mesterséges dolgok), elemi társadalmi viszonyok, mennyiségek (pl. egyén, csoport, többség). A szóban forgó konstansoknak fontos szerep jut az egyes narratívák, illetőleg a narratívák egyes elemeihez kötődő érzelmek „konzerválásában” is. A narratívák érzelmi struktúráját is azok a séma hálózatok tárolják, amelyek mindennapi tapasztalataink komplex narratívákba való szervezéséért felelősek. Így járulnak hozzá ahhoz, hogy a „konzervált” érzéseket narratív struktúrákba építve tároljuk és idézzük fel konkrét szituációkban. Lakoff és Narayanan példájával élve, a „hős-gazember” általános narratíva azzal kezdődik, hogy a gazember bajt hoz az áldozataira, amit hallva dühöt és felháborodást érzünk. Majd a hős összecsap a gazemberrel, és miután nem tudjuk, ki győz, félelem és aggodalom lesz úrrá rajtunk. Végül a hős győz, és ez megnyugvást, boldogságot okoz. Ezt a különböző érzéseket „konzerváló” narratívát, véli Lakoff (2008a), fogalmi metaforák segítségével alkalmazhatjuk olyan komplex szituációk megértésére is, mint például egy politikai vetélkedés vagy egy tudományos felfedezés.

Összegzésképpen tehát megállapítható, hogy a fogalmi metaforák révén szerveződő narratívák az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közösség tagjai által osztott kognitív struktúráját aknázzák ki. Ezáltal biztosítanak a közösség minden tagja számára jól használható, a kommunikációs intenciók azonosítására alkalmas szituációelemző sémákat, és alapozzák meg ilyen módon a kommunikációs folyamatok interszubsztívitását. A kialakulásukra és működésükre vonatkozó kognitív nyelvészeti elemzések ugyanakkor új megvilágításba helyezik azt a test, tudat, nyelv viszonyát érintő, általános elgondolást is, hogy a fogalmi metaforák által konstruált narratívák nem egyszerűen a kommunikációs folyamatok eredményességét biztosító, önmagunk és környezetünk megismerését, megértését segítő mentális konstrukciók, de a tudat működését meghatározó, személyiségformáló produktumok is. Olyan, az individuum életét strukturáló tudatos és tudatalatti értelmezési keretek, amelyek az emberi események és cselekvések fogalmi reprezentációinak gazdag hálózatát feltételezik. Mint Lakoff fogalmaz, a „narratívák és melodramák nem pusztán szavak és képek; részeivé válnak tudatunknak, és olyan modelleket kínálnak számunkra, amelyek nem csupán a mindennapi életvezetésben lehetnek segítségünkre, de definiálják számunkra azt is, hogy kik vagyunk valójában.” (Lakoff 2008a: 231)

Irodalom

- Bruner, Jerome (1990) *Acts of Meaning*. London, Harvard University Press.
- Bruner, Jerome (2001) A gondolkodás két formája. In: László János – Thomka Beáta (2001 szerk.) *Narratívák 5*. Budapest, Kijarat Kiadó. 27–59.
- Bruner, Jerome – Joan Lucariello (2001) A világ narratív újrateremtése a monológban. In: László János – Thomka Beáta (2001 szerk.) *Narratívák 5*. Budapest, Kijarat Kiadó. 131–157.
- Davidson, Donald (1984) *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford, Clarendon Press.
- Davidson, Donald (2001) *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford, Clarendon Press.
<https://doi.org/10.1093/0198237537.001.0001>
- Damasio, Antonio (1996) *Descartes tévedése*. Budapest, Aduprint Kiadó.
- Damasio, Antonio (2010) *Self Comes to Mind: Constructing The Conscious Brain*. London, William Heinemann.
- Dennett, Daniel (1992) The Self as a Center of Narrative Gravity. In: Frank Kessel – Pamela Cole – Dale Johnson (szerk.) *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale, Erlbaum.
- Dennett, Daniel (1998) *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Fillmore, Charles (1968) The Case for Case. In: Emmon Bach – Robert Harms (1968 szerk.) *Universals in Linguistic Theory*. New York, Holt, Rinehart, and Winston. 1–88.
- Fillmore, Charles (1975) An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA, Berkeley Linguistics Society. 123–131.
- Fillmore, Charles (1985) Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica*, 6. 222–53.
- Fodor, Jerry (1975) *The Language of Thought*. Cambridge, Harvard University Press.

- Gallagher, Shaun 2006. The Narrative Alternative to Theory of Mind. In: Richard Menary (2006 szerk.) *Radical Enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*. Amsterdam, John Benjamins. 223–229.
<https://doi.org/10.1075/ceb.2.15gal>
- Gallagher, Shaun – Dan Zahavi (2008) *A fenomenológiai elme: Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitív tudományba*. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó.
- Goldberg, Adele E. (1995) *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago and London, University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. (2006) *Constructions at Work: The Nature of Generalizations in Language*. Oxford, Oxford University Press.
- Grady, Joseph E. (1997) Theories are Buildings Revisited. *Cognitive Linguistics*, 8. 267–290.
<https://doi.org/10.1515/cogl.1997.8.4.267>
- Grice, Herbert P. (1989) *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Harvard University Press.
- Johnson, Mark (2007) *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago–London, University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226026992.001.0001>
- Johnson, Mark (2014) *Morality for Humans: Ethical Understanding from the Perspective of Cognitive Science*. Chicago–London, University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226113548.001.0001>
- Kövecses Zoltán (2005) *A metafora*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010) *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>
- Lakoff, George (1993) The contemporary theory of metaphor. In: Andrew Ortony (1993 szerk.) *Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 202–252.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, George (2008a) *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York, Penguin.
- Lakoff, George (2008b) The Neural Theory of Metaphor. In: Raymond Gibbs (2008 szerk.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 17–38. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816802.003>
- Lakoff, George – Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Mark Johnson (1999) *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, Basic Books.
- Lakoff, George – Srinivas Narayanan (2010) Toward a Computational Model of Narrative. In: *Computational Models of Narrative: Papers from the AAAI Fall Symposium*. 21–28.
- Langacker, Ronald (1976) Semantic Representations and the Linguistic Relativity Hypothesis. *Foundations of Language*. 14. 307–357.
- Langacker, Ronald (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, Stanford University Press.

- Langacker, Ronald (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- László János (2005) *A történetek tudománya – Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Lewis, David (1983) Languages and Language. In: *Philosophical Papers*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0195032047.003.001>
- McAdams, Dan P. (2001) A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László János – Thomka Beáta (2001 szerk.) *Narratívák 5*. Budapest, Kijárat Kiadó.
- Menary, Richard (2008) Embodied Narratives. *Journal of Consciousness Studies*, 15. 63–84.
- Minsky, Marvin (1975) A Framework for Representing Knowledge. In: Patrick Winston (1975 szerk.) *The Psychology of Computer Vision*. New York, McGraw–Hill.
- Polkinghorne, Donald E. (1988) *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany, State University of New York Press.
- Pléh Csaba (1986) *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pléh Csaba (1996) A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. *Holmi*, 8. 265–282.
- Pléh Csaba (2012) Narratív szemlélet a pszichológiában. *Iskolakultúra*, 3. 3–24.
- Searle, John R. (1983) *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge–London–New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173452>
- Shank, Roger – Robert Abelson (1977) *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge, Harvard University Press.
- Talmy, Leonard (1983) How Languages Structure Space. In: Herbert Pick – Linda Acredolo (1983 szerk.) *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York, Plenum Press. 225–282. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9325-6_11
- Talmy, Leonard (2000) *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge London, MIT Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013) *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Turner, Mark (1996) *The Literary Mind*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.2307/358473>
- Ziemke, Tom – Jordan Zlatev – Roslyn M. Frank (2007 szerk.) *Body, Language and Mind, Embodiment*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.

EMBERARCÚ OKOS-INTELLIGENS KÖRNYEZETEK

Fehér Katalin

feher.katalin@uni-bge.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.77

Absztrakt

Az okos városok és az okos szolgáltatások egyre komplexebb, digitális technológiával támogatott környezeteket hoznak létre. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy röviden vázolja az elmozdulást az okos technológia felől a kezdeti stádiumú mesterséges intelligencia felé, majd kiemelve azokat a trendeket és kutatásokat, melyek ebben az elmozdulásban alapvető szerepet töltenek be. Végül illusztrációként az okosított és egyben az emberi tényezőt is számításba vevő tömegközlekedési megállókról mint menedékekről és várakozásokról esik szó. A tanulmány végső célja az, hogy rámutasson az ember és a számítógép jelenlegi és jövőbeni összekapcsolódási lehetőségeire úgy, hogy emberi nézőpontból fogalmaz meg filozófiai kérdéseket.

Kulcsszavak

okos környezetek, mesterséges intelligencia, KMI, ÁMI, SZMI

HUMAN-LIKE SMART AND INTELLIGENT ENVIRONMENTS

Katalin Fehér

Abstract

Smart cities and smart services are creating increasingly complex, digitally-supported environments. The paper attempts to briefly outline the paradigm shift between smart technology and early stage of AI, and then, it highlights the trends and research studies playing key role in this movement. Finally, the article presents illustrations of smart stops of public transport as urban shelters emphasising the human factors. The ultimate purpose of the study is to point out the possible connections between *the general public and computing-supported machines* in the present and the future, drawing up philosophical questions from a human point of view.

Keywords

Smart environments, artificial intelligence, ANI, AGI, ASI

EMBERARCÚ OKOS-INTELLIGENS KÖRNYEZETEK

Fehér Katalin

Bevezetés

Okos város, okos platform, okos otthon, okos szolgáltatások, okos iroda – és folytathatnánk a sort. Olyan környezetek formálódnak, melyek egyre inkább adatok által vezérelt döntésekre és digitális technológiákra épülnek. Ezek a környezetek különböző jövő-forgatókönyveket valószínűsítenek, melyek egyszerre gerjesztenek technooptimista és technopesszimista megközelítéseket. (Vuolteenaho–Leurs–Sumiala 2015)

Tanulmányunk célja arra fókuszálni, hogy egy emberléptékű vagy a humán értékrendszerbe jól illeszthető jövőképet szem előtt tartva milyen trendek és kutatások kapnak kiemelt figyelmet jelenleg, illetve melyek lehetnek relevánsak a jövő nézőpontjából. Ennek mentén az okosból intelligenssé váló megközelítések és fejlesztések határainak kérdése alapozza meg a gondolatmenetet. Ezt követően olyan átfogó trendekről és kutatásokról lesz szó, melyek már ezen a határmezsgyén mozognak. Végül, de nem utolsó sorban pedig egy rövid illusztrációsor mutatja be ugyanazon okoskörnyezet-funkció kulturálisan eltérő, jelenlegi megoldásait és következményeit. A végső cél összefoglaló képet adni arról az aktuális állapotról, mely rövid és középtávon átfogó változásokat eredményez abban a társadalmi-gazdasági-kulturális logikában, melyet most még ismerünk.

Okosból intelligens

A smart vagy okos eszközök és környezetek egyre intenzívebb motorjai a társadalmi és a gazdasági változásoknak. Mindeközben maga az okos jelző újabb és újabb tartalommal töltődik fel. Eleinte még leginkább az első okostelefonok színes kijelzős, alkalmazásokat jelölő ikonjai alapján volt értelmezhető, amikor a felhasználók megtanulták, hogy az asztali számítógépektől vagy akár laptopoktól, illetve azok szoftveres megoldásaitól függetlenül mobil eszközökre letöltött miniprogramok is nyújthatnak releváns választ egy-egy problémára vagy eseményre. Az „okos” jelző ezen egyszerű tartalmától már jelentősen elmozdult a technológia. Tanulógépek, hálózatokba szőtt és szenzorizált gép-gép interaktivitás, vagy akár már önkritikát gyakorló programok (Ford 2016) adnak alapot egy jövőbeni, integrált, az okos helyett intelligenssé váló paradigmához.

Azok a számítógépes támogatású rendszerek, melyek képesek elsajátítani tudást, felismerni változásokat és alkalmazkodni azokhoz vagy újraírni azok alapján működésüket, már a mesterséges intelligencia felé mutatnak. Nyilván ott lebeg a kérdés, hogy akár új gondolatok vagy értékek létrejöhetnek-e gépek által, és ha igen, a gép vagy az ember dönt azok validálásáról. Esetünkben azonban ilyen filozófiai mélységeket nem járunk be (részletesebb érdeklődés esetén lásd Fehér 2018a).

Ami bizonyos, hogy kortárs megközelítések szerint az okosról az intelligensre váltás nem egy lépésben történik, hanem fokozatokban szükséges elképzelni ezt az átállást az ember alkotói intelligencia nézőpontjából. Eszerint három lépcsőfokról beszélünk, mely a jövőbeni digitális fejlesztéseket is kategorizálja (többek között Swamynathan 2017 és Fehér 2018a alapján):

1. lépcsőfok: kezdeti mesterséges intelligencia (KMI)
2. lépcsőfok: általános mesterséges intelligencia (ÁMI)
3. lépcsőfok: szuper mesterséges intelligencia (SZMI)

A dolgok internetével (Internet of Things = IoT) és a felhőalapú szolgáltatásokkal, a tanuló gépekkel és az automatizációval, valamint az algoritmusokkal dolgozó adatvezérelt döntésekkel és a hálózatba kapcsolt komplex szolgáltatásokkal elérkezett a mesterséges intelligencia lehetősége és mérföldköve, mindenekelőtt egy még gyenge, korlátozott teljesítményű változatban (többek között Burgess 2018). Az artificial narrow intelligence (ANI), vagyis a *kezdeti mesterséges intelligencia* (KMI) még számos aspektusában inkább emlékeztet a számítógépesített, okos környezetek tudására és gyakran nehézségére is. Utóbbira akkor, amikor már elvárjuk, hogy például alkalmazások egymással „beszélgessenek”, de még összehangolásuk emberi erőfeszítésekhez kötött vagy az automatizáció következő szakasza még nem érkezett el a finomhangoláshoz.

Az *általános mesterséges intelligencia* (ÁMI, angol eredeti változatban artificial general intelligence: AGI) elméletileg egyenértékűnek vagy összehasonlíthatónak tekinthető az emberi intelligenciával, azaz az agyműködéshez hasonló összetett kognitív funkciókat és viselkedésformákat feltételez egy számítási rendszernek köszönhetően, mely zárt és nyílt modulokkal is dolgozik (többek között Mizutani és szerzőtársai 2018). A kérdés az, hogy a kognitív architektúrára épülő tanuló gépek aktivitásai mennyiben emlékeztetnek majd az emberi döntésekre és viselkedésre vagy mennyiben tükrözik le majd az emberi intelligenciát és mennyiben mutatnak majd olyan sajátosságokat, melyek már eredendően magukhoz a gépekhez köthetők – akár fokozatosan függetlenül a megalkotó emberi gondolkodástól.

Ebből egyenesen következik a mindenk felett álló, *szuper mesterséges intelligencia* (SZMI, angol eredeti változatban artificial super intelligence: ASI), melynek definíciójáról jelenleg nem érhető el egységes konszenzus, de megjelenése feltételezhető (Callaghan et al. 2017). A megközelítések általában annyiban közösek, hogy valamilyen, az emberi intelligencián túlmutató vagy az emberi intelligencia számára már nem teljesen dekódolható mesterséges intelligencia potenciális lehetősége benne rejlik a jelenlegi trendekben. Sőt, egyes nézetek az ember-gép szimbiózisra utaló, transzhumán kimenettel terveznek, avagy olyan kérdéseket feszegetnek, mint a gépek hatására felismerhetetlenül átformálódó állami, gazdasági, foglalkoztatási funkciók – amikor majd az embert a gép helyettesíti vagy újradefiniálja (Gill 2016).

A fenti három lépcsőfok levezethető egymásból és lehetséges prognózisként értékelhető. Az okosból intelligenssé váló rendszerek esetén jelenleg tehát leginkább a KMI felől érdemes feltenni a kérdést: mitől lesz az emberihez hasonló vagy abból másolatként reprodukálható a mesterséges intelligencia.

Példákkal érzékeltetve, hogy milyen elvárások jelennek meg a kutatási irányokban és milyen strukturális változások várhatók, a *Machine Intelligence Research Institute* (Muehlhauser 2013) korai kísérleteiben már vizsgált olyan komplex tevékenységeket, melyeket az emberi intelligenciával mértek össze. A legismertebbek ezek közül a kávéaszt és a foglalkoztatás: hogyan tud egy robot egy számára ismeretlen helyen elkészíteni egy feketét – megtalálva az összes hozzávalót és megfejtve a kávéfőző működését, vagy hogyan láthat el egy számítógépes program egy fehérgalléros munkakört? Ha komolyan vesszük ezeket a kérdéseket és nemcsak a jövő általánosságában beszélünk róluk, belátható, hogy milyen szofisztikált cselekvéseket és kognitív folyamatokat várunk (el) a jövő emberteremtette gépeitől.

A kávéfőzős esetben talán még egy gyakornoki vagy asszisztensi munkakörre asszociálunk, miközben a második eset már előre vetít egy olyan jövőt, ahol egyre több alkalmazottnak lesz akár robot a főnöke (Kiulian 2017).

Tovább lépve, az emberi mivolt is újradefiniálódik – többek között a számítógépek számára. Mi történik például akkor, ha egyes rendszerek az embereket használják szenzorként (Mostashari 2011), míg maguk a számítási alapon működő hálózatok kognitív paradigmaváltáson mennek keresztül?

Messze vezető kérdések, melyek megválaszolására még várnunk kell pár évtizedet, amennyiben a szingularitással, azaz a beláthatatlanul felgyorsult technológiával és annak következményeivel az előrejelzések szerint számolunk kell (Kurzweil 2016). Egy bizonyos: a technológiát jelenleg magunkhoz képest definiáljuk és emberarcú vagy emberhez hasonló tulajdonságokat is elvárunk még tőle, miközben dolgozunk az emberi aspektusok megőrzésén. Paradox, de valós helyzet.

Trendek és kutatások

Schwab (2016) értelmezésében a behálózottság ad potenciált a jelenleg exponenciálisan gyorsuló technológiai folyamatoknak. Ez az a tempó, amiben az ember-ember, ember-gép, gép-gép kapcsolati hálózatok egyelőre beláthatatlan változásokat generálnak. A jelen kutatásai ezért alapvetően három nagy, ám ezen belül meglehetősen konkrét területre koncentrálnak: az automatizációra, az optimalizációra és a kockázatkezelésre.

Az *automatizáció* – legyen szó akár rendszerirányításról, vagy az ipar 4.0 vezérléseiről, avagy az önvezető közlekedésről – egyrészt a költséghatékony működésről, másrészt a munkaerő-piacon gyakran hátránynak számító emberi tényezők vagy hibák kiiktatásáról szól, harmadrészt a fejlődési ütemhez való felzárkózásról vagy a piacvezető szerepekről. Ennek során a szolgáltatásközpontú társadalomban – az adatrobbanásnak köszönhetően – automatizációvá kódolódik a gazdaság és a társadalom számos más funkciója (Fehér 2016).

Szorosan ide kapcsolódnak az *optimalizáció* kutatásai, melyek elsősorban az okos és intelligens környezeteket vizsgálják. Alapkérdésük, hogy egy szenzorizált környezettel és óriási adatkészletekkel, sőt, akár nyílt platformon elérhető adatokkal hogyan lehet vezérelni egy-egy nagyobb, akár több tízmilliós lakosú város optimális működését – a közmű-ellátástól a forgalmi anomáliák elkerülésén túl akár a robotizált idősgondozásig (többek között Ericsson Consumer Lab 2015).

Az automatizáció és az optimalizáció egyenes következménye a *kockázatkezelés* elengedhetetlen feltétele. Az ide vonatkozó kutatások nemcsak információbiztonsággal és lehetséges hekkelési gyakorlatokkal vagy sérülékenységi kérdésekkel foglalkoznak. Az is kérdéssé vált, hogy ki és hogyan birtokolja az adatvezérléshez szükséges adattömeget. Ezen belül például hogyan lehet érzékenyíteni, illetve rávenni nagy létszámban városlakókat arra, hogy a köz érdekében megosszák mindennapi tevékenységeik részleteit és ezzel csökkentse a privát szférájukat (többek között Zoonen 2016).

E három nagyívű kutatási területhez közvetlenül kapcsolódik egyfajta emberarcú megközelítés is, nevezetesen az okosból intelligenssé váló környezetek lakóinak, illetve használóinak együttműködési lehetőségei és visszacsatolásai.

Ezen belül a *kollaboráción* alapuló, a több döntési szintet is bevonó tervezés és kivitelezés szerepel kiemelt helyen, olyan összetevőkkel, mint a közösségi média, a hálózati összekapcsoltság, illetve valamilyen összekötő cél (Bradley–McDonald 2011). A mobil eszközök, a wifivel ellátott mikrokörnyezetek és a tudásmegosztás számtalan formája támogatja ezt az elmozdulást. Az ide vonatkozó kutatások elsősorban a megosztáson alapuló gazdaság (sharing economy) jelenségeit, a részvételi kultúra előnyeit és a viselkedésből cselekvésbe fordítható

együttműködés lehetőségeit vagy korlátait vizsgálják (többek között Hamari és szerzőtársai 2016). A wikivezérelt munkavégzéstől a digitális csapatépítésig (Chen 2012) számos formában létezik együttműködés olyan szakértői munkával, mint a produktivitást támogató szakértők, az adatvédelmi tanácsadók, a kutatási ügynökök vagy az online személyi edzők. A kollaborációt vizsgáló kutatások és értékelési rendszerek az erősségeket vagy előnyöket helyezik előtérbe a gyengeségekkel szemben (Asplund és Blacksmith, 2012), ami esetenként idealizálja is ezt az együttműködési formát. A kollaboráció során elsősorban humán együttműködések elemzésére kerül sor, melynek során a technológiai keretrendszert eszközként vizsgálják, többek között UX (user experience) kutatásokkal és prototípus platformok tesztelésével. Ezzel együtt rohamosan nő azon kutatások és tanulmányok száma, melyek az ember-gép csapatmunka elősegítésével vagy trénelésével foglalkoznak, különös tekintettel az automatizáció hatásainak terepen történő megfigyelésére (Rosenfeld–szerzőtársai 2017).

További kiemelt kutatások tartoznak a *prototípus-környezetek teszteléséhez*, elsősorban élő laborokkal (living labs) és a változó környezetben átalakuló *társas viselkedés kutatásai* virtuális valóság szimulációkban vagy augmented valóságokkal az okos technológiáknak köszönhetően.

A mesterséges intelligencia felé történő elmozdulásban már felsorakoznak az etikai kérdéseket feszegető, elméleti és feltáró kutatások is. Ennek megfelelően már nemcsak a közlekedésoptimalizálással vagy -automatizálással kapcsolatban érhetők el feltörekvő trendek vagy kutatások (lásd fent az automatizáció és az optimalizáció jelentőségét), hanem szorosan kapcsolódnak az emberi döntésekhez mért finomhangolási kísérletek is. Kiváló példája a morális gép (moral machine) kutatás az MIT-n. Olyan kutatásról van szó, melyben emberi dilemmák és döntések sorát aggregálják elkerülhetetlen közlekedési balesetek esetén, kiválasztva a kevésbé rossz kimeneteket, sőt, vitára adnak lehetőséget etikai kontextusban. Ezzel egy olyan tanuló szoftvert fejlesztenek, mely optimális esetben az önvezető autók világában kevesebb káreseményt vagy személyi sérülést okoz majd, mint az ember-vezette autós közlekedés (<http://moralmachine.mit.edu>).

Az itt röviden vázolt trendek és kutatások jól mutatják a technológia közvetlen hatását az emberi döntések szabadságára és korlátaira vonatkozóan. Másfelől nyitogatják azokat a kapukat, ahol már a gépek is megkérdőjelezhetők emberi aspektusból. Az ÁMI és a SZMI lehetősége így válik értelmezhetővé – még azokkal a vitákkal együtt is, melyek a gépek vezérelte jövő kiszámíthatatlanságáról, kockázatairól, az embert kontrolláló mechanizmusairól szólnak (többek között Callaghan et al. 2017). Hogy ezen belül a gép-környezet mennyiben támogatja majd az emberi létezés biztonságát, kiteljesedését vagy kényelmét, számos tényezőtől függ. Ami bizonyosnak látszik, hogy egyre inkább fekete dobozba záródnak digitális és okos működések, egyre komplexebb folyamatok válnak a gép saját produktumává, ami észlelésünk számára intelligenciaként jelenik meg vagy túlmutatthat az emberi logikán.

Az elágazások illusztrációja: a menedék

Az okos környezetek, és ezen belül is az okos városok tervezésében kiemelt helyet kap a mobilitás és a közlekedés (Fehér 2018b) – a meglévő infrastruktúrák újragondolásával vagy az önvezető járművek paradigmaváltásának előkészítésével. Ebből egy elemet, a tömegközlekedési megállókat funkcionális frissítését emeli itt ki az elemzés, szemléltetve a jelenleg okosnak tekintett technológiát, a kulturális megközelítések különbségeit és a kulturális különbségek jelentőségét mint az emberarcúság fokmérőjét. Érdekes itt bevezetni a „menedék” metaforáját, mely arra utal, hogy egy megálló nemcsak egy várakozási helyszín, hanem egy hely, ahol védeltséget és egyfajta gondoskodást vagy szolgáltatást is kaphat az utazó. Az „okos megálló” elemzésére ebben a kontextusban kerül sor.

Az okosváros-fejlesztéseknek köszönhetően számos beruházás érinti a tömegközlekedést, amiben a megállók az összeköttetések csomópontjait jelentik. Ezen belül négy megközelítés jellemző, melyek különböző kombinációkban jelennek meg. Egyfelől a lehetséges egészségügyi kockázatok, másfelől a klíma által meghatározott feltételek, harmadrészt a várakozási idő érdemi kitöltése és végül a komfort játszik szerepet a tervezésnél és kivitelezésnél.

Kezdve az egyik kulturális és funkcionális megközelítéssel, Hong Kong városi közlekedése a Sino Green projektjében egy nyitott változatú menedéket képzel el, ahol a nyitottságnak köszönhetően figyelembe kell venni az egészségügyi kockázatokat. Ennek egyrészt oka, hogy a nemzetközi sztenderdeknel magasabb a kínai nagyvárosok szennyezettségi mutatója, másrészt a lakosság környezettudatossága fokozatosan növekszik. A megoldást a szűrt légzőnákban látják, melyben kiemelt szerepe van maguknak a buszmegálló egységeknek. A tömegközlekedésre várók számára a levegőt maga a megálló egység tudja tisztítani egy légfüggőnyvel, és így jobb minőségű levegőt pumpálhatnak vissza az utazóközönségnek, ami negyven százalékkal is csökkentheti a káros anyagok belélegzését. A klímát figyelembe véve a levegőt hűtik is, amennyiben a forróbb napokon magasba szökik a hőmérséklet. A működtetést nap-
elemek biztosítják a további környezeti károk elkerülése érdekében. A rendszert távolról is lehet vezérelni, de önműködően is képes az automatizált működésre és az optimalizálásra. A cél tehát elsősorban a tömegközlekedés támogatása okos megállókkal, enyhítve a környezeti károkat, s információs panelekkel támogatni az utazók terveit (forrás: www.techinasia.com, lásd még 1. kép).

1. kép

Menedék Hong Kongban.

Forrás: <http://ecns.cn>

Egy másik típusú megközelítést ad a várakozóknak Dubai, ahol a fókusz elsősorban a klímán és a menetrendi információk kezelésén van. Több száz zárt és klimatizált megállót hoztak létre, ahol a közlekedési információk azonos időben elérhetők. Ezzel a magas hőmérséklet és az erős napsugárzás okozta egészségügyi kockázatok csökkenthetők és a komfortérzet növelhető, miközben a megálló szolgáltatását megújuló energiaforrás biztosítja. További szolgáltatások az ingyenes internet-elérés és az étel-ital automaták vagy a második fejlesztési fázishoz kötődő kávézók (forrás: <http://www.arabianbusiness.com>). Érdemes megemlíteni, hogy épp ebben a városban kerültek bevezetésre az önvezető „podok” vagyis olyan modulárisan összerakható tömegközlekedési utasterek, melyek a forgalom és az utasok útiránya szerint optimalizálják a tömegközlekedést azzal a céllal, hogy az autós közlekedést mintegy harminc százalékkal csökkentse a következő évtizedekben és a komfortos menedékekkel együtt vonzóvá

tegyék a tömegközlekedést. Az okos menedék tehát szervesen kapcsolódhat az okosított és egyre intelligensebbé váló közlekedéshez is egy integráló stratégiában (lásd 2. kép).

2. kép
Menedék Dubaiban

Forrás: www.absolutegeeks.com

Végül egy szintén komplex, ám eltérő megközelítés Szingapúrhoz tartozik. Okosváros-konceptiójuk középpontjában a városlakó áll, s ennek köszönhetően a tömegközlekedés városi menedékei a városlakó szolgáltatóról szólnak. A világklasszis tömegközlekedési hálózat jellemzője „átjárhatóság, interakció, szocializáció”. A megálló fejlesztésénél az IKT-technológiát vették alapul. Ennek megfelelően a széles sávú ingyenes wifi hálózat, a mobil eszközök töltésének lehetősége alapvető. Ezt egészítik ki olyan további online megoldások, mint az e-könyv könyvtári elérése vagy a geotaghez kötött játékok kapcsolódási lehetősége. Sőt, további szocializációs lehetőséget kínálnak a menedékhez épített játszóterek is. Amennyiben valaki egyedi útvonalat vagy egyéni közlekedést választ egy menedékből, az okos kerékpárállványoknál dokkolt biciklik is bérelhetők. A megálló áramellátását napenergia biztosítja, csökkentve a környezeti hatásokat. Az ehhez hasonló „élj-játssz-dolgozz” szlogenű környezetek elterjedtek a városállamban a városlakók egyensúlyérzetének támogatásához (lásd 3. kép)

3. kép
Menedék Szingapúrban

Forrás: <http://citygreen.com>

Mindhárom esetben jól látható a megújuló energia iránti elkötelezettség, ezen túl viszont három teljesen eltérő, a klímára és a városi kultúrára más logikával reflektáló megoldás érhető el a példákban. Az illusztrációk konzekvenciája, hogy a koncepcionális és sztenderdeken alapuló megközelítés egésze, illetve a kapcsolódó további fejlesztések alapjaiban határoznak meg egy-egy implementációt, s ennek szerves része az éghajlat, illetve az adott kultúra megoldásai a jelen problémáira vagy a belátható jövő technológiai hatásaira. Más szavakkal, az emberarcú okos vagy intelligens környezet trendjeit és vizsgálatait tehát az adott kultúra determinálja, a kulturális megközelítésnek pedig lényegi része, hogy mi milyen (változó) klímához tervezhető. Hogy ezen belül milyen lehetőségek és korlátok formálják a fejlesztéseket, azt az elérhető vagy tervezhető technológia határozza meg.

Jelen esetben tehát itt még csak olyan szenzorizált környezetek érhetők el, melyekhez különböző szolgáltatásokkal bekapcsolódik az infrastrukturális vagy a végfelhasználói internetes elérés is. A fenti definíciós keretet tekintve így a korábbról ismert közlekedési elosztó pontoknak leginkább még csak egy okosított változata jelenik meg. Annyiban viszont már közelítenek ezek a menedékek a kezdeti mesterséges intelligencia felé, hogy több paramétert vesznek figyelembe azzal a szoftveres háttérrel, mely felhő és big data alapú, s vezérli a kiemelt funkciókat a városi tér különböző igényei vagy feltételei szerint. Am ahogyan fent is szó esett róla, még nehézkes és nem látványos a működésük. Másik oldalról ezek a menedékek tekinthetők olyan kezdeti moduloknak is, melyekhez fokozatosan kapcsolódnak majd más KMI fejlesztések. Ezek lehetnek majd például önvezető buszok vagy telekocsik, melyek akár kabinonként gyűjtik az utasokat különböző úticélok szerint és később további, egyre személyre szabottabb, nem csak tömegközlekedési szolgáltatások kapcsolódnak majd hozzájuk. Ilyen értelemben a jelen még csak rámutat az okos működés integrált és a mesterséges intelligencia felé mutató változataira. A következő lépés az, amikor a fejlesztők nagyobb számú funkció összekapcsolásával kész megoldásokat kínálnak rendszerszintű működésekre, emberi beavatkozás nélkül.

Kivezetés

A technológiai és kulturális logikák, a klíma, illetve a morális megközelítések együtt mutatják meg azt az irányt, hogy az okosból intelligens környezetek felé merre mozdulunk el, mit építünk és trénelünk a biztonságunk, a kényelmünk, avagy egy elképzelt életminőség érdekében. Kérdés, hogy ebben a folyamatban mennyiben lesz lehetőség arra, hogy a technológia növekvő domináns szerepét még felismerhető emberi vonásokból rakjuk össze és humanizáljuk a számítógépesített vagy robotizált környezeteket. De máshogy is feltehetjük a kérdést. Egyrészt meddig őrizhető meg az az emberi illúzió, hogy egy okos vagy intelligens szolgáltatás és környezet a humán célokat szolgálja? Másrészt az ember teremtette, de nem emberi intelligencia milyen reflexiókkal és önálló döntésekkel ad majd visszacsatolást a jelen kutatásainak és alkalmazásainak?

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” program Digitális Kormányzás és Digitális Állam Kiemelt Kutatóműhely keretében, annak támogatásával készült.

Irodalom

- Asplund, Jim – Blacksmith, Nikki (2012) *Embedding strengths in your company's DNA*. Gallup Business Journal. Online: <http://www.gallup.com/businessjournal/155036/embedding-strengths-company-dna.aspx>
- Bradley, Anthony J. – McDonald, Mark P. (2011) *The social organization*. Boston, Massachusetts, Gartner Inc. – Harvard Business Review Press.
- Burgess, Andrew (2018) *The executive guide to artificial intelligence: how to identify and implement applications for AI in your organization*. Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63820-1>
- Callaghan, Victor – Miller James – Yampolskiy, Roman – Armstrong, Stuart (2017eds.) *The Technological Singularity*. Berlin, Springer.
- Chen, John (2012) *50 digital team-building games: fast, fun meeting openers, group activities and adventures using social media, Smart phones, GPS, tablets, and more*. New York, Wiley and Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119203261>
- Ericsson Consumer Lab (2015) *10 hot consumer trends*. Online: <http://www.ericsson.com/res/docs/2014/consumerlab/ericsson-consumerlab-10-hot-consumer-trends-2015.pdf>
- Fehér Katalin (2016) *Digitalizáció és új média*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fehér Katalin (2018a) A mérföldkő elérkezett: okosból intelligens, városból ökoszisztéma, tudásmegosztásból konzultáció. *Vezetéstudomány*, nyári szám (in print)
- Fehér Katalin (2018b) Issues and Consultation Platform in Contemporary Smart or ANI Environments. In: *Fourteenth International Conference on Technology, Knowledge, Society*. New York, Saint John's University. Paper 6.
- Ford, Martin (2016): *Robotok kora*. Budapest, HVG.
- Gill, Karamjit S. (2016) Artificial super intelligence: beyond rhetoric. *AI & Society*, 31(2) 137–143. <https://doi.org/10.1007/s00146-016-0661-8>
- Hamari, Juho – Sjöklint, Mimmi – Ukkonen, Antti (2016) The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67(9) 2047–2059. <https://doi.org/10.1002/asi.23552>
- Kiulian, Artur (2017): *Robot is the Boss: How to do Business with Artificial Intelligence*. Los Angeles, Amazon DS LCC.
- Kurzweil, Ray (2006) *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. New York, Penguin.
- Mizutani, Harou – Ueno, Michihiko – Arakawa, Naoya – Yamakawa, Hiroshi (2018). Whole brain connectomic architecture to develop general artificial intelligence. *Procedia Computer Science*. 123. 308–313. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.01.048>
- Mostashari, Ali – Arnold, Fredrich – Maurer, Maik – Wade, Jon (2011) Citizens as sensors: The cognitive city paradigm. *Emerging Technologies for a Smarter World (CEWIT). 8th International Conference & Expo on emerging Technologies for a Smarter World*. New York.
- Muehlhauser, Luke (2013) *What is AGI? Machine Intelligence Research Institute*. Retrieved 1 May 2014. Online: <https://intelligence.org/2013/08/11/what-is-agi/>

- Rosenfeld, Ariel – Agmona, Noa – Maksimov, Oleg – Kraus, Sarit (2017) Intelligent agent supporting human–multi-robot team collaboration. *Artificial Intelligence*, 252, 211–231. <https://doi.org/10.1016/j.artint.2017.08.005>
- Schwab Klaus (2016) *The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond*. World Economic Forum Agenda.
Online: <http://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond>
- Swamynathan, Manohar (2017) Step 2 – Introduction to Machine Learning. In: *Mastering Machine Learning with Python in Six Steps*. Berkeley, CA, Apress.
- Vuolteenaho, Jani – Leurs, Koen – Sumiala, Johanna (2015) Digital urbanisms: Exploring the spectacular, ordinary and contested facets of the media city. *Observatorio*, Special Issue: Media City: Spectacular, Ordinary and Contested Spaces' (Edited by Koen Leurs, Jani Vuolteenaho & Johanna Sumiala), 1–21.
- Tapscott, Don (2012) *Four principles for the open world*.
Online: https://www.ted.com/talks/don_tapscott_four_principles_for_the_open_world_1?language=en
- Zoonen, Liesbet van (2016) Privacy concerns in smart cities. *Government Information Quarterly*, 33(3) 472–480. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.06.004>

A KONTEXTUS HÁLÓJÁBAN

Avagy miként alkalmazhatók a kulturális antropológia módszerei az emlékezetkutatásban

Tóth Judit Gabriella

toth.judit.gabriella@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.87

Absztrakt

Az emlékezetkutatás a társadalomtudomány egyik népszerű területe lett, de módszertana még nincs kellőképpen kidolgozva. Másképpen vizsgálja a kommunikációkutató, a szociológus vagy a filozófus; ahány kutató, annyiféle megközelítés. Jelen tanulmány szerzője kulturális antropológus, és azt igyekszik bemutatni, hogy a kulturális antropológia módszerei miként alkalmazhatók az emlékezet kutatásában, mennyire szükséges azokat más módszertani elemekkel vegyíteni. A tudományterület természetéből adódóan elsősorban az életútinterjú, a csoportos interjú és a fotóantropológia alkalmazhatósága jöhet szóba.

Kulcsszavak

a kollektív emlékezet kutatása, kulturális antropológia, lehetséges módszerek

IN THE NET OF THE CONTEXT

Judit Gabriella Tóth

Abstract

The research of collective memory has become a popular field of social science, but its methods haven't been elaborated yet. Communication science, sociology or philosophy investigate this topic in different ways – with almost as many approaches as there are researchers. The author of this paper is a cultural anthropologist, and she wants to show how the methods of cultural anthropology can be applied in the research of collective memory, how it is needed to mix them with other methodological tools. Life interview, group interview and photo anthropology are presented as useful methods of gathering and documenting important elements of collective memory.

Keywords

the research of collective memory, cultural anthropology, useful methods

A KONTEXTUS HÁLÓJÁBAN

Avagy miként alkalmazhatók a kulturális antropológia módszerei az emlékezet-kutatásban

Tóth Judit Gabriella

Napjainkban egyre kedveltebb téma az emlékezet kutatása, és ez nagyrészt Pierre Nora munkásságának köszönhető, aki azt a közösségi emlékezetet vonta elemzés alá, amely kiemelkedett a szürke hétköznapokból és nem merült feledésbe. (Nora 1992) A francia kutató elképzelései egyre inkább visszhangra találtak Európában, és Magyarországon is széles körben vizsgált témává nőtte ki magát az emlékezet feltárása.

Az emlékezet sokféle szempontrendszer szerint vizsgálható, így több tudományág is igyekszik feltárni összefüggéseit a pszichológiától kezdve a kommunikációtudományon át egészen a kulturális antropológiáig. Jelen tanulmány is ezeknek a tudományoknak a határterületén helyezkedik el. Középpontjában egy kihalóban lévő, csereháti falucska, Nyésta kollektív emlékezetének feltárása áll. Környezetfüggő vizsgálatról van szó, amely arra igyekszik összpontosítani, hogy ha megváltoztatjuk egy visszaemlékezés kontextusát¹, akkor milyen mértékben változik a felidézett történet tartalma, milyen hatással van a kontextus változása a visszaemlékező interjúalanyra, és milyen attitűdökre készíti.

Identitás és emlékezet

Amikor identitásról beszélünk egy közösség esetében, elsősorban a Tajfel, Turner és Breakwell munkáiban megjelenő szociális identitáselméletre fordulhatunk. Az ő elgondolásai az egyén csoportazonosulásából indulnak ki, és az én önállósága és cselekvőképessége fenntartásának folyamatát vizsgálják. Egy másik irányt képvisel a szimbolikus interakcionista szerepelmélet, amely az identitást szerepidentitásként értelmezi. (László 1999: 94)

Az identitás időben és térben változó jelenség. Erikson (1959) pszichoszociális fejlődés elméletében az emberi életet nyolc ciklusra osztja, amikor is minden egyes szakaszban változások mennek végbe mind az egyénben, mind annak közvetlen környezetében. A belsőnkben zajló folyamatoknak és a külvilághoz való viszonyoknak a megváltozása hozza létre azt a fejlődési konfliktust, amely meghatároz egy életszakaszt. Egy normálisnak mondható személyiségfejlődés során ez a konfliktus nem kerülhető meg. Erikson szerint az identitás tényleges

---

¹ A kontextus megváltoztatásán a következőt értem: az elbeszélővel újra elmondatom az életeseményt azon a helyen, ahol az egykor megtörtént velem; vagy olyan társak körében beszéltem újra erről, akiknek az életében ez az esemény szintén megtörtént, együtt élték át azt.

kialakulása az ötödik szakaszban, a serdülőkorban jelentkezik, amikor a gyermekkori azonosulások haszna már érvényét veszti.

A személyek közösségi identitásának kialakulásában nagy szerepet játszik az a nézetrendszer, amelyet saját csoportjukkal közösen hoznak létre és tartanak életben. Breakwell elgondolásában a szociális identitás elmélet és a szociális reprezentáció elmélet kapcsolódik össze (Breakwell 1993), habár a szociálpszichológia két, egymástól teljesen eltérő elméletéről van szó.² Elgondolásának nagy előnye lehet azonban, hogy a két elmélet összekapcsolásával olyan kérdések tehetők fel, mint hogy egy adott szociális reprezentáció miért és hogyan alakítja ki formáit egy bizonyos közösségben, vagy hogyan befolyásolja a csoportdinamika a különböző folyamatokat az egyén és a csoport szintjén.

A csoportban létrejövő és fenntartott szociális reprezentációk megalapozzák a csoporttudat kialakulását, a csoport reprezentációiban való osztozás jelképe lesz a csoporttagságnak, aminek alapján a csoporttagok képesek megérteni, hogy miért kényszerülnek az adott csoport céljainak követésére. (Breakwell 1993) Ezek a csoport-identitást kialakító funkciók már nem arról szólnak, hogy a csoportközi összehasonlításban egy pozitív identitás alakuljon ki, hanem azokon a folyamatokon van a hangsúly, amelyek a csoport identitását a csoporton belül formálják. Egy adott csoporton belül kialakított és fenntartott szociális reprezentációk azzal is hozzájárulnak a csoportidentitáshoz, hogy a közös reprezentációkban megjelenő világnézet a csoporttagokban erősíti a közös identitásélményt. (Moscovici–Hewstone 1983)

Az identitás mindenképpen társadalmi kategorizálás eredményeként jön létre, a „mi” és az „ők” határvonalán alakul ki, és arra ösztönzi az egyént, hogy megtalálja a helyét a társadalomban és annak kisebb vagy nagyobb csoportjaiban. (Berger–Luckmann 1966) Az identitás a társadalom és a kultúra készleteiből, a társadalmi gyakorlat során szerzett tapasztalatokból és a mások általi elfogadásból táplálkozik. „A társadalmi és kulturális környezet döntő szerepet játszik az egyén önmagáról való tudásának megszerzésében, mégpedig nemcsak azért, hogy felkínálja számára az önmagára vonatkozatható tudáshalmazt, hanem azért is, hogy visszajelzést ad arról, hogy mások miként képezik le, és milyen kategorizációs és tipizációs folyamatokon keresztül ragadják meg őt.” (Bindorffer 2001: 19)

A társadalmi emlékezetet a tudományos közösség kezdetben a tudásszociológia egyik vizsgálati területének tekintette, illetve tágabb értelemben a kultúrákat összekötő struktúráként jelenítette meg. Napjainkban az emlékezetkutatás interdiszciplináris terület, hiszen a szociológia, a kulturális antropológia és a pszichológia is több szempontból foglalkozik vele. A pszichológia elsősorban Bartlett meghatározásából indul ki, aki elsőként állította a középpontba az emlékezet társadalmi-közöségi vonatkozásait, és nagy jelentőséget tulajdonított a csoportdinamikának. (Bartlett 1932) A kulturális antropológiában Evans-Pritchard a Dél-Szudánban a Nílus felső folyásánál élő nuer nép vizsgálatában alkotta meg a strukturális amnézia elméletét. (Evans-Pritchard 1940)

Az elmúlt évtizedekben egyre több új utalás és elgondolás jelent meg az emlékezet társadalmi értelmezése kapcsán mind a tudományos diskurzusokban, mind a közgondolkodásban. A egyik legnépszerűbb értelmezési keret Maurice Halbwachs nevéhez fűződik, aki szerint az emlékezet egyéni tudatok együttműködése során alakul ki, melyet társadalmi megállapodások formálnak. „[...] Az emberek általában a társadalom keretein belül tesznek szert az emlékeikre. Ugyanígy, társadalmi keretek között idézik föl, ismerik föl, illetve lokalizálják azokat [...]” (Halbwachs 1992: 38) Halbwachs túllépve a filozófián és szembeszegülve a

---

² A szociális identitás elmélete olyan modelleket dolgoz ki, amelyek az egyéni identitásdinamikát és a csoportközi viszonyok identitásdinamikáját magyarázzák. A szociális reprezentáció elmélete nem vizsgál olyan jelenségeket, amelyek segítségével bizonyos reprezentációs tartalmak egy bizonyos csoporton belüli vagy más csoporttal való viszonyból származnának.

pszichológiával alkotta meg a kollektív emlékezet fogalmát, amelynek lényege, hogy az individuum csak a csoport kontextusában képes az emlékezetre.

A francia történész Nora szerint azért vagyunk hajlamosak egyre többet beszélni az emlékezetről, mert nagyon kevés maradt belőle (Nora 1992), és ő ebben főként politikai folyamatot lát. Míg a premodern társadalmakról elmondható, hogy folyamatosan a múltban élnek, addig a kortárs társadalmak elválasztják az emlékezetet a társadalmi reprodukció lehetőségétől; az emlékezet ma már explicit jelek függvénye, és a tapasztalás egyik módjának tekinthető: megjelenítjük mindazt, amit ma már nem áll módunkban megtapasztalni.

A kulturális antropológia módszereinek használhatósága

A hazai kulturális antropológiai kutatások érdeklődési pontjától kicsit távol áll az emlékezet vizsgálata, azonban én most mint kulturális antropológus arra teszek kísérletet, hogy egy terepmunkám kapcsán számba vegyem, az antropológia ismert módszerei közül melyek azok, amelyeket sikerrel alkalmazhatunk az emlékezet vizsgálatában. Terepmunkámat egy előregedő, cserehádi falucskában, Nyéstan végeztem. Cserehát ma az ország egyik legelmaradottabb és legelhanyagoltabb területe, klasszikusan aprófalvas települések jellemzik, nagyobb központja a történelem során soha nem alakult ki. A legsúlyosabb problémát az idősek jelentik, akik csak minimális szociális segítségben részesülnek.

A 2015-ös népszámlálás adatai szerint negyvenen élnek Nyéstan³, azonban ez az adat a tapasztalataim szerint a vizsgálat szempontjából nem lehet mérvadó, mivel nincs 40 állandó lakosa a falunak, mert egy részük nyaralási céllal vásárolta a telkét vagy a házát, és csak bizonyos időszakokban tartózkodik itt; őket nem is vettem bele a mintámba, mert úgy gondolom, hogy nem aktív tagja a közösségnek.

Ahogy írásom elején már említettem, kutatásomban elsősorban azt figyelem meg, hogy egy megváltoztatott kontextus mekkora hatást gyakorol az elhangzott történet tartalmára és annak elmondójára. Ezt két úton vizsgálom: először újra elmondatom az interjúalannal a történetét társas környezetben – családjá és barátai körében, majd pedig elviszem arra a helyre, ahol az említett esemény egykor megtörtént. Csoportos interjúkat használok és a fotóantropológia adta lehetőségeket igyekszem kiaknázni.⁴

Csoportos interjú

Az 1950-es évek elején Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szinte minden településen előfordultak kulákok, Nyéstan is hasonlóképpen alakult. A falubeliek elmondása szerint egyetlen „kulák ember” élt itt a családjával, és meglehetősen megoszlottak velük kapcsolatban a vélemények. Ezek kétféle attitűdöt tükröztek: egyesek szemében a kulák ördög, míg másokéban angyal volt. Az emberek viszonyulását elsőként a lokális kapcsolatok befolyásolták. Akik kommunista eszméket valló rokonai és baráti kapcsolatokkal rendelkeztek, az ördög jelzöt részécsítették előnyben: „a kulák személye velejéig romlott, céljai eredendően gonoszak, kizsákmányolási vágya csillapíthatatlan, mindez pedig az új idők kereszteseivel, az igazság bajnokai-val, a kommunistákkal szemben értendő.” (Bolgár 2008: 51.)

Klaniczay Gábor az antropológiai írásokból ismert boszorkányüldözések tárgyaihoz, a boszorkányokhoz hasonlítja a kulákokat: a boszorkányüldözések többségükben a kártékony

³ Nyésta, Magyarország Közigazgatási Helynévkönyve, 2015. Január 1.

http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=81322&p_lang=HU (2015. 10. 05.)

⁴ Azon interjúalanyok neveit, akik nem járultak hozzá nevük közléséhez, etikai okokból mindvégig monogrammal jelölöm.

boszorkányokat érintették, de csak akkor válhattak ezek az események tudományos problémává, amikor a boszorkányvadásban evilági konfliktusokat véltek felfedezni. (Klaniczay 1986: 266–274.) A boszorkányüldözésekben vádlóként mindig a helyi közösség nevezhető meg, hasonlóan történhetett ez a kulákokkal is.

A kulák terminus előéletéről a szakirodalom nem igazán ír, elsőként az 1948-as évek tájékán említik. A szociográfusok nagy részénél a kulák a falusi idegent jelképezi, és a „mi”, azaz a falu lakosságának szemében a nép ellenfogalmaként jelenik meg. (Koselleck 1998: 12–14.)

A Nyéstán élt kulák család, amelyhez az elemzésemben elmesélt élettörténet kapcsolódik, az elmondások alapján a makrokulák kategóriába sorolható. Az egykori kommunista közeg veszélyes elemnek tartotta, aki olyan képességekkel rendelkezett, melyek segítségével bárkit képes volt rövid idő alatt meggyőzni bármiről, és szavainak nagy súlya volt a faluban.

„Apám szerint ő volt a falu vezére, ha lehet így mondani. Egy szavába került minden, amit csak szeretett volna. Ha ő azt mondta, hogy minden háznál disznó legyen és nem baromfi, hát az is volt. Az emberek többsége vakon hallgatott rá.” (D. F.)

Az alaptörténetet Feri bácsi mesélte el először, aki immáron 72 éves múlt, nyéstei lakos, amióta megszületett. A szomszédos Selyeb általános iskolájába járt, majd a hatodik elemi után munkát vállalt a falu határában, édesapja korán meghalt, el kellett tartania testvéreit és beteg édesanyját. Az 1950-es évekhez iskolai emlékei a történelem vizontagságain keresztül kötődnek, a falu egyetlen kulákja nem messze lakott tőlük. Első alkalommal büszkén mutatta fiatalkori képeit és sokáig keresgette iskolás fotóit, de csak egy nagyon régi, szinte már elmosódott fotográfiára akadt.

„Ez már régi történet, kisdíák lehettem még. Jó tanuló voltam, nem szerettem a rendbontást. Egy órán mégis megjelent az igazgató és azt mondta, hogy menjünk el a nyéstei kulák házához és kiabáljunk neki, mint a gyerekdalban, csiga-biga, ég a házad ideki. Hát az övé égett... fel kellett gyűjtanunk.”

Második alkalommal megkértem, hogy keressük fel a ház helyét, ahol az említett kulák élt. Feri bácsi a Másik oldalon lakik, míg az egykori kulák ház Az Egyik oldalon volt. Alighogy elindultunk, útközben már bele is kezd a történetbe és erőteljes karnyújtással menet közben végig a házra mutat:

„1950 nyara volt talán. Alsó tagozatba jártam. Arra szólítottak fel minket, hogy égő fáklyákkal vonuljunk ki ahhoz a házhoz. Kiabálnunk kellett: „Kulák gyere ki!”. De nem jött elő. Fel kellett gyűjtanunk a házat.”

Az első alkalomhoz képest Feri bácsi sokkal zordabb arccal és kemény mozdulatokkal irányítja figyelmem az egykori kulák házra. Hangját felemeli és szinte kiabál, akárcsak gyerekként tette: „Kulák gyere ki!”. Ahogy a már tar telekhez érünk, megáll a közepén és megtámaszkodik egy fában. Hosszasan a földet nézi, majd azt kérdezi tőlem: „Miért gyerek kiabált? Miért gyerek ölt?”. A megváltozott kontextus helyzet arra ösztönözte Feri bácsit, hogy számot vessen önmagával, a bűnével, amelyet gyermekként, mások utasítására elkövetett.

Az idézett szituációban a Goffman által a beszélői szerep kategóriájára vonatkoztatott főszereplő funkció jelenik meg, akit egy olyan, a kommunikációs aktusban résztvevő individuumnak értelmez, „aki kötelezettséget, felelősséget vállal a szavak jelentéséért.” (Goffman 1981b: 144) Az elbeszélő mindig maga dönti el, hogy az említett szerepet magára ölti-e vagy sem, a helyszín által jelen esetben generált kontextusban az interjúalany magára vállalta ezt, és identitását újbóli értelmezés alá vonta az adott szituációban. Egyszerű szerzőként a szelektálás lehetősége természetesen adott számára, de a történés helyszínén való elhelyezése arra készteti, hogy az adott térhez és időhöz megfelelő történetet és értelmezést vállalja fel.

Közösségi trauma?

Már Durkheim munkáiban is találunk olyan elméleti felvetéseket, amelyek szorosan kötődnek a társadalmi emlékezethez. Durkheim a emlékezetet a társadalmi tény⁵ fogalmával társítja, melyet a csoport hiedelmei, szokásai és a közös múlt hordoz leginkább. A társadalom minden egyes része a társadalmi múlt ismétlődéseként értelmezhető. (Durkheim 1917a: 13) Ez az állítás magában foglalja azt a jelentést, hogy a reprezentációk csak akkor tekinthetők érvényesnek, ha azok a csoport emlékezetében élnek, és azokat aktív módon fel is idézik bizonyos körülmények között.

Az emlékezet első szociológiai elméletét azonban Maurice Halbwachs alkotta meg: „Az emberek általában a társadalom keretein belül tesznek szert az emlékeikre. Ugyanígy társadalmi keretek között idézik föl, ismerik föl, illetve lokalizálják azokat.” (Halbwachs 1992: 38) Igazából a Halbwachsi elgondolás teszi indokolttá a csoportos interjú elvégzését, hiszen az emlékezés kimondottan egy társadalmi folyamat.

Az alaptörténet már ismert, az 1950-es évek elején a selyebi általános iskola igazgatója arra utasította az iskola diákjait, hogy gyűjtsák fel a nyéstei kulák házáat. Legelőször Feri bácsitól hallottam a történetről, akit a helyszínen megismételt beszélgetés nagyon mélyen érintett. Sikerült még felkutatnom három olyan adatközlőt, akik szintén részesei voltak az eseménynek, név szerint: Józsi bácsi, Kati néni és Mariska néni.

A résztvevő neve	Életkor	Nyéstei születésű	Egykoron helyi lakos	Jelenleg helyi lakos
Feri bácsi	78	Igen	Igen	Igen
Józsi bácsi	74	Nem	Igen	Nem
Kati néni	78	Igen	Igen	Igen
Mariska néni	73	Nem	Igen	Igen

Hely hiányában az otthonokban rögzített interjúk közül csak a Feri bácsit citáltam az előző alfejezetben, jelen tanulmányban főként a csoportos interjúra szeretnék fókuszálni, amelyet a kulák házában a helyén készítettem. Fontos információ lehet, hogy az egykori ház leégett, elhanyagolt, nem gondozza senki. A csoportos beszélgetést egy szombati délután rögzítettem, amikor a falusi nyugdíjasok leginkább ráérnek, a heti „dolognak” ilyenkor már vége, és még a vasárnapi mise vagy vendégvárás sem foglalja le az embereket. Józsi bácsi kivételével nagyjából mind egyidőben érkeztek, ő már felsőzsolcai lakos, így autóval érkezett a telekre, minimális késéssel. Az esemény közös felidézése és a helyszín már a beszélgetés előtt beindította a jól elrejtett érzelmeket, mert Kati néni és Mariska néni – a szomszéd elmondása alapján – már fél órával megjelentek a helyszínen. Az egész interjút nem áll módomban citálni, csupán azokat a részeket, amelyek többlet információval szolgáltak számomra.⁶

„– Köszönöm, hogy elfogadták a meghívást és eljöttek velem ide beszélgetni!

– Juditka, ez rendkívüli! 10 éve nem láttam Józsit!

– Hát igen. Mások karácsonykor találkoznak, mi pedig szombat délután. (Nevetnek)

⁵ „Társadalmi tény minden olyan – állandósult vagy nem állandósult – cselekvésmód, amely képes kényszerítő erővel hatni az egyénre, vagy pedig ami egy adott társadalomra általános jellemző és egyéni megnyilatkozásaitól függetlenül önálló léttel rendelkezik.” (Durkheim 1978: 43)

⁶ Az interjúalanyok nem szeretnék volna, ha nevük az elmondottak mellett szerepel az írásos anyagban, ezért etikai okokból azokat nem közlöm.

- Jártak itt azóta?
- Nem igazán, és együtt főleg nem. Miután elégett a ház, sokáig a senkié volt, és talán tíz éve megvette egy német turista, de nem jár ide. Láthatod, mindenhol gaz és roncok.
- Ki volt ez a kulák?
- Jánosnak hívták. Azért tudom, mert nagyapám is az volt, és a gyerek fejemben nem tudtam, hogyan is van ez. A név miatt lelkiismeret-furdalás gyötört, valami kínzó érzés fogott el, amikor idejöttünk az osztállyal.
- Hát én a nevét nem tudom. A szomszédunk csak kupecparasztnak hívta. Igazából, hogy mi az a kupec... tudja a fene.
- 30 holdas földje volt, sokan dolgoztak neki napszámban, volt ott krumpli, alma, állatok, például sok disznó és tehén. Önélküle éhen halt volna a fél falu, ő adott munkát.
- Mi történt pontosan azon a napon?
- Mi Ferivel egy osztályba jártunk. Hetedikesek lehettünk, vagy valami olyasmi, számtan órán ültünk, amikor belépett az igazgató és azt mondta, mondta?! üvöltötte, hogy azonnal hagyjunk ott mindent és gyalog indulás Nyéstára, fel kell gyújtani a kulák házát!
- Így!
- Én harmadikos lehettem, azt sem tudtam, mi történik. Nálunk is kiabált a tanár úr, hogy futás kifelé, de mi nem tudtuk, hogy hová megyünk. (Tördeli a kezeit)
- Viszont én nem emlékszem, hogyan indultunk el. Akkor is aludtam órán, mert apám felöntött este és kergette anyámat. Felráztak az álomból és rohantunk ide. A ház előtt keltem fel rendesen.”

Az eddig idézett interjú töredékéből néhány olyan fontos információ került felszínre, amelyeket az otthonokban rögzített interjúk nem fedtek fel: a beszélgetőpartnerek még emlékeznek a kulák nevére, megtudtuk mekkora vagyonnal is rendelkezett, és egyidejűleg ez bizonyította is kulák voltát.⁷

- „– Mi történt, amikor ideértek?
- Az iskola nagy része itt lehetett, sokan voltunk. Valahol itt lehetett az ajtó. (Odalép egy fűcsomóhoz, ahol a bejáratot véli.) Valaki már betörte, mert nyitva volt. Minket behajtottak. Mint egy karámba. Mi magasabbak, ki tudja miért, fáklyát kaptunk és fel kellett gyújtanunk a bútorokat. Lángoltak a szekrények, a szék és mindenki rohangált.
- Bent nem tudom, hogy mennyien voltak, de minket kicsit lányokat felvittek a tanárok a tetőre. Szaladgálnunk kellett rajta. Nagyon féltem, hogy leesek. Egyfolytában imádkoztam magamban, hogy úristen, ne hagyj el!
- Ez szörnyű!
- Akkor ilyen dolgok voltak. Más világ volt. Minden parancsra ment. Később a seregben is.
- Nem is ez a szörnyű, az a szörnyű, hogy miért gyerekek? Miért gyerekek?
- Hol volt a kulák család eközben?
- Mi a tetőn nem tudunk semmit. Azt sem, hogy miért, csak szaladgálnunk kellett. Lefel. Szaladni, szaladni, szaladni. Aztán még évekig álmomban is szaladtam.
- Ahogy égtek a bútorok, én nem láttam semmit. Később azt mondták, hogy senki sem volt otthon. Ez így is bűn volt, más házát felgyújtani, más dolgait tönkre vágni. Amikor

⁷ Az 1949. évi népszámlálást összegző publikáció kimondja, hogy kulák az, aki 25 holdnál nagyobb birtok nem szükségképpen földműves tulajdonosa, vagy aki 25 holdnál nagyobb területen gazdálkodik. (1949. évi Népszámlálás 24–25.)

katona lettem, ki is vert a víz, amikor egy erdőben tüzet kellett gyűjtanom. Megint ezeket a lángokat láttam.

– Nem igaz! A férfi ott volt. Béla – isten nyugosztalja – dobta rá a fáklyát, amíg aludt. Egy gyerek. Értitek? A gyerek itt egy eszköz. Eszköz a bűnre.” (Elcsukló hangon mondja.)

Bartlett személyes emlékezet modellje nagyon jól alkalmazható a csoportos beszélgetés során felszínre tört emlékezeti folyamatokra. A személyes emlékezet mechanikai összetevője az ismétlődés, a résztvevők újra átélnek az egykori eseményeket, és a gyerek, mint bűnös lény kategória mélyen rögzült a tudatban. A múltbeli eseményhez mindenképpen csak narratív módon lehet hozzájutni (Ricoeur 1999: 255), és bizonyos tény az a fenomenológiai tény is, hogy a személy milyen nagy mélységig tud történetekbe gabalyodni. (Schnapp 1953) Mindig az adott sors-esemény⁸ értelmezésén át írjuk újra a múltat, hogy azonosságunk fennmaradjon a jelennel.

Az újra teremtett történet a jövővel is kapcsolatban áll, hiszen mindannak alapját is képezi. Bartlett az emlékezet konstruktív jellegéhez sorolja az észlelést, amely segítségével az emlékezés során hozzuk létre azokat a részleteket, amelyeket később történetünk eseményeként rögzítünk. Az elbeszélők visszaemlékezésében fontos összetevőként határozhatjuk meg a tanórát, az utasítás módját és hangnemét, a kulák házát, a tüzet, ezekből a szimbolikus képekből áll össze a közös történet. A legalapvetőbb kérdés 'a gyermek, mint bűnös lélek' megállapítás kapcsán vetődik fel: ki is vagyok, mik is vagyunk mi? A 'mik vagyunk' kérdés mindenképpen olyan ugyanazonosságot feltételez, amely azonos történések alapján határozódik meg. Egyfajta kvalitatív azonosságként értelmezhető, amely bizonyos ponton összeköt minket. A közös történet elmesélése erősíti a narratív identitást és a csoporttudatot.

A felidézet történet, a kulák házána felgyújtása az elbeszélők gyermekkorának traumatikus élménye, mely mélyen rögzült a tudatban, ugyanakkor feldolgozhatatlan jelleggel bír. Bibó nagyon pontosan határozza meg egy adott kollektív trauma következtében beálló sajátos állapotokat, bár megjegyzendő, hogy feltevését kimondottan politikai kontextusba ágyazza. „[...] A túl nagy megrázkódtatás a szóban forgó közösség politikai gondolkodásának, érzelmeinek és szándékainak megbénulásával jár, melyben a megrázkódtatás emléke, helyesen vagy helytelenül levont tanulsága válik uralkodóvá, valamint az a vágy, hogy a közösség százszázalékos garanciát kapjon afelől, hogy a katasztrófa nem ismétlődhet meg.” (Bibó 1986: 377)

A kulák házána felgyújtása kapcsán a trauma szó jelen kontextusban sérelemként is értelmezhető. A társadalmi és politikai változások hozta helyzet során érte az akkori gyerekeket egy olyan sérelem, mely identitásuk meghatározója lett később és idős korukban is a tudatukban maradt. A sérelmek percepciója nagyon fontos szerepet játszik a csoportidentitásban, különösen, ha ezek a sérelmek a csoporttagok identitását megkérdőjelezi, vagy éppen szétzúzza. Az elszenvedett sérelmek emlékei tovább élnek az egyéni és kollektív emlékezetben, a kulturális reprezentációkban. A sérelmek létre hozhatják a saját traumájukat is, akár közvetlenül is a személyes tragédiákban, ahol a történelem beleszól az egyéni életutak alakulásába. Heller Ágnes szerint „a traumát sokan olyan puska lövéshez hasonlítják, mely halálos sebet ejt a pszichén. Ezért aztán a trauma sebei sosem gyógyulnak be. Lehet a sebet kötözni. De még ha be is zárul a seb, a heg soha el nem tűnik.” (Heller 2006: 14)

⁸ A sors-esemény „olyan történéseket jelöl, amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatja meghasad és felnyílik.” (Tengelyi 1998: 43)

1. ábra

Az egykori kulák ház helye

(Saját készítésű terepfotó. 2015.04.02.)

Fotóantropológia

Az egyik interjúalanyom Irma néni, aki az egykori boltos família leánygyermeké volt, ma már 76 éves. Özvegy, gyermekei Miskolcon élnek.

Indításként arra kértem, hogy mesélje el nekem élete legfontosabb történést, amely a faluban esett meg vele. Egy nagy sóhaj hagyta el a száját, és mosolyogva egy Béla nevezetű férfiről mesélt, aki egykor Nyéstán élt. Nagyon jóképű volt, okos, tanult ifjú, ahogyan ő nevezte, könnyen beleszeretett, amikor meglátta a boltban. A szerelemből házasság lett, amely nem tarthatott sokáig. Így emlékszik a kapcsolat végére.

„Előző nap vett feleségül. Másnap már elhurcolták a munkahelyéről Bélát. Azt mondták, hogy aláaknázza a tervgazdaságot. Nem tudom mivel, buta parasztlány voltam. Remegő lábbal mentem a tárgyalóterembe. Bilincsbe verbe hozták, végig a földet néztem, engem mintha nem is látott volna. Éreztem, hogy elhányom magam, büzlöttem a levegő körülöttem. Émelyegtem. Volt ügyvédje is, persze, de hát az is az ő emberük volt, hiába mondta, hogy ha mindent beismer, akkor kiengedik, de tudtam, hogy nem így lesz. Egy női szív ezt megérzi. Halálra ítélték. Az egyetlen szerelmem volt, a későbbi családomnak soha nem beszéltem róla.”

A 2. ábrán egy fiatalember fényképe látható, talán 18 éves lehet, motoron, a házuk udvarán. A környezet hűen bemutatja az 1950-es évek falusi kellékeit és hangulatát. Az úgynevezett nyári konyha és a lakóház egymás mellett, vizes vödörök az udvaron, a kertben dolgozó apa levett kabátja a házat támasztó faoszlopra akasztva. Valószínűleg a motor sem a fiatalemberé, aki meglehetősen elegáns öltözékben felpattant édesapja motorjára, amíg az a kertben munkálkodik. Mire is utal a motor? Abban az időben a hagyományos értelemben vett parasztcsalád nem rendelkezett ilyen járművel, ebből arra lehet következtetni, hogy egy meglehetősen jó-módú, vidéken élő familiáról lehet szó.

2. ábra

Béla fényképe a családi fotóalbumból (1952. 04. 10.)

(A terepen kapott fénykép)

Az Irma néni által meglehetősen röviden összefoglalt szerelmi történet nem utal közvetlenül egykori szerelme, Béla fiatalkorára vagy éppen családi hátterére, mégis ez a kép az, amely előcsalogatja gondolatait, érzelmeit és az egykori élettörténeti eseménysorozat (egy szerelmi kapcsolat meglehetősen összetett és bonyolult folyamat során alakul) felidézésére és újraértelmezésére készíti. Mindez azt mutatja, hogy a családi fotóalbumokban található képek nagyon fontosak lehetnek az identitás és a múlt azonosítása, esetleges újraélése során, és ezek a képek sohasem „másként beszélnek”, hanem mindig alátámasztják a narratívát. A fotográfia egyfajta személyiségtörténetet hoz létre, leírja az adott kultúra jellegzetességeit abban az idő-síkban, amikor készült. A fotó és az ahhoz társított szöveg közös, egyidejű értelmezése elkerülhetetlen, hiszen ha nem így tennénk, mindössze egy vidékiesen motorozó fiatal embert azonosíthatnánk, és fogalmunk sem lenne arról, hogy milyen körülmények között ért véget szerelmi kapcsolata, mely egyidejűleg az életének a végét is jelentette.

Mit is tesz a társas környezetben való elmesélés?

Mivel az emlékezés erős gyakorlati szereppel bír egy adott közösségben – legyen szó családról vagy éppen lakóközösségről –, az emlékezési gyakorlat szorosan kapcsolódik nem csak az egyén, hanem a közösségi identitáshoz is. Kutatási módszertanom fontos része a társas környezetben való ismételt megfigyelés és beszélgetés a halbwachs-i emlékezet elgondolás alapján, azaz, hogy az emlékezet meglehetősen társas jellegű, az individuot körülvevő közeg visszajelzései nagymértékben befolyásolják mind az emlékeket, mind az újraértelmezést és az identitásunkat. Ezért 2012 márciusában felkerestem Irma nénit. Éppen névnapja volt, és lánya unokájával is pont akkor látogatott haza; nagy csokor virággal jelent meg, és Irma néni boldog volt, hogy ismét van társasága. A kislánynak azt mondtam, hogy kérje el a nagymamától a bonbonos dobozt, amiben a fényképeket tartja, és nézegessük meg uzsonna közben. Tudtam, hogy Irma néni nem adja ki a kezéből, és azt gondoltam, hogy leül közénk, tehát kiprovokáltam a közös beszélgetést, habár arról nem volt ismeretem, hogy a nagy szerelemről készülhetett-e olyan kép, amelynek a birtokában van. Volt egy kép, melyet hirtelen felkapott, és az otthonkájába akarta rejteni, de a kis unoka résen volt. „Mi az nagy? Mutasd!” – majd a kislány kivette a kezéből a képet. Egy kopott fotográfiát tartott a kezében, melyen egy ismeretlen férfit látott. „Anyu, ezt még én sem láttam” – mondta a lánya, és Irma néni belekezdett a vallomásba.

„Két férjem volt, de egy szerelmem. Ő Béla. A rendőrök elvitték tőlem és többet nem láttam. Hozzámentem apádhoz.”

Az adott szituáció, ahol Irma néni családtagjai jelen voltak, olyan helyzetet teremtett, hogy be kellett ismernie valamit, el kellett mondania egy olyan történést életének, amelyet talán második férje sem tudott. Jellemzőek a kurta mondatok, azok hangsúlytalan közlése, a fényképre meredt tekintet. A család egy olyan egység, ahol jól elkülönülnek a szerepek: nagymama, lány és unoka. A társas meghatározottság, ha Halbwachs nyomán értelmezzük, mind tartalmi, mind formai összetevői az emlékezetnek.

A család előtt elmondott esemény, egy régi szerelem elvesztése szorosan kapcsolódik a Goffman-féle homlokzat értelmezéshez, amely egy „olyan énkép, amelyet a társadalmilag megerősített tulajdonságok körvonalaznak.” (Goffman 2008b: 11) Irma néni erős érzelmi kapcsolat fűzi homlokzatához, homlokzata az újramesélés során sérült, mivel olyasmivel kellett szembenéznie, ami a múltjának része, és a mesélés pillanatában határozatlan lett. Az általa mutatott homlokzat nem maradt kellően összhangban a családjában róla kialakult képpel, hiszen senki sem tudott róla, hogy a nagymamának nem a nagyapa volt az első férje.

Ahogy ez az eset is mutatja, a múltbeli történések értelmezése ténylegesen összefügg az egyén társas kapcsolatrendszerével. Irma néni egy olyan újraértelmezésre kényszerül, melyben az egykori múltbeli eseményt egy adott diszkurzív kontextusba kell helyeznie, mintegy felfedve addig őrzött titkát, és újabb konstrukció következik önmeghatározása során. Az egyén identitását mindenképpen meghatározza az egyén múltja, és az énkép a jelen nézőpontjainak függvényében alakul tovább. Nem vitatható, hogy az identitás az emlékezetből és az emlékekből épül, és az emlékezet meglehetősen narratív természetű. Szinte azonnal felmerül a kérdés: mi a fotó szerepe mindebben? A kutató számára az előkerült fotó nem szubjektív, hanem a személyes sorsra való vonatkozás értelmében jelentős forrás, fontos hivatkozási alap, olyan kérdéseket vethet fel, melyeket a kép nélkül meg sem fogalmaznánk. Az interjúalanyoktól kapott kép szinte mindig megragadja a figyelmet és játékra hívja a kutatót, aki általában nem elégszik meg a pusztán látvánnyal, a mögötte húzódó történetre kíváncsi igazán. Az antropológust mindig megszólítja a kép, „a fotó látványként megidézett valóság – és időtöredék – a pillanat.” (Bán 2008: 189)

Mindenképpen kijelenthetjük, hogy a fotográfia nagy mértékben alkalmazható a személyes emlékezet kutatásában. Az Irma nénivel készült interjúk során az láthattuk, hogy a fénykép túlmutat önmagán, a hozzá társított történettel nem csupán önértelmezésünket, de csoportunkhoz fűződő viszonyunkat is befolyásolja, ebből kifolyólag pedig alkalmas módszertani eszköz lehet az emlékezet területének kutatásához. A fénykép nem csupán látása valaminek, hanem az adott történetbe való belépéssel nagyobb tudáshoz vezet el a kutatót és az interjúalanyt is újraértelmezésre ösztönzi. Irma néni esete megmutatja a fotó kettős természetét, egyrészt hordozza az egyén tudását, másrészt a társas környezetben való elmesélés jó példája volt annak, hogy formálja is a sajátunknak vélt élményt, értelmezést és önazonosságunkat. Az egymás után következő generációk kapcsolatát is képes feltárni, új élményekkel gazdagíthatja azokat. A kép segítségével az emberi léthez és az emberi tevékenységhez kerülhetünk közelebb. A jelen terepen alkalmazott kutatási módszertan túlmutat a hagyományos értelemben vett fotóantropológián, hiszen a nyugati országokban már eléggé elterjedt akcióantropológiai gyakorlatot is magában foglalja.

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy rávilágítson arra, miképpen alkalmazható a kulturális antropológia egy-egy módszere egy közösség kollektív emlékezetének a vizsgálatában. Egyértelműen látszik, hogy a 20. század magyar történelme köszön vissza a rögzített nyéztai interjúkból. A kontextusfüggő vizsgálat alátámasztja azt a megállapítást, hogy az „élettörténet elmesélése, azaz az életpálya paradigmaticus rekonstrukciója [...] nem események, történetek egyszerű leírása, hanem ezek ábrázolása, előadása, megjelenítése.” (Niedermüller 1988: 381) A nyéztai közösség felidézett történetei a közös tudást, a kollektív értelmezést alkotják, és biztosítják az én kontinuitását. A múlt éppen olyannak tűnik, mint amilyenek jelen időszakban az interjúalanyok látják; mindezt az antropológia módszertana segített mélyebben feltárni a kutatónak.

Irodalom

- Bán András (2008) *A vizuális antropológia felé*. Typotex, Budapest.
- Bartlett, Frederic C. (1932) *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1966) *The Social Construction of Reality*. Doubleday, New York.
- Bibó István (1986) *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bindorffer Györgyi (2001) *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Bolgár Dániel (2008) A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (2008 szerk.) *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 50–93.
- Breakwell, Glynis M. (1993) Social representation and social identity. In: *Papers on Social Representations*. 1, 2. 198–217.
- Durkheim, Émile (1917a) *A szociológia módszere*. Franklin, Budapest.

- Durkheim, Émile (1978b) *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Erikson, Erik H. (1959) Identity and the life cycle. In: *Selected papers. Psychological Issues*, 1. 5–165.
- Evans-Pritchard, Edward Eevan (1940) *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilofic People*. Clarendon, Oxford.
- Goffman, Erwing (1981a) *Forms of talk*. Blackwell, Oxford.
- Goffman, Erving (2008b) A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.) *Szóbeli befolyásolás. II. Nyelv és szituáció*. Typotex, Budapest. 11–36.
- Halbwachs, Maurice (1992) *On Collective Memory*. University Press, Chicago.
- László János (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Heller Ágnes (2006) *Trauma*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Klaniczay Gábor (1986) Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században. *Ethnographia*. XCVII. évfolyam 2–4. szám 257–295.
- Koselleck, Reinhart (1998) Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Józsoveg könyvek sorozat. Józsoveg Műhely, Budapest. 12–23.
- Moscovici, Serge – Hewstone, Miles (1983) Social Representations and Social Explanations: From the „Naive” to the „Amateur” Scientist. In: Hewstone, M. (1983ed.) *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. Blackwell, Oxford.
- Niedermüller Péter (1988) Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*. 3–4.
- Nora, Pierre (ed.) (1992) *Les Lieux de memoire*. 7. kötet. Paris: Les Frances, La Republique, Le Nation.
- Ricoeur, Paul (1999) Az én és az elbeszélte azonosság. In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest. 373–413.
- Schnapp, Wilhelm (1953) *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*. Richard Meiner, Hamburg.
- Tengelyi László (1998) *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz, Budapest.

FÜGGŐSÉG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Lokális élmény – globális nézőpont

Simon Miklós

miklos.simon@chello.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.99

Absztrakt

Az *addiktológiai kommunikáció* a függőség kommunikatív nézőpontú jelenségvilágát megnyilvánulásának merőben eltérő, társas/társadalmi színterein vizsgálja. Ezúttal, értelmezési keretünket végsőkig tágítva, *globális nézőpontot* választottunk. Az *ökológia makro-szintű* felismeréseit *függőségeink jelenségvilágának* sajátosságaival állítjuk párhuzamba. A különböző ágensek globális probléma-azonosításban való részvételének összehasonlítását a Részvételi Kommunikáció Elmélete (PTC) segítségével végezzük. Az elemzés *gazdasági berendezkedésünk* és *emberi függő hajlamaink* fonódó kettősében önjáróvá váló, öngerjesztő, parazita rendszert azonosít. A *csorbult fenntarthatóság* és *mindennapi függőségeink* így felismert kapcsolata a földünk egészségét veszélyeztető *destruktív spirál* fenntartásának ránk eső, személyes felelősségére világít rá.

Kulcsszavak

addiktológiai kommunikáció, fenntarthatóság, függőség, korrupció, parazita rendszerek, homeosztázis, ökológia, Részvételi Kommunikáció Elmélete (PTC)

ADDICTION AND SUSTAINABILITY

Miklós Simon

Abstract

Addictological communication examines the communicative phenomenon of addiction in the context of its very different social/societal manifestation. This time, we broadened our framework of interpretation, and we chose a global perspective. We parallel *the macro-level recognitions of ecology* to the peculiarities of the addict phenomenon. Reconstruction of the involvement of the different agents in a global problem identification is carried out using the Participation Theory of Communication (PTC). The analysis – within the interweaving duality of our economic system and our addict human tendencies – identifies self-evolving, mutually inducing, parasitic systems. The perceived relationship between the impaired sustainability and our everyday dependencies reveals our personal responsibility for maintaining a *destructive spiral* that threatens our whole earth.

Keywords

addictological communication, sustainability, addiction, corruption, parasitic systems, homeostasis, ecology, Participation Theory of Communication (PTC)

FÜGGŐSÉG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Lokális élmény – globális nézőpont¹

Simon Miklós

„Valami biztosan történt velem valamikor.”

„A tejszínhabot aeroszolos palackokban kapod, nem hab, nem szín és nem tej... tejszínhabnak látszik, a tejszínhabnál tovább megőrzi a színét és az állagát, nem romlik meg, sokkal kevesebbe kerül, és nagyobb hasznot hoz. – Szar az íze.”

Joseph Heller: *Valami történt*

Bevezetés: a probléma

Ebben a tanulmányban a *humán szabályozó funkciók* korábbi vizsgálatának (Simon 2017) színterét ezúttal annak végső határáig – a *társas/társadalmi* önszabályozó funkciók határáig – tágítva, a függőség globális térhódításának működését, jelentőségét, globális veszélyeinek felismerését, egyéni- és társas/társadalmi befolyásolásának lehetőségét vizsgálom.

A Föld sorsát növekvő aggodalommal figyelő természettudósok, elkötelezett értelmiségiek, korai úttörő ökológusok elméleteinek (Gaia elmélet, ökopszichológia), majd a fenntarthatóság múlt század vége óta (immár intézményesülten) szaporodó irodalmának – akár használja a „fenntarthatóság” fogalmát, akár nem – lényegében mindig a *fenntarthatatlanság fenyegetettsége* állt munkássága középpontjában. (Bateson 1979, 1968, Lorenz 1972/1994, Lovelock 1990, 2010, Roszak 1992, 1995, Meadows et al. 1972, László 1993, György 2000, 2001, Síklaky 2003a/b és mások) Nézzük meg, hogy ebben a kevésbé szemérmes formájában, a *függőség* eleve negatív kicsengésűnek szánt, egyénekre szabott emberi jelenségével párhuzamba állítva, felismerhető-e átfedés, szerkezeti hasonlóság, netán kölcsönhatás e fogalmak és – főként – a mögöttük húzódó jelenségek között? Eltérő terminológia, vagy eltérő jelenségek? Van-e, lehet-e, milyen mértékű lehet közös ökológiai jellegükön túlmutató, egymást befolyásoló hatásuk? Külön-külön felismert törvényszerűségeik hasznosíthatók lennének-e egymás számára? Eltérő szintereken felismert egyazon, vagy különféle jelenségről van-e szó? Ha az előbbi bizonyul igaznak, a földi szabályozás óhatatlan (földi léptékű) kilengéseiről, és csupán potenciális addikt veszélyeztetettségről, vagy *globális világunknak* a Föld természeti rendjét fojtogató, *súlyosan függő állapotáról* van-e szó?

---

¹ A tanulmány alapjául 2017 májusában *Money Talks(?) Communication as/and Economy* című konferenciára (BCE, Institute of Behav Sci and Comm Theory) készített poszter, valamint az MKTT *Közelítések – kommunikációkutatás és változó társadalmi környezet* című konferencián (2017 nov.) elhangzott előadás szolgál. (Simon 2017/b, 2017/c)

Az ökológiai szemlélet már eddig is sokat adott egy formálódó „függőség-tudomány” nézetrendszeréhez. (Simon 2014, 2017). Érdemes ezúttal arra is figyelmet fordítanunk, hogy

- a.) az eddigiekben feltárt egyéni és társas/társadalmi szintéren megnyilvánuló addikt jelenségek azonosíthatók volnának-e önálló, sajátos szerveződésű, *globális* addikt jelenségekként is? (Ennek kritériuma egy feltételezett „globális függő állapot” valamiféle *önszerveződő*, *addikt jellegének* /lehetőségének és veszélyének/ felismerése volna.)²
- b.) Praktikus szempontú mérlegelés tárgya lehet, hogy az addiktológiai kommunikáció milyen *lokális* (élményszintű) fogódzókat adhat a fenntarthatóság segítésének *globális* nézőpontjához.
- c.) Az addiktológiai kommunikáció ökológiai jellegű hozadéka a két nézetrendszer közös, társadalmi kommunikációs szempontú vizsgálatával válik nyilvánvalóvá. Tanulmányomban ehhez a Részvételi Kommunikáció (PTC) elmélete nyújt alkalmas fogalmi keretet.

A felmerülő kérdések ily módon végiggondolt rendszere, vélhetően számunkra is meglepő összefüggések felismeréséhez vezet.

Háttérfogalmak

Az *addiktológiai kommunikáció* (Simon 2012, 2015/16/17) az addikció *lehetőségét* humán attribútumként, magát a manifeszt addikciót *tárgyat kereső potenciálként*, zavart kötődési és tárgykapcsolati sémák lehetséges kompenzációjaként, olykor kétségbeesett öngyógyító próbálkozásként azonosítja. A valósághoz való viszonyulás itt döntő jelentőségű. Ennek előzményei többnyire egészen a kisgyermekkorig vezethetők vissza. Míg a kisgyerekkori biztonságos kötődés biztonságos leválást, a bizonytalan, instabil kapcsolat erős ragaszkodást, kompenzáló fantázia-világ építést, kapcsolat-pótló addikt veszélyeztetettséget valószínűsít. (Simon 2017) Valamely tárgy *addikt-tárgyként* történő azonosítása a vele kapcsolatos személy és a tárgy sajátos (függő) viszonyulásából, a függő személynek tárgya iránt mutatott sajátos (függő) attitűdjéből következik.³ Nem oka tehát, hanem széles körű, változatos, az egyénre jellemző *tárgya* (a spirálisan progrediáló addikt folyamat során később *eszköze*) a függőségnek.⁴ Csak a függő (szükséget szenvedő) kezében válik valami addikt-tárggyá. Ok és okozat felcserélése(!)⁵ feje tetejére állítja a gondolkodásunkat is. Az alkoholizmust nem az alkohol okozza.⁶ Az alkohol részegséget okoz.

² Hasonlóképp az egyéni- és társas/társadalmi szinteken korábban felismert *destruktív, parazita jellegű* szerveződésekhez. (Simon 2017)

³ A „drog” valójában nem létező entitás, fiktív fogalom. (Akár a „stressz”, esetleg a „gyom” értékelvű fogalmak.) A bulvársajtó kedvelt szóhasználata. Bár magyar nyelvre gyakran fordítják így, nem megfelelője az angol „drug” kifejezésnek, amely kevésbé stigmatizált jelentésű. „Drug abuse” az angol terminus, ami (helyesen) a helytelen használatra teszi a hangsúlyt.

⁴ Elvileg a függőség e nélkül is megáll, egyénileg/társadalmilag semlegesebb, kevésbé feltűnő formában érvényesül. A fejlődési zavarok tüneteként észlelt addikció, addikt-tárgy alapján történő csoportosítása, megkülönböztetése csekély, terápiában hasznosítható hozadékkal jár. (Akut detoxikáció alkalmával van jelentősége.)

⁵ Nem pikáns-e, hogy ok-okozat felcserélése épp az addikt gondolkodás egyik fő jellemzője?

⁶ Ahogy függővé sem Lego-játéktól vagy lóversenytől lesz az ember.

Függő kommunikatív állapot

„A mohóság (lobha) önközpontú vágyat jelent: élvezetekre és biztonságra irányuló vágyat, a túlélésre való késztetést, azt az ösztönzést, hogy én-érzetünket hatalommal, társadalmi helyzettel és presztízzsel támasszuk alá.”

Bhikkhu Bodhi: *A Nemes Nyolcérteű Ösvény*

„Ha az érzéktárgyakat és a létállapotokat nem a birtoklás vagy az önös élvezet nézőpontjából szemléljük, akkor változásuk, vagy akár elmúlásuk sem érintene a legcsekélyebb mértékben sem bennünket. ... nem a 'világ' vagy annak múlandósága okozza a szenvedést, hanem a vele szemben tanúsított magatartásunk, a hozzá való kötődésünk, vágyakozásunk, nemtudásunk (avijjā).”

Anagarika Govinda láma

A függőség beszűkült (torzult) kommunikatív állapot. Tárgyakkal, élményekkel, kapcsolatokkal való visszaélés, sajátos célú, infantilis viszonyulás. Önző, narcisztikus, bekebelező, tárgyat kereső, féltékeny attitűd. Eredeti funkcióin túlmutató, „*kárpótló fogyasztás*”. Kielégíthetetlen, kielégíthetetlen, egyre követelőzőbb egyirányú utca. Kapcsolatokat, kapcsolódási pontokat meghatározó, leszűkítő, rövidzárlati gondolkodás és kiszolgáltatott állapot. Célja nem az eredeti szükséglet kielégítése (nem az értékén kapható áru), hanem egy mindezeket túli *lelki nyereség* („extraprofit”)⁷ sóvár realizálása. A függő ennek megszerzésének a rabja. Egész léte, kapcsolatai, attitűdje e köré szerveződik. Hasonlóan a Fromm, E. által leírt, gazdag tapasztalatra és megfigyelésre épülő *birtoklás*, és az ezzel szembeállított *létezés* egzisztenciális létformáihoz. Ennek megnyilvánulásait Fromm, az élet számos területén (tanulás, emlékezés, társalgás, olvasás, stb.) érvényesülni látta. (Fromm 1976/1994) Míg azonban Fromm „*birtoklás*” fogalma „csupán” gazdagon illusztrált leírás, a *függőség* ennél szélesebb, pszichológiai közelítése a jelenség pszichodinamikus hátterére, progressziójára⁸ – kommunikatív szempontú feldolgozása a függő állapotú ágens *kapcsolatrendszerének, mozgásterének érvényességi körének, jelentéstulajdonító és jelentés-értelmező* készségének aktuális állapotára is – utal.

A függőség tehát *rendszerhiba*. Eltérő színtereken megjelenő hasonló mintázatainak felismeréséhez függetlenül kell az egyes szaktudományok terminológiájától, és rendszerszerű közelítéssel érdemes egybevetni eredményeiket. Számomra ez a kommunikáció-tudomány e dolgozatban is alkalmazott eszközeivel lehetséges.

Ahogy minden addikt folyamat kifáradással, kijózanodással vagy tragédiával (megsemmisüléssel) zárul, a társadalmi méretű addikt folyamatok háborúval, az örvényszerű, sodró folyamatban való kimerüléssel zárulnak. Így teremtődött meg évszázadokon át (legalább átmenetileg) egy józanodást hozó, felfelé építkező, pozitív spirál, az emberi konstruktív erők meg-megújuló lehetősége. Így valósult meg egy ciklikus társadalmi méretű szabályozás is az

⁷ Fekete-pénteki vásár, akciós mosópor, „térdig-érő piac”, bolhapiac, turkáló.

⁸ Nem minden ráutaltságot nevezünk függőségnek, legyen az bármilyen erős szükséglet. A lélegeztető gép nélkülözhetetlen voltát pl. nem soroljuk az addikt jelenségek köré. Általában elmondható, hogy az eredeti fiziológiai tevékenységet *teljes mértékben kiváltó* eszközök, tárgyak, szerek, tevékenységek esetében természetesen nem, de a fiziológiai *részleges pótlást, javítást, akár csak átmeneti helyettesítést, funkcionális befolyásolást* megvalósító tárgyak, eszközök, tevékenységek, szerek esetén már többnyire számításba vehető valamiféle addikció lehetősége. Ennek pedig fontos jellemzője az említett *progresszió*.

elmúlt századokban.⁹ Mára azonban a kölcsönös csapásmérő erők megsemmisítő ereje, a globalizáció tendenciái, az egyre égetőbb világméretű problémák halmozódása, a lehetőségek sürgető, tágabb nézőpontú, kevésbé ösztönvezérelt újragondolására készítetnek.

A fenntarthatóság vágya és buktatói

„A szisztematikus bölcsesség hiánya mindig elnyeri büntetését. Mondhatjuk azt is, hogy a biológiai rendszerek – az egyed, a kultúra és az ökológia – részben élő rendszerek, amelyek életben tartják az őket alkotó sejteket vagy szervezeteket. Mégis ezek a rendszerek megbüntetik a fajtákat, amelyekből hiányzik a bölcsesség, s perbe szállnak saját ökológiájukkal. Ha tetszik, tölem akár „Istennek” is nevezhetik ezeket a szisztematikus erőket.”

Bateson: *Céltudatosság a Természet Ellenében*

„A fenntarthatóság útjai ismeretlenek, nem azért, mert nehezen megtalálhatók, hanem mert sosem láttuk őket. (Herman Daly) A szervezeti függőségre ez legalább ennyire vonatkozik. Kezdjük el ezért mielőbb keresni a szervezeti függőségek hosszútávú megoldásait.”

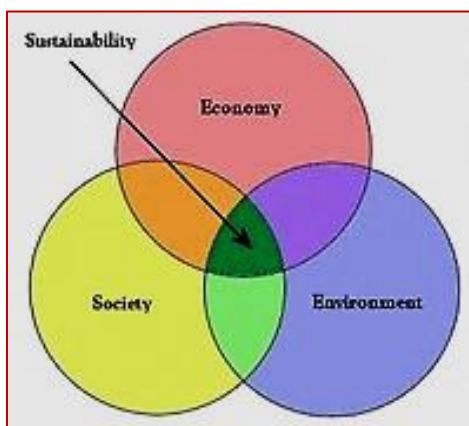
Dennis Meadows

A Föld eltartó képességének másfélszeresével terhelt. A jelentős túlfogyasztás szélsőségesen egyenetlen: milliók éheznek, alultápláltak. Szegénység és pazarlás egyként jelen van, mindkettő fokozottan környezet-szennyező. Ahogy a globális méretű társadalmi olló tágul, a kitérési lehetőségek köre egyre korlátozottabb.

Széles körben elfogadott (remélt, vágyott) nézet szerint a fenntartható fejlődés a jól ismert három pillér megfelelő *egyeztetésének* függvénye. Eszerint az egyes pillérek átmenetileg egymással helyettesíthetők, a lényeg mindössze, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti tőke összege ne változzon a fejlesztések során. (1. ábra)

1. ábra.

A fenntartható fejlődés közkeletű sémája

A fenntarthatóság három terület metszetében:

- ◆ gazdasági fejlődés
- ◆ társadalmi fejlődés
- ◆ környezetvédelem

<https://www.fewresources.org/sustainability-conceptions--metrics.html>

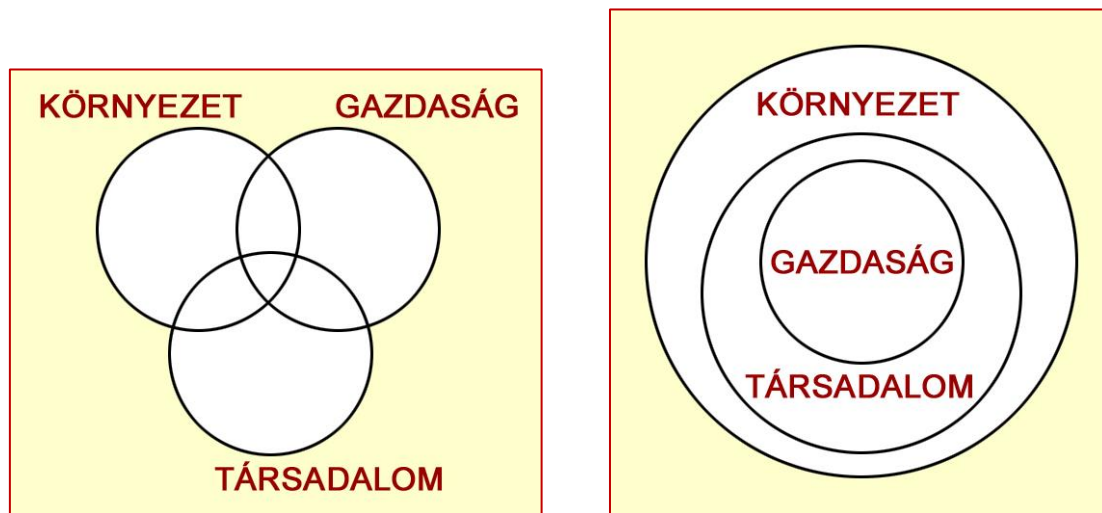
⁹ Lehet, most sem működik másképp. Lásd ezzel kapcsolatban Jeff Goodell interjút James Lovelock környezetkutatóval a *Rolling Stone Magazin* 2007. novemberi online számában. (Magyarul a greenfo.hu oldalon olvasható, fordította: Illyés András).
<https://www.rollingstone.com/politics/news/james-lovelock-the-prophet-20071101>

A Római klub megbízásából a 70-es évek elején elkészült Meadows-jelentés a Föld *nyersanyag, élelmiszer, népesség, szennyezettség és ipari termelés* szempontjából felismert tarthatatlan állapotára hívta fel a világ figyelmét. (Meadows et al., 1972) Ezt követően az ENSZ *Fenntartható Fejlődés Bizottságának* Brundtland-jelentésként ismert dokumentuma 1987-ben (magyarul „Közös jövőnk” címmel) kiadott jelentésében inkább lehető kompromisszumokat keresett. Az itt meghatározottak szerint (Persányi 1988) a fenntarthatóság olyan fejlődési folyamat, amely a jelen szükségleteit kielégítve nem csökkenti a jövő generációk hasonló igényét. „A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jólét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednék.”¹⁰ Persze sokan vitatják ezt, mondván, hogy amíg a pillérek különböző érdekcsoportok egyoldalú szempontjait tükrözik, a háromlábú szék mindig valamire dőlni lesz hajlamos. A fenntarthatóság „kreatív” értelmezése is számtalan kibúvót rejt. A „fenntartható mobilitás”, „fenntartható növekedés” kifejezések érdekcsoportok útjában álló akadályok félresöpítésével próbálják saját „fennmaradásukat” *fenntarthatóságként* értelmezni. (Fleisher 2007) Amíg a fenntarthatóság változatlan életmódunkra is vonatkozik, a „fenntarthatóság” vágya „fenntarthatatlan” – épp az életmódunk nem lehet változatlan formában *fennmaradó*.¹¹ (Gyulai 2012)

Egymással egyezkedő gazdasági, társadalmi, környezeti pillérek közt (három féltékeny görög istennőként) legfeljebb kettő képes valóban egyezkedni (törvényszerűen a harmadik rovására). Ha változik is a szerkezet, a mintázat marad. Rivalizáló részrendszerek egymást csorbítva, a nagyobb egységet egészségét károsítják. A 2. ábra jobb oldala ehhez képest a környezet, társadalom és gazdaság egymásba ágyazottságát, Herman Daly *erős fenntarthatósági kritériumának* szimbolikus képét mutatja. (Daly 1994)

2. ábra

Gyenge és erős fenntarthatóság¹² (Fleisher 2007)

¹⁰ <http://www.ff3.hu/fejlodes.html>

¹¹ Olyan ez, mint mikor a súlyos dependens alkoholista bármit megígér a gyógyulása érdekében, csak az alkoholoról ne kelljen lemondania. Az analógia nagyon beszédes. Nehéz már első közelítésben nem „*globális kiterjedtségű függő állapotra*” gondolnunk.

¹² Ez utóbbi – persze nem véletlenül – épp a közismert Maslow-piramisra emlékeztet.

Ezen az ábrán már világosan látszik, hogy gazdaság és társadalom a környezetnek és egymásnak is alárendelt. Így a környezet befolyásolása is csak az előbbi kettőn keresztül, áttételesen történhet. A fenntarthatóság globális fogalom, lokálisan nem elképzelhető – írja Fleisher Tamás.¹³ Kézenfekvőnek látszik, hogy hosszú távú tervezése is csak széleskörű (min. regionális) összefogás eredménye lehet. (Fleisher 2007) Végeredményben hasonló véleményt fogalmazott meg a fenntartható fejlődésről összeállított riportkötet szakmai és közéleti riport-alanyainak többsége is. (Demeter et al. 2003) A földi életkörülmények viszonylagos fenntarthatóságára *elsősorban gazdasági, másodsorban társadalmi* berendezkedésünk lehet hatással. A *globális ökoszisztéma* valamely része azonban nem lehet felelős annak egészségért. Így ezek bármelyikének a fenntarthatósága sem lehet a globális megoldás kulcsa. Rendszerszintű probléma felismerése rendszerszerű közelítéssel lehetséges. (Bateson 1979) Istennel nem lehet alkudni. Egyetlen színtér van.¹⁴

Életmód és gazdasági/társadalmi berendezkedés

„A világ mai nehézségei és veszélyei nem abból adódnak, hogy nem találunk választ kérdéseinkre, hanem abból, hogy a válaszokat pusztításra, uralomvágyunk ki-elégítésére fordítjuk. Így a haladást az ember történetében nem a tudományos kutatásban, hanem egy új etika, új ember és ember közti viszony kialakulásában látom.”

Szent-Györgyi Albert (Woods Hole, 1972 május 29.)

A következőkben először egyszerű leíró fogalmak csokorba gyűjtésével azt vizsgálom, van-e átfedés, hasonlóság életmódunk és gazdasági berendezkedésünk gyaníthatóan közös meghatározottságú rendje között, ill. hogyan, milyen áttételek révén hatnak egymásra? Különösképpen arra vagyok kíváncsi, hogy egyes, társadalmunkban intézményesült addikt állapotok gerjesztő hatásai – pozitív visszacsatoló hurkok révén –, hogyan hatnak vissza eredendő emberi fogékonyságunkra.

Addikt társas/társadalmi szerveződés

„Az átlagember vagy győző vagy legyőzött, és ettől függően vagy üldözővé, vagy áldozattá válik. Ez a két alapvető helyzet mindaddig, amíg az ember nem lát; a látás aztán eloszlatja a győzelem, a vereség vagy a szenvedés illúzióját.”

Castaneda: *Az idő kereke*

Az 1. táblázaton azt láthatjuk, hogy bár egyéni ágens esetén a kiindulópont és az alapvonások szinte azonosak, a hatalomhoz fűződő viszony mégis jelentős mértékben befolyásolja a függőségre hajlamos ember manifeszt viselkedését. Hatalomban az arra hajlamos (függő) ágensnek több (csábító) lehetősége adódik kodependens kapcsolatok kialakítására. Hatalmi helyzetben lévén, többnyire él is a lehetőséggel. Ezzel óhatatlanul is a függőségi viszonyok magasabb, társas/társadalmi szintre emelését valósítja meg.

¹³ Ebben a tanulmányban épp e kettő összefüggéseire, működésmódjuk közös vonásaira szeretnék rámutatni.

¹⁴ Akinek valaha is volt akváriuma, pontosan tudja, miről beszélek. De tanúságos példa lehet (sok egyéb mellett) a Húsvét sziget időben rekonstruált gazdasági, majd társadalmi indíttatású ökológiai katasztrófája. A szokásos megoldások (gyarmatosítás, terjeszkedés, a problémák delegálása vagy egyszerűen odébbállás) földrajzi okok miatt nem jöhetett szóba. A javakkal való visszaélés következményei így a zárt rendszeren belül durván és közvetlenül érvényesülhettek.

1. táblázat

Egyéni ágencia	
A függő kommunikatív állapotú ember gondolkodása, viselkedéssjegyei*¹⁵	
<i>alárendelten</i>	<i>hatalomban</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ <u>Sodródó</u>, csábítható, becsapható, csapongó, kiszolgáltatott. Perzisztencia hiánya ✓ <u>Időzavarral</u>, súlyozással, szekvenciába rendezés nehézségével, oksági viszonyok felcserélésével, saját képtelen magyarázataival küzd. <u>Rövid távú gondolkodás</u>. ✓ <u>1 ügyű</u> (ettől függ az élete), megszállott, gyűjtögető, v. fanatikus hívő, stb. („biobolond”, fanatikus zöld, kodependens szoc. munkás, stb.) ✓ <u>Menekül a valóságtól</u>, intimitástól (kreatív, változatos, fantáziadús, /igen eredményes/ ötletekkel). Önátatás, önámítás, önbecsapás. ✓ Megbízhatatlanul „<u>őszinte hazudozó</u>” (denial), megfelelni vágyás (disszociált kognitív világok) Sóvár, kielégíthetetlen narcizmus. Kielégíthetlensége <i>addikt spirálba</i> hajszolja. Leköteleződés, eladósodás, lázadás/lázadozás. ✓ <u>Antiszociális</u> potyautas 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Gyanakvó, fél, <u>manipulál</u>, <u>uralkodik</u>, bizalmatlan ✓ Fontossági sorrendeket kever, Önérdékű, kapkodó. Türelmetlen, „brahista”. <u>Rövid távú gondolkodás</u>. ✓ <u>1 ügyű</u>, központosító (egy lapra tesz fel mindent, ettől függ a hatalma). (politikus, pártvezér, személyzetis, portás). Társadalmi „ugrásokban”, hatalmi hierarchiában, közhelyekben gondolkodik. ✓ <u>Menekül a valóságtól</u> (kreatív, változatos, fantáziadús múltba/jövőbe mutató projektekkel) ✓ Megbízhatatlan (denial), <u>manipulatív</u>, <u>kiszámíthatatlan</u>. Lenézi, az általa vezetett szervezetet. Paranoia, machiavellizmus. (Félreállításakor, bukásakor, nyugdíjazásakor különösen veszélyeztetett). „Nyügös” beteg. ✓ Intoleráns, autoriter, hisztérikus, bosszúálló. ✓ <u>Antiszociális</u> zsarnok

* Különös veszélyeztetettség: komorbid állapotok, ill. AD/H/D, borderline, narcizmus, pubertás és éretlen személyiség meghatározó vonásai esetén

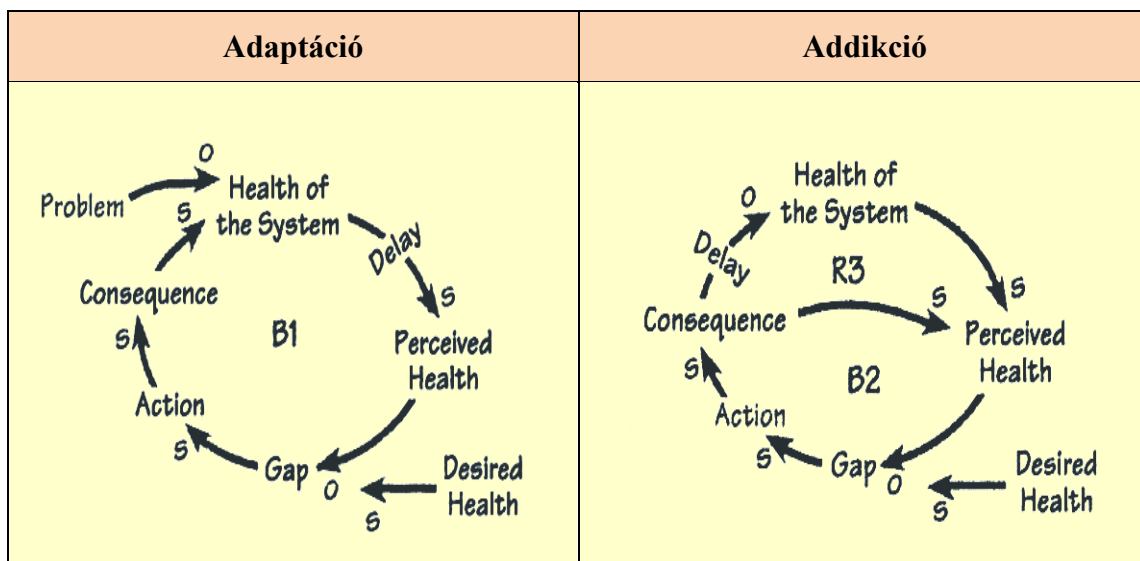
Gazdaságtalan, de kecsegtetőnek tűnő tévutak, hibás vezetői döntések, látszateredményeket hozó pillanat-megoldások elkerülésének és korai felismerésének segítésére dolgozta ki W. E. Deming PDCA-ciklusként ismert folyamatos és teljeskörű minőség-menedzsment (TQM) módszerét, melyet (sokrétű adaptációval, korrekciókkal) a termékek és gyártási/értékesítési folyamataik cirkuláris fejlesztésére és ellenőrzésére (QCC) ma is sikerrel alkalmaznak. (Ryu Fukui et al. 2003) Minket azonban, ezúttal *éppen ellenkezőleg*, a főként kezdő vállalkozások csábító-nak tűnő, majd mégis ismétlődő kudarcokhoz vezető (addikt cirkuláris) folyamatai érdekelnek.

Nézzük meg ezek után, hogy egyes, *addikt ciklus* állapotba bonyolódott társadalmi-gazdasági szervezetek milyen közös (addikt) tulajdonságokkal rendelkeznek (Meadows é.n., Kim é.n.). Ehhez először finom különbséget kell tennünk *adaptáció* és *addikció* között. *Adaptáció* akkor történik, amikor észleljük a probléma tüneteit, majd olyan lépéseket teszünk, amelyek ellensúlyozzák azt. *Addikció* akkor fordul elő, amikor a probléma tüneteit észlelve olyan (rövidre zárt) lépéseket teszünk, amelyek elnyomják ugyan a probléma tüneteit, de a tényleges állapotot súlyosbítják. (3. ábra)

¹⁵ Twersky (1997), May (1998/2006), Tapolyai (2002), Pál (2010), Simon (2014) és mások nyomán.

3. ábra

Forrás: <https://thesystemsthinker.com/breaking-the-cycle-of-organizational-addiction/>

A függőség tehát olyan folyamat, amellyel egy külső probléma *önmagát elemésztő* káros (kóros) ciklusba terel bennünket. Végül már nem is kell külső probléma, hogy ismételt cselekvésre ösztönözzön, egyszerűen saját belső problémáinkat hozzuk létre addikt magatartásunk által. (Mint aki sós vizet iszik szomjúság ellen.) (Meadows é.n.)

Sajnálatos módon meglehetősen könnyű alkalmazkodásból addikcióba átszúzni, mert általában nehezen mérhető egy rendszer valódi egészsége. Gyakran kell tünetekre támaszkodunk. A tünetekkel kapcsolatos információk azonban mindig késve jutnak hozzánk. Az információ tartalmazhat szándékos előítéleteket vagy véletlenszerű hibákat is. Ennek eredményeképpen olyan cselekvést vállalhatunk, amely egyéni- és/vagy szervezeti *integritásunk* valós állapotát súlyosbítja. (Dacára annak, hogy az intézkedésünk nyomán észlelt – rövid lefutású – tünetek miatt jobban érezzük magunkat, mint korábban.) Ennek klasszikus példája a cigarettázás, amely azonnali örömet okozhat, de hosszú távon károsítja az egészségünket. (Meadows é.n.)

Gazdasági és termelői egységek, vállalatok esetében az addikciót diszfunkcionális tünetek (termelékenység és/vagy eladás visszaesése, ellátási zavarok, elakadások, stb.) jelzik. Bürokratikus vagy közszolgálati szervezeti egységek mindennapi életében az egyes kommunikatív állapotok addikt jellegét (egyéni és/vagy kollektív) *integritás hiányaként, korrupcióként, zavart, bizonytalan és elbizonytalanító, kirekesztő társadalmi kommunikációs deficitként*, végső soron demokrácia-deficitként érzékeljük. Jávor István élete kutatómunkáját szentelte ezeknek a szervezeteknek, melyeket (ezirányú elszámolási kötelezettségük híján) „*felelőtlen szervezeteknek*” nevezett. Ezeknek a többnyire kormányzati szerveknek a döntéseik felől semmiféle elszámolási kötelezettségük nincs. (Jávor 2014)

A korrupció (egyéni) a függő kommunikatív állapot egy cselekvési aktusa csupán. Egyszerű morális vagy büntetőjogi kérdés. A korrupció azonban számomra is – akárcsak Jávor István számára – elsősorban szervezetenként, leginkább a szervezeti függőség *tüneteként* izgalmas jelenség, mint a korrupciót *lehetővé tevő*, azt *hívó* és/vagy azt *elváró* szervezeti klíma konkrét megnyilvánulása. Ennek alapján a szervezet lehet „*agens korrump tevékenységének színtere*”, vagy lehet maga a szervezet korrump (értsd: „*korrump kommunikatív állapotú*”) a maga beágyazódott, „*technicizált*”, akár intézményesített ügyviteli gyakorlatával. Ily módon lehet ő maga is nagyobb korrump egység (kultúra és/vagy társadalom) foglya, ahogy

azt Jávor István és Jancsics Dávid több alkalommal is kimutatta. (Jancsics–Jávor 2012, Jávor–Jancsics 2013, Simon 2015)

Ugyancsak az addikt jelenségek differenciáltabb megítélése szempontjából látom különös jelentőségét az *elfogadott/nem elfogadott, előnyös/ártalmas* dimenziók bevezetésének. (Polese et al. 2016) Egybevág ez azzal a praktikus felismeréssel, hogy az addikt társadalmi kommunikatív jelenségek leírásának egyik első kísérlete alkalmával, hasonló megfontolásból, a függőség *egyénileg hasznos/káros, társadalmilag hasznos/káros* dimenzióinak a bevezetésére tettem javaslatot. (Simon 2014) A 2. táblázat a *kollektív ágensként* felismert addikt társadalmi kommunikatív állapotok különböző megközelítéseit gyűjti egybe.

2. táblázat

Addikt kollektív ágencia	
Gazdasági/termelési egység addikt jellemzői	Közösség, szervezet, társadalom addikt kommunikatív állapota
<i>a.) részvevő ágens szinteként (reá hatva), és/vagy b.) addikt kollektív ágensként (intézményesülten)**</i>	
<ul style="list-style-type: none"> → <u>„Szervezeti függőség”</u> (Meadows é.n, Kim é.n.) <u>megtörésének nehézségei:</u> <ul style="list-style-type: none"> - A megvonás fájdalma - Kölcsönös függések (kodependencia) - Sodródó célok → <u>Jellemzői:</u> <ul style="list-style-type: none"> - Folyamatban kialakult állapot - Késői észlelés - Rövidzárlati cselekvés (korrupciós hajlam, kapkodás, külső kényszer) - Ciklikus, exponenciális progresszió → <u>„Addiktív rendszerek”</u> (Schaef 1986, 1988) <ul style="list-style-type: none"> - Kontroll illúziója, Tisztességtelenség, Önzés, - Félelem, Önfejlés, A tökéletesség illúziója, - ’Cinkes’ gondolkodás, - A spiritualitás elvesztése → <u>Általános jelleg:</u> <ul style="list-style-type: none"> - A problémák tagadása, távortartása, háritás - Rövidre zárt, gyors, „gordiuszi” megoldások, → „Fekete” beszerzés és értékesítés, korrupció - Késleltetés, kivárási hiánya, („törtető” magatartás) - Jogtalan előnyök bezsebelése („extra” profit) 	<ul style="list-style-type: none"> → <u>„Szekta jellegű” szervezetek főbb tulajdonságai</u> (Eimuth 1996) <ul style="list-style-type: none"> - Erős csoportnyomás, összetartás, - Tekintély általi befolyásolás. - Külső kapcsolatok leépítése, belsők javára, „feltékeny” összetartás - A vezetővel való azonosulás elvárása - Elkötelezettség, kizárólagosság követelése - Félelemmel való küszködés fenntartása - A gondolatok ellenőrzése → <u>„Felelőtlen szervezetek”</u> (egészségügyi, jogi, közigazgatási hivatalok) (Jávor–Jancsics 2013), → <u>„Szervezeti korrupció”</u> (Jancsics–Jávor 2012) <ul style="list-style-type: none"> - Hatalomvágy, visszaélések összefonódások, kereszt-szívességek, protekció (Jávor 2014) → <u>Általános jelleg:</u> <ul style="list-style-type: none"> - Problémák és felelősség passzolása, háritása - Rövid távú tervezés, maximális haszon - Protekcionizmus kereszt-szívességek - Antidemokratikus szervezeti berendezkedés

** Értelmezési lehetőségek: szintérként, addiktív szintérként és addikt jellegű, (addikt tulajdonságokkal bíró) szervezatként egyaránt elemezhető. (Lásd lentebb az addikt társadalmi kommunikatív elemzésnél.)

A 2. táblázaton láthatjuk, hogy a függőség kollektív megnyilvánulásának esetén (kollektív ágensként) a.) esetben *elősegítheti, provokálhatja*, b.) esetben funkcionálisan és intézményesülve *meg is testesíti* az addikt kollektív állapotnak a saját (egy nagyságrenddel magasabb) színterén kifejtett, bomlasztó ágenciáját. Egyéni addikt fogékonyság és addikt szociális klíma ez esetben is feltételezik, kiegészítik egymást. Egymásba kapcsolódó, egymást kiegészítő fonódásuk nyomán alakul a kollektív ágens *addikt kollektív* ágenssé, majd ugyanezen mechanizmus révén néhány szociális szerveződési szinttel feljebb kulturális, akár *globális addikt tényezővé*.

A társas/társadalmi szabályozás „pörgető” áttételei (egyensúlyvesztés és pozitív visszacsatolások)

„Minden magas integráltságú szerves rendszer jellemzője az úgynevezett szabályozókörök vagy homeosztázisok által történő szabályozás. Hogy a működésével tisztában legyünk, képzeljünk el először egy hatásukban egymást felerősítő rendszerek halmazából álló mechanizmust, ahol „a” erősíti „b”-t, „b” a „c”-t és így tovább, amíg legvégül is „z” is erősítő hatást gyakorol „a”-ra. Pozitív visszacsatolású kört legfeljebb labilis egyensúlyú rendszerekben találhatunk, ahol is egyetlen tényező fokozott aktivitása a rendszerfunkciók lavinaszerű felerősödéséhez, az ellenkezője pedig az egész rendszer működésének leállításához vezet.”

Konrad Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*

A természetes, szerves fejlődés, amely homeosztatikus rendszerek rétegződésére épülve amúgy is többszörösen biztosított, nagyon ritkán produkál pozitív visszacsatolást. Az emberi gondolkodás nem ilyen. A természetben előálló egyensúlybomlás visszszabályozásáról a természet maga gondoskodik. Pozitív hurok többnyire kívülről kerül a rendszerbe. A kívülről bevitt „mesterséges megszaladás” jelenségei pedig leggyakrabban emberi produktumok, rövidre zárt, *céltudatos* megoldások.

Olykor kíváncsiságból, olykor „lustaságból” vagy „kapzsiságból” – természetes és mesterséges rendszerek „*gerjesztésével*”, „*doppingolásával*”, „*tuningolásával*”, „*turbósításával*” – az ember gyakran merészkedik a saját és a környezete biztonságos, („*fenntartható*”) működésén túli, „*tiltott tartományok*” meghódítására.¹⁶ Ez az *innovatív céltudatosság* váltig keresi (olykor meg is találja) a rövidebb utat. A játék neve „*dupla vagy semmi*”, ahol a sikeréhes, türelmetlen (ám kreatív) játékos megkurtítja a tervezésre szánt időt, s a hosszú távú bölcsességet feláldozza a gyors és hatékony intézkedés oltárán. (Bateson 1968) A kezdeti felpörgést alig kontrollálható „gerjedés”, túlpörgés”, majd a rendszer összeomlása, károsodása követi. Az ilyenkor óhatatlanul előforduló balesetek (túladaogolások, elmérések, elszámolások) kijózanító hatása az „ötletdús”, mindig „újítani kész”, „vakmerő” embert (átmenetileg) fokozott óvatosságra inti.

Az alább következő emberi produktumokat „pörgető áttételeknek” neveztem a fejezet címében. „Áttételek”, mert hétköznapi tevékenységeink nyomán összegződve, szintek átlépésére, gazdasági, társadalmi szintű, változások előidézésére képesek. Az ember máskor bevált „átmeneti, fokozott óvatossága” ezeken a területeken nem működik. A pozitív hurok elszabaduló, emberi léptéket meghaladó rendszerelemmé vált. Legátfogóbb, legnagyobb társadalmi „pörgetőink” egyéni és társas/társadalmi szinteken átívelő globális hatása felett így

¹⁶ Ennek változó a társadalmi megítélése (főként „balesete” esetén): olykor „*hős*”, máskor „*balfék*”, „*drogos*”, „*bolond*” vagy „*szegény ördög*” stb., megint máskor *tankönyvi példakép, megvetett pária, börtöntöltelék* és még sok egyéb. Büntetése súlyos. Amint az első emberpár is a Paradicsomból történt kiűzetésével felelt a kíváncsiságáért.

már csak igen korlátozott befolyásunk van. Kimaradni belőle többnyire nem lehet. Hatásaival (nélkülözhetetlenségével, túltengésével, válságaival, beágyazottságával, változó, spekulatív beárazásával, tisztánlátásunkat torzító befolyásával) szemben, mind az egyéni, mind a kollektív ágensek szinte tehetetlenek. Csapongó, öntörvényű, „üveghangra” felpörgő feszítettségeik, nem rendszerszerű vészfékezési kísérleteik, gyakran félrekezelt állapotaik, mély válságba zuhanó „másnaposságaik”, majd váratlan „kipukkadásuk”, hektikus működésmódja miatt – velük szemben – a természet alapvetően szabályozott erőinél jóval kiszolgáltatottabbak vagyunk. Két jellegzetes példát említek ezek közül. Az első régebbi, de addikt hatásai mára kiteljesedni látszanak, a másik vadonatúj, következményei egyelőre alig beláthatók.

Pénz, Pénz, Pénz → és annak vegyes hozadékai

„A pénz tudománya a közgazdaságtan azon területe, ahol leginkább alkalmazzák a bonyolultság leplét az igazság elrejtése vagy elkerülése céljából, annak felfedése helyett.”

John Kenneth Galbraith

A pénz globális hatású, legátfogóbb, legserkentőbb doppingszerünk – gazdaságunk, társadalmunk egészét mélyen átható, veszélyes „pörgetőnk” (különösen a turbósított, kamattal terhelt vagy éppen „felütött” változatai). A pénzről írt tanulmányok hatalmas irodalmának itt csupán egyetlen szűk szeletét, a világnak önmagát – rafinált pénzrendszere révén – a fojtogató teljesítménykényszer (hajszoltság, szennyezés, szegénység, pazarlás) és a globális függőség társadalmi kommunikatív állapotába (akár a világ megsemmisülésének állapotába) hajszoló szerepét említem.

Az ember addikt hajlama a pénz közvetítésével, felgyűjtésével, ésszerű korlát nélküli szaporításával¹⁷, sőt munka nélkül kamatos kamat által történő (munkánál hatékonyabb) szaporíthatóságával *exponenciálisan növekvő egyenlőtlenséget*¹⁸, a gazdasági élet látványosan felfűjt kényszernövekedésével mérhetetlen pazarlást, a termelőnek a piactól való egyre nagyobb függőségét¹⁹ hozta létre. Mára a *mesterséges kényszerfogyasztás* szeméthalmai a világ természeti rendjét olyan, több tekintetben már megújulásra képtelen, veszedelmes állapotba hozták, amely a földi élet kizsigerelésével, annak fenntarthatóságát igen komolyan veszélyezteti. A pénz funkcióinak mára intézményesült állapotában *csúcsát, összegzését, megtestülését és legfőbb eszközét* adja az ember addikt hajlamának, egyben a fejlett világ gazdasági berendezkedésének. Átala valósul meg az a világméretű, hiszterizáló „pörgető”, amely az iparosodás kezdetén oly nagy lendületet adott a kapitalista fejlődésnek, mára pedig egyre fenyegetőbb veszélyét hordozza jelenleg érvényes gazdasági világtrendünk kipukkadásának. A kezdet az „*aranyásók láza*” volt, amiből most már le kéne higgadni.

Nagy kérdés, hogy kivárjuk-e a „*globális pilótajáték*” végét, vagy kiizzad magából a világ a középkorból ránk maradt XII-XVI. századi helyett egy XXI. századi megoldást.

¹⁷ Cipőből, gombócból többnyire nem kell három párnál több, százdolláros bankókból semennyi sem elég. (Hasonló jellegű entitás a hatalom is, szerencsére pénzért kapható.)

¹⁸ Ilyen mértékű hirtelen növekedést a természetben a kiegyensúlyozott szabályozás megbomlásakor, *megszaladási jelenségek* kapcsán tapasztalunk. Az így leírható növekedés nem lineáris, exponenciális, robbanásszerű. (Meadows et al. 1972, Bateson 1968, Lorenz 1972, Csányi 2003) Hasonlót a rákos daganat vagy az atomrobbanás jelenségei produkálnak. (Siklaky 2003)

¹⁹ Ha van 100 ezer téglád, az komoly gond, mert valahogy el kell adni. Ha van 1000 hálózatba szervezett embered, az nagyszerű, mert nekik téglát, mosóport, politikust, napsütést, bármikor eladhatsz.

World Wide Web → és a személyre szabott hírfolyam

„Az, hogy egy mókus éppen a házunk előtt haldoklik, lehet, hogy sokkal jobban érdekkel minket ebben a pillanatban, mint hogy Afrikában emberek halnak meg.”

Mark Zuckerberg-től idézi: Eli Pariser at TED2011

„Rácsodálkozhat, hogy honnan tudja a Google, mit írsz, hol vagy, pláne, hogy mit gondolsz – mindezt az adataid felhasználásával teszi.”

Tim Palmieri, *Scientific American* 2018

„Azok a rövidtávú, dopamin alapú visszacsatolási hurkok, amelyeket létrehozunk, tönkreteszik a társadalmat.” Chamath Palihapitiya, former Facebook executive

Két lehetőség van ezek után: vagy csak olyan posztokat látsz a közösségi oldalakon, amelyek „érdekelnek”, vagy minden „szemetet”. Az előbbi esetben egy algoritmus kalkulálja, mi érdekel, és burookban vagy, az utóbbiban a magad jogán dühönghetsz. Az előbbiből kitörni, az utóbbiban eligazodni nehéz. A kommunikációs csapda elkerülése tudatos és aktív (tulajdonképpen felelős értelmiségi) attitűdöt, folyamatos, komolyan mérlegelő erőfeszítést igényel. Valójában azonban az emberek többsége amúgy is politikai preferenciáinak megfelelő sajtót olvas, így gazdagítva meglévő előítéleteit, és tovább növelve potenciális csóllátását. Más vélemények megértése, konszenzusra törekvés esélye nélkül, konvergáló, egyirányú utcába tévedve sodródik előre, akárcsak a kutya fülében a toklász. Beszűkül, intoleráns futball-fan attitűdjére silányítva ezáltal a vélemények autonóm mérlegelésének, konszenzus kialakításának lehetőségét, nehézségét, szépségét, felelősségét.

Súlyosan függő, beszűkülte kommunikatív állapot.²⁰ Az információ időben és mennyiségben tapasztalt felpörgése tovább erősíti ezt a hatást. Így ma már nem „nemzedéki ellentétek”, hanem „nemzedéken belüli sajátosságok” jellemeznek egy-egy korosztályt. A net több funkciója (és különösen a web2), *filter-buborékként*²¹ felismert jelensége pozitív visszacsatolásai révén hatványozza, és (csupán önmagunkkal szembesülve) alig észrevehetővé teszi vészes elfogultságainkat.²² Ennek legkomolyabb veszélyei a generációkon belül megvalósuló *korai, éretlen és kiforratlan intézményesülés* lehetőségei.²³

A „*kognitív diverzitás*” fejlesztése (hatékony védekezés az egysíkúság ellen) nem csupán tudatos cél, jól felfogott önérték is.

²⁰ A tántoríthatatlan egyoldalú elfogultság (krónikus, érthetetlen „fafejűség”) jelensége egyidős az emberrel. A neveléslélektanban jól ismert. A „szűrt”, féloldalas, nevelési céllal manipulált információ bevett befolyásolási eszköz. Alanyainak olykor hosszú évek munkája kivergődni következményei alól. A *filter-buborék hatása* ehhez képest gyorsan zajló, hatékony és tömeges. (Pariser 2011) A változások már *generáción belüliek* (sőt vészesen egyediek), és sokáig szinte észrevétlenek. Egészen addig, míg a gépe társ kapcsolatán szocializálódott fiatal ki nem lép a napvilágra. Tartok tőle, mindenki meglepődik majd. Vajon társadalmi méretekben, kinek-kinek saját agyával történő mosását hogyan heveri ki a világ? (Gyanítom, sehogy. Az addikt spirál egyéni következményeit jól ismerjük: kifáradás, kizokozódás vagy mélypontra érés, előlről újra építkezés vagy pusztulás). Tömeges, társadalmi léptékű következményekbe nem merek (egymagam) belegondolni. Rendszerszintű probléma rendszerszintű felismerést/megoldást igényel. (Bateson 1968)

²¹ Jól illusztrálja a jelenséget a függelékben a téli budapesti Vörösmarty téri szoborcsopotról Forgács Balázs felvétele. Mellette Castaneda könyvének borítója az ember egydimenziós bezártságával szemben a tudattágító spiritualitás sok évezredes egyensúlyteremtő lehetőségét jelzi.

²² A kommentek hangneme, a megosztott rövid amatőr filmek olykor betekintést nyújtanak ebbe a világba.

²³ Mint azt utólag immár C. Palihapitiya is felismeri.

Öngerjesztő gazdasági rend

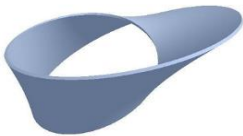
„Már gyártják azt a csili-vili kütyüt, amelyről egyelőre fogalmad sincs, de fél év múlva kéthavi fizetésed adod érte, hogy soron kívül megszerezd.”

Simon Miklós (2017b)

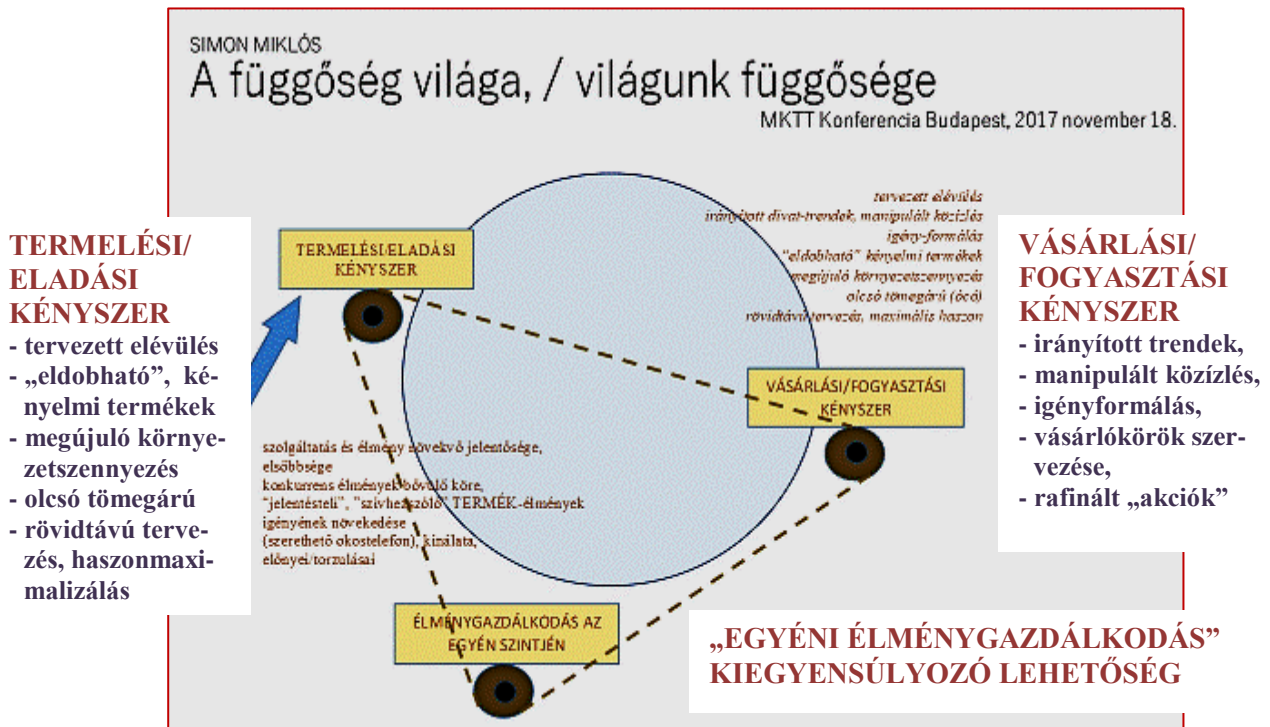
A gazdasági/társadalmi környezet – tekintve, hogy emberekből áll, emberek hozták létre, emberek működtetik – potenciális addikt jellegét addikt szintéreként és ágensként társadalmi intézményrendszerén keresztül megvalósuló öngerjesztő visszacsatolások útján érvényesíti. Ez a veszélyteli állapot felszínre hozza, felerősíti, majd intézményesíti a bennünk lévő addikt potenciált. Nem csupán számol vele, de rá is játszik. Nem kockáztat. Kapzsi, mohó társadalmi/gazdasági berendezkedését épp erre (kapzsiságunkra, mohóságunkra) építi.²⁴ Látható sikerrel. (4. ábra)

4. ábra

Öngerjesztő gazdasági/társadalmi berendezkedésünk és az egyéni választások kiegyenlítő lehetősége

- ◆ Az ember sóvár, addikt hajlamú teremtmény.
- ◆ Gazdasági berendezkedésünk növekedéssel van egyensúlyban.
- ◆ A növekedési kényszer, fogyasztási kényszerrel jár.

Az ember alapvetően nem változik. Azt azonban, hogy rövidtávú, közvetlen érdekei alapján, vagy rövid és hosszútávú érdekeit higgadtan mérlegelve hozhat-e felelős döntéseket, azt a gazdasági/társadalmi élet berendezkedése erősen meghatározza.

²⁴ Mint minden jólképzett, pitiáner szélhámós is kicsiben.

Az addikt társadalmi kommunikatív állapot rekonstrukciója (betekintés az addikt-kommunikatív rendszer globális szerkezetébe)

„Akkor fogjuk valóban megközelíteni az élet megértését, amikor valamennyi struktúra és funkció, valamennyi szinten... egyetlen egységbe olvad össze.”

Szent-Györgyi Albert: *Introduction to a Submolecular Biology*, 1960.

Függőség és a fenntarthatóság csorbulása – mindkettő a pusztulás (olykor a soron kívüli előre jutás) lehetőségét hordozza. Közös elvek szerinti vizsgálatukat igénylik az olyan – akár felcserélhetően is értelmezhető – szokatlan összetételű kifejezések, mint: „*globális függő állapot*” (lásd 9. láb.), ill. „*fenntartható fogyasztó*.” (Simon 2012) Kommunikációelméleti, rendszerelméleti elemzés teheti próbára az ennyire eltérő méretű Petri-csészékben vizsgált kommunikatív/ökológiai rendszerek egybevetésének jogosságát.

A következő összehasonlító rekonstrukciós elemzés során a *függőségre* és a *fenntarthatóság veszélyeztetettségére*, mint eltérő nagyságrendű, eltérő szinteken és színtereken érvényesülő kommunikatív jelenségekre tekintünk. Vizsgálatunk tárgyát a *Részvételi Kommunikáció Elméletének* (PTC) szempontrendszere (Horányi 2007, 2009, 2015) mentén, a *részvételi kommunikáció közvetítő nyelvén* összevethető jelenségeknek tartjuk.

Az addikt²⁵ kommunikatív²⁶

„A PTC antropológiai és főként etológiai alapállásából kiindulva úgy néz ránk, (emberekre, bár ugyanezt teszi a szubhumán élőlényekkel és a szuperhumán lényekkel is), mint akik folyamatosan problémahelyzetben vannak: meg kell érteniük ezeket a problémákat és meg is kell oldaniuk. Ha nem is minden probléma feszegeti a túlélést (vagy az életminőség kérdését), nagyon könnyen beleszaladhatunk effélékbe.”

Horányi Özséb (2015)

A függő ágens körül alapvetően változik meg a világ. Másként is látja, más kapcsolatokat épít, mások a céljai, eszközei, az egész kommunikatív tér, ami körülveszi, megváltozik, tőle/általa *függővé válik*. A függő illuzórikus világot épít, a valós világ számára nagyrészt láthatatlan. Mindent a függőségének rendel alá, és rombol mindent, ami ebben gátolni igyekszik. Helyzetére időszakonként rádöbbenve, kétségbeesetten próbál szabadulni fojtogató köteleitől. Egy ponton az ágencia iránya megfordul. A *szintér, mint ágens* szemléletű kommunikatív elemzésnek ebben a pillanatában a környezete tartja az ágenst függő állapotban. Függő és környezete szoros kodependens kapcsolata őt magát és környezetét egyként veszélyezteti.

²⁵ Ez a tanulmány a kommunikatív (rejtett, gyakran tagadott) *addikt jellegét* vizsgálja. Nem, vagy kevéssé foglalkozik annak egyéb – legalább ilyen vagy akár még fontosabb – humán specifikumaival. Célszerűnek látom a magyar nyelvben elterjedt „addiktív” toxikológiai szemléletű szóhasználatot „addikt hatású” jelentésre korlátozni. Így az „addikt” (a magyar nyelvben főnévi jelzőként) „addikt jellegű” értelemben az előbbtől világosan megkülönböztethető marad. (Kollektív ágensek esetében együttes előfordulásuk valószínű (ez egybemosódik az „addictive” eredeti, kettős jelentésű angolszász szóhasználatban). A választott kifejezés mindig az, amit az elemző a vizsgálat tárgyától, nézőpontjától függő, alkalmas kifejezésként választ.

²⁶ A másik ágens saját világában, pontosabban sajátvilágának tartalmaiban és magában a nyilvánosságban való részvétel közös felkészültségét [communio-t] nevezi Horányi Özséb kommunikatívnak. Pontosabban *kommunikatív állapotnak*, annak, ami adott esetben lehetővé teszi a probléma közel egyöntetű felismerését, illetőleg közel egyöntetű megoldását. (Horányi 2015)

3. táblázat

Addikt kommunikatív szintek és színterek rekonstrukciója
a PTC (Horányi 2007, 2009, 2015) eszközszerével

Addikt kommunikatív szintek és színterek rekonstrukciója - vázlat			
	EGYÉNI	KOLLEKTÍV	GLOBÁLIS
ÁGENS: <i>participátor</i> <i>ágensként</i> <i>spektátor</i> <i>ágensként</i>	<i>Az „egyén”</i> - kiemelten: bloggerek, mozgalmárok, véleményvezérek, stb. (házmesterek, kofák, és egyéb megmondók, szakértők, stb.)	<i>Kollektív ágensek:</i> (szervezetek, virtuális közösségek, egyházak, hírcsatornák, fórumok, egyletek, egyéb aktivitások, mozgalmak) „bizottságok, testületek”	<i>Kvazi globális ágenciák:</i> - természetvédőként - gazdasági lobbistaként, - társadalmi szereplőként a Föld korlátozott önszabályozó képességét felismerve (GAIA elm.)
SZÍNTÉR*	Valós és virtuális közösségi terek, fórumok (család, munkahely, szórakozóhely, stb.)	Spontán és szervezett, szakmai és civil szervezeteknek színteret nyújtó, felsőbb nemzeti/ nemzetközi szerveződések: <i>web2</i> , kormányok, stb.	 Divatos mém (!), a vágyalmok három színtere (lásd 1. ábra)
PROBLÉMA <i>intern nézőpont</i> <i>extern nézőpont</i>	- Napi szenvedést hozó mindennapi függőségeink nyüge - Bonyolult játszmák alanya és tárgya, zsarolás, zsarolhatóság, hatalmi- és pozícióharc	- Korrumpáló/korrumpált kényszerpályák, - teljesítménykényszer, - önfenntartó bürokrácia - probléma-teremtés: álproblémák megoldása, (valódiak eltagadásaért)	- Részproblémák (lásd fenn) részgazságának felismerése, gazdasági, profitérdekek túlsúlya. - A globális ökoszisztéma sérült potenciálja (csorbult reziliencia)
INTÉZMÉNY <i>(intézményesülés)</i>	<i>PÉNZ</i> - - - (alternatív csere- és fizetőeszközök, helyi pénzek, értékkepzők)	<i>PÉNZ</i> - lobb csoportok, - társadalmi mozgalmak, - cégek, bankok, kereskedőházak, stb.	<i>PÉNZ</i> - multinacionális cégek, cégcsoportok - bankrendszerek, - államszövetségek, - nemzetközi szervezetek, - alkuk és megállapodások
SZIGNIFIKATÍV <i>szignifikáns</i> <i>szignifikátum</i>	- „A mai világban...” - - - - Konkrét mindennapjaink	- „Mindent szabad, ami nincs szabályozva”. Sőt. - Egyéni lelkiismeret és globális hatáskör senki-földje: <i>vadkapitalizmus</i> - A „közélet” gazdasági-kulturális viszonyai	- A természetet „ <i>legyőzni</i> ” (korábban), „ <i>egyezkedni vele</i> ” (ma) (lásd 1. ábra) = „ <i>méltányos alku</i> ” kötni. (Istennel nincs alku. Egyetlen színtér van.) → ‘ <i>Globális ökoszisztéma</i> ’
FELKÉSZÜLTSG	<i>Változatos</i> Eseti, egyedi Korrekciónak lehetőségei: sport, élményterápiák, munka széleskörű transzferálhatósága	<i>Sűrgető</i> Legnagyobb hatású, még átlátható nagyságrendű, Koordinált beavatkozás lehetősége	<i>Tragikus</i> Elszabadult, öntörvényű hajóágyú, alig értjük, Kapkodó, tüneti, elszórt, követő, tétova beavatkozási kísérletek

* Színtér az adott összefüggésben (egymást nem kizárva) a.) *ágensként* és b.) *agens színtereként* vizsgálható. Így például egy szervezet (közösség, társadalom) mint színtér lehet *addikt léggört árasztó*, így addikt hatású, „toxikus” (→ addiktív) és mint kollektív ágens, *addikt kommunikatív jegyeket mutató*, torzult, „beteg” (→ addikt). (Lásd pl. Schaef 1987, 1988, Eimuth 1996/1999)

A 3. táblázat addikt kommunikatív állapotok különböző szintjeinek párhuzamba állításával érzékelteti azok egymásra hatását. Az itt nem tárgyalt kérdések felvetésével egyszersmind az addikt társas/társadalmi összetevők további vizsgálatának lehetőségét készíti elő.

Az elemzés azt mutatja, hogy azok az összefonódások, amelyek globális méretű (hatású) *pusztító örvények* mozgatására képesek, az egymásra épülő, emergens rendszerek legalsó, mindennapos függőségeiben (függőségeinkben) gyökereznek. Az egyéni indíttatású (humán) jelenség addikt szinterei, addikt szerveződése és intézményesülései révén hálózák be gazdasági/társadalmi életünket, s az ezek visszahatásával létrejött hurkok, önjáróvá válva, immár a földi élet fenntarthatóságát veszélyeztetik. *Az ember megteremti önmaga környezetét, amely foglyul ejti.* Ez a függőség globális megnyilvánulása.

Egyéni szintről (szintünkről) nézve különös nehézséget jelent, hogy a probléma *felülről lefelé* viszonylag egyértelmű, alulról lényegesen differenciáltabb képet mutat. Ebből a (felső) perspektívából történő rátekintés egysíkú meghatározottságát okozza, hogy – a kollektív ágens érdekeivel ellentétes lévén – kártékony voltának felismerése torzul, „*törvényszerűségként*”, „*igazodási pontként*”, „*kifogásként alkalmazható érvként*” szignifikálódik. Alternatív nézetekből kollektív ágensnek ez a kommunikatív állapota nehezebben érzékelhető. Ezekből a nézőpontokból a vizsgált társas/társadalmi szerveződésű ágens megjelenése új minőségként: önálló érdekrendű *addiktként* (*addikt jellegű kollektív ágensként*), és nem csupán *addiktívként* (*addikt hatásúként*) mutatkozik.²⁷

A kör bezárult. Az addikt kollektív ágenshez való igazodás részvevő ágens számára immár *elvárás*, nem csupán lehetőség. Lásd fentebb és korábban az addikt társas/társadalmi szerveződéssel és a szervezeti korrupcióval kapcsolatban leírtakat.²⁸ (Simon 2015/16)

Összegzés, következtetés, kitekintés

Az ember végül is a maga józan eszére hallgatott, amikor cselekedett, s amelynek eredményeképpen most slamasztikában van. Igazából nem tudja, hogy mi okozta a slamasztikát, és úgy érzi, hogy ami történt, az valahogy nem fair. Még most sem tekinti magát a rendszer részének, s vagy a rendszer többi részét, vagy önmagát hibáztatja.

Gregory Bateson, 1968

Végeredményben tehát a kérdés nem egyéb, minthogy részt veszünk-e a földi ökoszisztémában, vagy a profit növelésének vetünk-e alá mindent. Ebben a tanulmányban az addikt veszélyeztetettség pszichológiai, és újabb, kommunikációelméleti felismeréseit a csorbult fenntarthatóság humán ökológiai fogalmával vettem egybe. A két látszólag eltérő gondolatvilág egybevetése a Részvételi Kommunikáció Elmélete (PTC) közös nyelvének közvetítése révén vált lehetővé.

Láthattuk az elemzés során, hogy *függőség* és *fenntarthatóság*

- 1.) közös (emberi) eredetű,
- 2.) hasonló jellegű, de eltérő nagyságrendre alkalmazott,
- 3.) egymással fordítottan arányos fogalmak.

A függőség *állapotként*, a fenntarthatóság sérülése pedig *következményként* világosan definiált.

²⁷ Természetesen az addikt addiktív is. (Fordítva nem biztos.)

²⁸ Valahogy a következő szintet, *a globális szint addikt veszélyeztetettségét* kellene felismernünk – az egyéni szinten stabilan állva. Ez meg tud történni (olykor meg is történik) kivételes érzékenységgű, kivételes képességű tudósok, gondolkodók, spirituális emberek nagyszerű felismerései által. A fejezetek mottóit jobbra tőlük kölcsönöztük.

A függőség az embernek az ökoszisztémától eltérő („szabálytalan”) viselkedésének eredményeképpen – az eltérés mértékével és a viselkedés keretétől szolgáló nagyobb rendszer teherbíró, kiegyensúlyozó képességével arányosan – törvényszerűen bekövetkezik. Hosszú távon tehát *a függőség* – önmaga rendszerét veszélyeztető – *fenntarthatatlan állapot*. Ez ellen a tágabb rendszer korrekcióval, végső soron a már korrekció-képtelen addikt ágens kiiktatásával védekezik.

Azt, hogy a köznapi gondolkodásban e kettő összefüggése nem evidens, jól mutatja a függőség szindróma egyik jellemző elemeként számon tartott, mára az ökológia területén is felismert *felelősség-elhárító önáltatás (denial)*. (Ehrenfeld 2002) Több szempontból is „kényelmetlen”, ezért nem szeretjük az ökológiai rendszer megsértését (és annak következményét) sem az egyén (a magunk) szintjén, sem globális szinten világosan megmutatózó, közvetlen összefüggésként felismerni. (4/a táblázat)

4/a táblázat

A felismert rendszersértések hiányzó láncszemei

	A „függőség” különböző szinteken felismert (rész)jelenségei	
Addikt <i>egyéni</i> ágensként	FÜGGŐSÉG ←	→
Addikt <i>globális</i> ágensként	←	→ SÉRÜLT FENNTARTHATÓSÁG

A „*rendszersértés következmény nélkül*”(!), ill. a „*sérült fenntarthatóság ok nélkül*”(!) össznépi (közmegegyezéses) *denial* mára végképp tarthatatlanná vált. A 4/a táblázat egyértelműen mutatja a rendszerszerű összefüggések hiányzó láncszemeit. Ezek a „*korlátozott lehetőségű*”, vagy másképp „*alig fenntartható*” *fogyasztó* és a „*globális függőség*” ma még szokatlan, az ökológiai önáltatást megkerülő fogalmaival kiegészítve adnak megfelelő képet. „*Függő kommunikatív állapot*” és a „*fenntarthatóság csorbult állapota*” minden jelenségszinten törvényszerűen (rendszerszerűen) összetartoznak.²⁹ (4/b táblázat)

4/b. táblázat

... és szemléletünkben helyreállított rendszere

ÁGENS	Egyéni	FÜGGŐSÉG → korlátozott lehetőségekkel bíró, vagy „alig fenntartható,” kényszerpályán mozgó fogyasztó, stb. ↔ SÉRÜLT (egyéni) FENNTARTHATÓSÁG
	Kollektív	FÜGGŐSÉG → sérült gazdaságosság, korlátozott hatékonyság, kirekesztés, kizárólagosság, szervezeti korrupció, stb. ↔ SÉRÜLT (kollektív) FENNTARTHATÓSÁG
	Globális	FÜGGŐSÉG → a fenntarthatóság globális csorbulása, erőforrások felélése, kimerülése, rablógazdálkodás, stb. ↔ SÉRÜLT (globális) FENNTARTHATÓSÁG

²⁹ Nem meglepő persze az itt újból már nem kibontott, a „*szintér addiktív hatása*” és a „*szintér maga, mint addikt kollektív ágens*” társadalmi kommunikációs problémájáról, ill. ezek egymást gerjesztő (*addiktív*) hatásáról.

Látva (felismerve és kimutatva) a fogyasztóinak nevezett társadalmi berendezkedésünk alig szabályozott, mára *önjáróvá vált* addikt jellegét, álláspontom szerint fokozott figyelmet kell fordítanunk azokra a „*természetes gyógyító tényezőkre*”, amelyeket egy-egy ökológiai szisztéma önmaga egészségének védelmére/helyreállítására a fejlődése során kidolgozott, és amelyeket adott esetben (kis segítséggel) akár spontán is mozgósítani képes. (Lásd ezzel analóg módon George E. Vaillant munkássága nyomán Kelemen Gábor [2009] tanulmányát.) A különböző szintű addikt jelenségek közös jellegét és az addikció társadalmi meghatározottságát több oldalról is felismerve (B. Erdős 2014) egyúttal elő kell segítenünk azoknak a magasabb szintű (globális) rendszereknek a regenerálódását, amelyek elhanyagolása, egyéni életünkre történő visszahatásukkal, számunkra a jövőben egyre veszesebben felpörgő (addikt) veszélyeztetettséget jelentenek.

Irodalom

- Bajnok Andrea – Korpits Márta – Milován Andrea – Pólya Tamás – Szabó Levente (2012 szerk.) *A Kommunikatív Állapot. Diszciplináris Rekonstrukciók. Horányi Özséb 70. születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Bateson, Gregory (1979) *Mind and Nature – A Necessary Unity*. E. P. Dutton, New York.
- Bateson, Gregory (1968) Conscious Purpose versus Nature. In: Cooper, David (1968ed.) *The Dialectics of Liberation*. Penguin, Harmondsworth. Magyarul: *Liget* folyóirat, 1994 április. http://www.swaraj.org/shikshantar/Gregory_Bateson.pdf; <http://ligetmuhely.com/liget/gregory-bateson-celtudatossag-a-termeszet-elleneben/>
- Bodhi, Bhikkhu (1984/1993) *A Nemes Nyolcórű Ösvény – Út a szenvedés megszüntetéséhez*. (ford: Farkas Anikó, szerk: Pressing Lajos) Orient Press, Budapest.
- Castaneda, Carlos (1998) *The Wheel of Time*. Simon & Schuster. (Magyarul: *Az idő kereke. Az ősi Mexikó sámánjainak gondolatai életről, halálól és a világmindenségről*. Ford: Judith Spartacus, digitális kiadvány, Terebess Kiadó. 2011) <https://terebess.hu/keletkultinfo/castaneda/Castaneda-Az-ido-kereke.pdf>
- Csányi Vilmos (2003) *Az emberi természet – Humánológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- Daly, Herman E. (1994), ‘Operationalizing Sustainable Development by Investing in Natural Capital’. In: AnnMari Jansson et al. (1994eds.) *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*. Island Press, Washington, D.C.
- Demeter Zoltán et al. (2003szerk.) *Gondolatok a fenntartható fejlődésről*. Riportkötet a téma ismert gondolkodóival, gyakorlati művelőivel és közéleti személyiségekkel. Zöld Akció Egyesület, Miskolc. <http://mek.oszk.hu/09700/09792/09792.pdf>
- Ehrenfeld, David (2002) *Swimming Lessons: Keeping Afloat in the Age of Technology*. Oxford University Press, London – New York.
- Eimuth, Kurt-Helmuth (1996/1999) *Die Sekten-Kinder*. Freiburg, Wien, Basel. Herder Verlag. Magyarul: *A szektások gyermekei*. (ford: Némedi András) Heider Ecclesia/ Kairosz, Budapest.
- Erdős Márta, B. (2014) *Az addikció mint a fogyasztói társadalom nagy narratívája* Szociális Szemle VII. évf. 1. szám 29–41. old. http://old.szocialismunka.btk.pte.hu/files/tiny_mce/szocialis_szemle_2014_VII_1.pdf

- Fleischer Tamás (2007) *Fenntartható fejlődés: környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők*. In: Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához (1). MTA Világgazdasági Kutatóintézet – CEU Center for EU Enlargement Studies, Budapest. 192–202.
http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf07/fleischer_fe-fejl-kor-tar-gaz-tenyezok_kum07.pdf
- Fromm, Eric (1976/1994) *Birtokolni, vagy Létezni? Egy új társadalom alapvetése*. (ford: Hidas Zoltán) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Govinda, Anagarika láma (1992) *A Korai Buddhista Filozófia Lélekani Attitűdje és annak szisztematikusan bemutatása az Abhidhamma hagyománya alapján*. Orient Press, Budapest.
- Gyulai Iván (2012) *A fenntartható fejlődés*. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc.
- György Lajos (2000) *Vissza a kozmikus rendhez*, Budapest, Föld Napja Alapítvány, 2000.
http://www.fna.hu/sites/default/files/Vissza_a_kozmikus_rendhez.pdf
- György Lajos (2001) Mit jelent materialistának lenni, ha nincs többé anyag? A Föld hangja, ahogy Theodore Roszak hallja és nekünk elmondja. „Érted vagyok” 12. évf. 2. sz.
http://epa.oszk.hu/02300/02395/00001/pdf/EPA02395_Erted_vagyok_2001_02_28-31.pdf
- Horányi Özséb (2007szerk) *A kommunikáció, mint participáció*. AKTI–Typotex, Budapest.
- Horányi Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In: Bagdy Emőke et al. (2009szerk.) *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Bp, Akadémiai Kiadó. http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm
- Horányi Özséb (2015) A kommunikáció, mint állapot. Rövid áttekintés. *JEL-KÉP* 2015/3 sz.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.3.1>
- Jancsics David – Jávor István (2012) Corrupt Governmental Networks. *International Public Management Journal* Vol.15, No.1, 62–99.
<http://dx.doi.org/10.1080/10967494.2012.684019>
- Jávor István – Jancsics Dávid (2013) The role of power in organizational corruption: an empirical study. *Administration & Society*. 20(10) 1–32.
<https://doi.org/10.1177/0095399713514845>
- Jávor István (2014) Korrupció az állam csapdájában. Felelőtlen szervezetek – Korrupciós mechanizmusok. *Társadalomkutatás* 32 (2014) 3. 201–234.
https://www.academia.edu/8850943/korrupci%C3%B3_az_%C3%A1llam_csapd%C3%A1j%C3%A1ban http://www.akademiai.com/content/kx7x322p36600204_fulltext.pdf,
<http://dx.doi.org/10.1556/Tarskut.32.2014.3.1>
- Kelemen Gábor (2009) *Velünk élő szenvedélyek – Szendélypolitika és egészségtanulás*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pannónia Könyvek, Pécs.
- Kim, H. Daniel (é.n.) Organizational Addictions: Breaking the Habit. *The Systems Thinker*.
<https://thesystemsthinker.com/organizational-addictions-breaking-the-habit/>
- László Ervin (1993) *Döntés előtt*. (szerk: Sági Mária) KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Lietaer, Bernard – Arnsperger, Christian – Goerner, Sally – Brunnhuber, Stephan (2012/2015) *Pénz és Fenntarthatóság – A hiányzó láncszem*. (szerk/ford: Sárdi Gábor) Image Kft.
- Lorenz, Konrad (1972) *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA, Budapest.
<http://www.viszki.sulinet.hu/tananyagtar/etika/konrad.pdf>

- Lovelock, James E. (1990) *Gaia – A földi élet egy új nézőpontból*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Lovelock, James E. (2010) *Gaia halványuló arca – Utolsó figyelmeztetés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- May, Gerald G. (1988) *Addiction and Grace: Love and Spirituality in the Healing of Addictions*. Harper & Row. Magyarul: *Függőség és Kegyelem*. (ford: Pásztor Péter) Harmat Kiadó, Budapest.
- Meadows, Donella H. – Meadows Dennis L. – Randers, Jorgen – Behrens, William W. (1972) *The Limits to Growth – A report for the club of Rome’s project on the predicament of mankind*. Universe Books, New York.
- Meadows, Dennis (é.n.) Breaking the Cycle of Organisational Addiction. *The Systems Thinker*. <https://thesystemsthinker.com/breaking-the-cycle-of-organizational-addiction/>
- Meadows, Dennis (2013) *Strategies for Personal and Organizational Success in a World that has Limits to Growth*. <http://www.saurugg.net/wp/wp-content/uploads/2015/01/Dennis-Meadows-2013.pdf>
- Orr, David W. (2002) *THE NATURE of DESIGN – Ecology, Culture and Human Intention*. Oxford Univ Press.
- Orr, David W. – Ehrenfeld, David (2002) *None so Blind: The Problem of Ecological Denial*. In: Orr, David W. (2002)
- Palmieri, Tim (2018) How Does Google Know Everything about Me? *Scientific American*, 2018 May. https://www.scientificamerican.com/video/how-does-google-know-everything-about-me/?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=policy&utm_content=link&utm_term=2018-05-28_multimedia&spMailingID=56709960&spUserID=Mjg3NDI0ODQxNTE4S0&spJobID=1404737619&spReportId=MTQwNDczNzYxOQS2
- Pál Ferenc (2010) *A Függőségtől az Intimitásig – vágy, élmény, kapcsolat*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pariser, Eli (2011) *Óvakodj az online szűrőburkoltól!* TED 2011 (ford: R. Cseresznyés Maria) https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles/up-next?language=hu#t-207403
- Persányi Miklós (1988szerk) *Közös jövőnk – A Környezet és Fejlesztés Világbizottság Jelentése*. Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Polese, Abel – Kovács Borbála – Jancsics Dávid (2016) Az „állam ellenére” és az „államon túl” megvalósuló informális gyakorlatok ártalmas és ártalmatlan természete: magyarországi és romániai példák. *Szociológiai Szemle* 26(2). 44–70. http://real.mtak.hu/51716/1/Polese_veg.pdf; <https://doi.org/10.1080/14616696.2017.1354390>
- Roszak, Theodore (1992) *The Voice of Earth*. Simon and Schuster, New York.
- Roszak, Theodore (1995) „Where Psyche Meets Gaia”. In: Roszak, Theodore – Gomes, Mary E. – Kanner, Allen D. (1995eds.) *Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the Mind*. Sierra Club Books, San Francisco.
- Roszak, Theodore: *Az én kiteljesedése és az ökológia*. <http://bocs.hu/eletharm/idoer/mi-02.htm>; <http://tereless.hu/keletkultinfo/theodoreroszak.html>

- Ryu Fukui et al. (2003) *Handbook for TQM and QCC*. Vol I. Inter-American Development Bank (IDB), Washington D.C.
- Schaef, Anne Wilson (1986) *When Society Becomes an Addict*. Harper & Row, New York.
- Schaef, Anne Wilson – Fassel, Diane (1988) *The Addictive Organization*. Harper & Row, New York.
- Síklaky István (2003/a) *Létebiztonság és Harmónia – Egy zöld fordulat programja, a pénzüralmi rendszer alternatívája*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Síklaky István (2003/b) A természetes társadalom. (előadás: 2003. jan. 30. Benczúr Klub)
<http://www.grandpierre.hu/site/2003/01/siklaky-istvan-eloadasa-a-termeszetes-tarsadalom/>
- Simon Miklós (2012) Addiktív állapot – Kommunikatív állapot. In: Bajnok Andrea és tsai. (2012szerk.) *A Kommunikatív állapot – Diszciplináris rekonstrukciók. Horányi Özséb 70. Születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Simon Miklós (2014) A berűgás folyamatának kommunikatív állapotai – Szemlélet, Álláspont, Szempontok. *Jel-Kép* 2014/2.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2014.2.8>
- Simon Miklós (2015) Függség, kommunikáció, autonómia. I. rész. Addikt állapotoktól az Addiktológia Állapotáig (és vissza) – kommunikatív elemzés. *Jel-Kép* 2015/4.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.4.103>
- Simon Miklós (2016) Függség, kommunikáció, autonómia. II. rész. Addikt Állapotoktól az Addiktológia Állapotáig (és vissza) – szakmai elemzés. *Jel-Kép* 2016/2.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2016.2.63>
- Simon Miklós (2017/a) Humán szabályozás és addikt potenciál. *Jel-Kép* 2017/2.
<http://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2017.2.61>
- Simon Miklós (2017/b) Adventure society – experience economy – sensation management. Addict-communicative approach – Money Talks(?) Communication as/and Economy, International Interdisciplinary Conference, BCE, Institute of Behav Sci and Comm Theory. (Poster presentation, May 04, 2017)
- Simon Miklós (2017/c) A függség világa – világunk függsége. „Közelítések”, Kommunikációkutatás és Változó Társadalmi Környezet. Előadás: MKTT Konferencia, Budapest, 2017. nov. 18.
- Szent-Györgyi Albert (1973) *Az élő állapot. Válogatott írások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Tapolyai Mihály (2002) *Zsarolás – A sorsformáló függség története*. OAI Budapest.
- Twerski, Abraham J. (1997) *Addictive Thinking: Understanding Self-deception*. Hazelden Publishing, Center City, MN, USA.
- Vekerdi József (1989szerk.) *Buddha beszédei*. Helikon Kiadó, Budapest.

Kapcsolódó internetes linkek

<http://climenews.com/laszlo-ervinrol-keszített-filmet-egy-amerikai-televizio-csatorna>

<https://www.youtube.com/watch?v=44yiTg7cOVI>

<http://www.ff3.hu/enszszerv.php>

<http://social-ecology.org/wp/>

<https://okotars.hu/>

<http://bocs.eu/>

<https://plus.google.com/photos/+GoogleEarth/albums/5875822979804092129>

<http://www.lietaer.com/>

<https://www.ted.com>

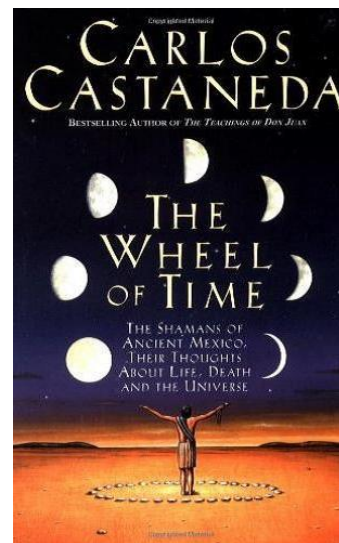
<https://www.scientificamerican.com/report/the-future-of-money1/>

<https://thesystemsthinker.com>

Függelék

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

1. kép: Burokban. Forgács Balázs, <http://forgach.lapunk.hu/?modul=galeria&a=11436&p=3>

2. kép: Az idő kereke. <https://terebess.hu/keletkultinfo/castaneda/Castaneda-Az-ido-kereke.pdf>

3. kép: Mandala, <http://boldognapot.hu/blog/a-mandala-jelentese/>

4. kép: Gaia Orion, <https://gaiaorion.com/shop/weaving-her-journey-eco-greeting-card/>